

શૂરવીર કલ્યાણદેવ ચરિત્ર.

લખીને પ્રસિદ્ધ કરનાર,
મોરારજી જયરામ મેહેતા.
દ. યુ. નિ. મેહેતાજી—ભીમાસર.

અમદાવાદમાં.

ધીને કાંટે યુનિયન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
ઘેલાભાઈ નરસિંહદાસે છાપ્યું.

વિક્રમ સંવત ૧૯૪૭, સન ૧૯૯૧.

કિંમત આના છ.

(સર્વ હક કર્તાએ સ્વાધિન રાખ્યા છે.)

અર્પણ પત્રિકા.

પ્રિયમિત્ર રા. જદવજી વેલજી ડક્કર.

આપ મારા પરમ સ્નેહિ અને હિતેચ્છુ સહ-
મિત્ર છો. મારા પ્રતે તમે અખંડ પ્યાર
ધરાવી હિતને માટે હમેશાં ખરા
અંતઃકરણ પૂર્વક કાળજી રાખો-
છો; તે વગેરેનાં એહેસાનમાં
તેમજ આપણી પરસ્પર
લાંબા વખતની મિત્રતા-
ની યાદ તરીકે હું આ
પુસ્તક આપને પ્રે-
મ પૂર્વક અર્પણ
કરું છું.

લી.

શુ. ઈ. મિત્ર.

મોરારજી નયરામ મેહેતા.

પ્રસ્તાવના.

કુરસદનો વખત વ્યર્થ ન જાય એટલા માટે હું હરકોઈ વિષય લખ્યાજ કરતો હતો. એક વખત રાપર તજવીજદાર રા.જગજીવન હરજીવનનું અંહિ આવવું થયું, તે વેળા માફ મઘ પઘનું લખાણ તેમના જેવામાં આવતાં તેમણે મને સુઅભ્યં કે, “છુટક છુટક વિષય પર લખવા કરતાં અમુક વિષયનો સંગ્રહ કરી તમે કાંઈ પુસ્તક તૈયાર કરશો તો તમારી કલમ સારી હોવાથી રચના ઠીક થશે.” એમ ઉત્સાહ મળતાં મેં મારા અદ્ય જ્ઞાન પ્રમાણે એક નોટ લખવા માંડી. સંપૂર્ણ લખાઈ રહ્યા બાદ તે નોટ તેમને જેવા માટે મેં રાપર મોકલાવી તો તેઓએ તે છપાવવા અભિપ્રાય આપ્યો. જેનું પરિણામ આ લઘુપુસ્તક છે. “શૂરવીર કલ્યાણુદેવ ચરિત્ર” એ રજપૂતોના ચરાતની સાનંદાશ્ચર્ય પમાડનાર એક વાર્તા છે તેમાં કલ્યાણુદેવ પોતાના પિતાનું વચન પાળી દેશ ત્યાગ કરેછે, ત્યાં તેના સરદારોની શ્યામ ભક્તિ તથા નીમકહલાલપણું, તેમજ સુંદરપુરમાં ત્યાંના બાગ તથા તે સમયે બનેલ હકીકતનું વર્ણન, મદનમંજરીને વાંધનું ઉપાડી જવું, અને ત્યાંથી કલ્યાણુદેવનું તેને છોડાવવું, સારબાદ તેઓનાં વિવાહની ધામધૂમી વચ્ચે આવતું વિધ્ન, અને બાદશાહનાં લશ્કર સાથે થતી લડાઈ, બાદશાહનું મદનમંજરીને છપાડી જવું, અને ત્યાંથી કલ્યાણુદેવનું તેને છોડાવી લાવી છેવટે મહા બચંકર યુદ્ધ કરવું; વગેરે વગેરે બાબતોનો મારી મથા મતિ અનુસાર ચિતાર આપેલો છે. તે સદૃશ્યરચનાની આ પુસ્તકની અંદર દૃષ્ટીગોચર થવાથી જણાઈ આવશે.

દોહા.

“કરત કરત અભ્યાસલોં, જડ મતિ હોત સુજાન;
રસાર આવત જાતતેં, શિલપર પરત નિશાન.”

ઉપરના દુહા પ્રમાણે જડ બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય હોય, તો-
પણ અભ્યાસ રાખ્યાથી તે હુશિઆર થાયછે. જે મહાન
પંડિતો થઈ ગયાછે, અને જેનાં ગદ્ય પદ્ય લખાણુ આપણે
વાંચીએ છીએ, શ્રવણુ કરીએ છીએ, તેઓ પણ એવીજ
રીતે મહાવરો રાખ્યાથી થયા હશે. એતો સ્વભાવિક નિ-
યમ છે કે, ધણું કઠણુ કામ હોય, એને તેની પાછળ જે
આપણે ઉમંગથી મંજા રહીએ તો તે ધણું કરીને થાયછે
પણુ તેમાં પડતી અવઘડતાથી કંટાળી જે આપણે તેને
મૂકી દઈએ, તો તે કામ કોઈ કાળે પણ સિદ્ધ થવાનું નથી
મારો આ પ્રથમ પ્રયાસ છે, તેમજ હું અલ્પ બુદ્ધિનો મ-
નુષ્યછું તેથી આ પુસ્તકની અંદર અનેક ચૂકો નજરે આ-
વશે. પણુ વિદ્વજનો તેનો દોષ ન લેખતાં ફક્ત સાર ગૃહણુ
કરશે એમ આશાછે. લૂલના વખતમાં જોકે કોઈ મહાન પં-
ડિત હોય, અને તે પિતાના તરફથી કોઈ પુસ્તક બહાર
પાડે, તો તેને પણુ પૂરતો આશ્રય મળે નહિ; તો મારા જેવા
અલ્પ જ્ઞાનીને પૂરતી મદદ મળે એવી આશાજ શી ! તોપણુ
જેઓ સાહેબોએ અવલથી ગ્રહાકો થઈ આ પુસ્તકને ઉત્તે-
જ્જન આપ્યુંછે તેઓનો તેમજ આ પુસ્તક રચવામાં ડૉ.
એ. ઇ. સા. રા. રા. દયાશંકર વિ. સ્યામજી તથા રાપર
તજવીજદાર મી. જગજીવન હરજીવન તરફથી જે કીમતી
મદદ મળી છે, તેમનો હું અત્યંત આભાર માનુછું.

તેમજ અમદાવાદમાંથી રા. કન્હ રટેટ મેડિકલ ડ્યુપિલ
 ડા. ભવાનજી વિ. કરમશી તરફથી આ પુસ્તક છપાવવામાં
 તેમજ પ્રુફશીટ તપાસવામાં અને અગાઉથી ગ્રહાકો કરાવી
 અપાવવામાં જે કીંમતી મદદ મળીછે તેને માટે હું તેમનો
 પણ અત્યંત આભાર માનું છું.

લી. ગુણીજનોનો દાસ.

મેા. જ. મેહતા.

૪૬૮૮

શૂરવીર કલ્યાણદેવ ચરિત્ર.

મંગલાચરણ.

દોહા.

એક રદન કરિવર વદન, ગનપત હૈં ગનરાય;
જહી સુમરત તૈં જાત હૈં, પાપ પહાર વિલાય.
વિશ્વત્રિમલ રચના રચત, ઉમાકાંત અખિલેશ;
પ્રગટિત કરી પુનિહરત જગ, જય જય જય ભૂતેશ.
ચતુર ચતુરભુજ ચતુર મુખ, ચતુર વરનકોં ઇશ;
ચતુર ચાહસોં ચિત્ત ધરૈં, તહોં પદ ધરોંમેં શીશ.

દાહરા.

કમલનયન શ્રીકૃષ્ણને, વંદૂ વારંવાર;
કરું યોજના જે હવે, રહેજ ઉતારો પાર.
મતિ, નિર્મળ મારી થવા, નમું હોંસથી પાય;
કરો કરુણા દાસપર, રચના સરસ રચાય.

પ્રકરણ ૧ લું.

માળવ દેશના પ્રખ્યાત અધિપતિ પરદુઃખ ભંજનહાર,
મહારાજ ધિરાજ, વિક્રમાજીતની અનુપમ રાજધાની ઉચ્છ્ર-
નની પડોસમાં અતિ અમોઘ જળથી ભરેલી ક્ષિપ્રા નદી
આવેલીછે. તેનાં નિર્મળ અને પવિત્ર પાણીમાં નહાવાથી પા-
પી મનુષ્યનાં પાપ ધોવાઈ જાય; વળી તેની આરેકારનો રમ-

જિય દેખાવ જોનાર મનુષ્યને આલ્લાહ ઉત્પન્ન કર્યા વિના રહે નહિ. એવી ક્ષિપ્રા નદીના કાંઠાપર એક સ્ફટિકમણિની શિલા ઉપર એક યુવાન પુરુષ બેઠેલો હતો. તેની ઉંમર વર્ષ અઢારેકની હતી. તેના દેખાવ ઉપરથી જણાતું હતું કે તે કોઈ દેશાવરથી મુસાફરી કરી તુરતનો આવેલ છે. રસ્તાનાં અનેક દુઃખ સહન કર્યા છતાં પણ તેના સિંહ સમાન તેજસ્વી અને પ્રાઢ ચેહેરા ઉપરથી તે કોઈ રાજકુમાર છે એમ જોનાર શખ્સની તુરત ખાત્રી થતી હતી. તેના શરીર ઉપર અતિ મુલ્યવાન ધરેણું કે હંચો પોશાક કાંધપણુ જોવામાં આવતું નહોતું; ફક્ત સાદા અને મુસાફરીના પોશાકથી કમરે લટકતી સોનાની મૂડવાળી શિરોઈ તરવાર તેમજ ભાલા આદિ બીજાં શસ્ત્રો જે તેના પથ્થરપર બેસવાથી અવ્યવસ્થિતપણે તેની પાસે પડેલાં હતાં, તે તથા એક ઝાડ સાથે બાંધેલો ઘોડો, વગેરે દેખાતાં હતાં.

આ યુવાન પુરુષનું નામ કલ્યાણુદેવ હતું. તે ઉત્તરદિશા તરફ આવેલા કુબેરની અલકાપુરી સમાન શ્રીમંતપુરનામે નગરના રાજા સુંદરસેનનો કુમાર હતો. આ શ્રીમંતપુર રિદ્ધ સિદ્ધિથી ભરપૂર અને જગપ્રસિદ્ધ મોહોદું શહેર હતું. અને તેમાં મોટા મોટા ધનાઢ્ય શેઠ શાહુકારોના વસવાથી મનને મોહ પમાડે એવા સેંકડો મેહેલો આવી રહ્યા હતા, તેથી તે ઘણું સુશોભિત અને રળિયામણું જણાતું હતું. એ નગરીમાં રાજ્ય કરનાર સુંદરસેન મહાતેજસ્વી, શૂરો અજીત અને શત્રુઓને જીતનારો તેમજ પ્રતાપી, બુદ્ધિમાન, ન્યાયી અને મોટા ઉત્સાહવાળો હતો. તેનો કુમાર કલ્યાણુદેવ પણ પિતાના જેવોજ ખ્હાદુર, પરાક્રમી અને ક્ષત્રી કુળદીપક હતો. આ કુમાર પોતાની સરખી વયના ને સાથે ઉછરેલા રજપૂત સરદારોના સિંહસમાન પરાક્રમી યુવાન બાળકોની

સાથે મોજશોકમાં દિવસ નિર્ગમન કરતો. તેના પિતાએ અત્યાર સુધી તેનાપર રાજ્યભાર નાખેલો નહિ, તેથી કલ્યાણુદેવ ધણા સદ્ગુણ સંપન્ન છતાં સ્વાભાવિક રીતે કોઇ કોઇ વખત પોતાના પિતાને કિંચીત માત્ર રોષ ઉત્પન્ન થાય એવું કાર્ય કરતો પણ તેનો પિતા કાંઈ તે વિષે મનમાં લાવતો નહિ.

કલ્યાણુદેવ માયાળુ અને મિત્ર ધર્મ પાળનાર હોવાથી પોતાના સોગતીઓ વાસ્તે તેણે રાજ્યમાંથી એવો તો અંદોઅસ્ત કરાવી આપ્યો હતો કે તેઓનું ખાન પાન આદિ, બેસવું, ઉઠવું પોતાની સાથે થતું. વળી પિતાની આગ્રા પામી અશ્વશાળામાંથી તેઓને માટે પોતાના ઘોડા સમાન વેગવાન ઘોડાઓ અપાવ્યા હતા. હુકામાં કહીએ તો તે પોતાના સોગતીઓને ક્ષણવાર પણ અળગા કરતો નહિ. તેમજ નિમકહલાલ સ્વામધર્મ પાળનારા તેના રજપૂત યુવાનો પણ તેનાથી વેગળા રહેતા નહિ. તેઓની સખ્યા પાંચની હતી તથાપિ તેઓ પાંચસોને પૂરા પડે એવા શુરવીર અને કાબેલ હતા. અયોદ્યાઓના નામ સમરસિંહ, રામસિંહ, સરદારસિંહ, અજીતસિંહ અને સૂરજમલ હતા. તેઓને કલ્યાણુદેવે પોતાના અભેદ મિત્રો તરીકે ગણી બહુ લાડ લદાવ્યાં હતાં. તે ઉપરથી સમરસિંહ વગેરે તેને પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ વધારે ચહાતા હતા.

કુમાર કલ્યાણુદેવ મધ્ય યુદ્ધમાં, બાણ ફેંકવામાં, બાલાવતી યુદ્ધ કરવામાં વગેરે શસ્ત્રવિદ્યામાં પ્રવીણ હતો. તેથી શત્રુઓ તેના રાજ્યમાં કોઈ પ્રકારનો ઉપદ્રવ કરી શકતા નહોતા. તે અરણ્યમાં હિંસા કરનારા ગ્રાણીઓનો કોઈકોઇ વખત શિકાર કરવા તેમજ કોઈ કોઇ વખત ઘોડાઓની સરત કરવા પણ જતો હતો.

એક દિવસ કલ્યાણુદેવ પોતાના શૂરા સોગતીઓને લઇ

નિમાશ્યામને વખતે ખુલા મેદાનમાં હવા લેવા તથા ઘોડા ખેલાવવા નીકળી ગયો હતો. ત્યાં મધ્યકુસ્તિ, પટ્ટા, બનેટી, ગિદકા વગેરે મદીની રમત રમ્યા બાદ સહુ સહુના ઘોડા દોડાવવા તેઓએ ઠરાવ કર્યો. કરેલા ઠરાવ મુજબ પોતાના કેકાણેને છૂટા મૂકી જોસબંધ દોડાવતા દોડાવતા તે નગરના દરવાજા બહાર એક મેદાનમાં જ્યાં નગર નિવાશી શેઠ શાહુ-કારોના છોકરા ગેડીદડે રમત રમતા હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. પણ ઘોડાનો દોડવાનો અતિ ધણો વેગ હોવાથી તેઓના ઘોડા કબજામાં રહ્યા નહિ. કલ્યાણદેવનો ઘોડો અગ્રભાગમાં નીકળી આવ્યો હતો. તેથી તેની અડફેટમાં નગરશેઠના અને ખીજા બે આમરદાર ગૃહસ્થના છોકરા આવી જવાથી ધબલધ બોંયપર પડ્યા. તે જોઈ કલ્યાણદેવે પોતાના રેવંતને મહા મુશ્કેલીથી ઝાલ્યો. અને પાછા વળી જોયું તો ત્રણ છોકરા બેભાન થઈ પડેલા જોયા. સામેથી આવતા પોતાના સોબતીઓને ઘોડા દોડાવવાનો અટકાવ કરી બ-યખિત એહેરે તે બોલ્યો કે, અરે! મેં કેવું દુષ્ટ કૃત્ય કર્યું! મારા અવિચારી પણાથી મારી રૈયતના નિર્દોષ છોકરાઓના આવા હાલ થયા! એમ બોલી તરત ઘોડા ઉપરથી ઉતરી બેભાન થઈ પડેલા છોકરાઓની તે આગતા સ્વાગતા કરવા લાગ્યો.

નગરશેઠના એકના એક દીકરાને તથા તેના જેવા ખીજા શ્રીમંત શેઠીઆઓના છોકરાઓને નિર્જીવ તુલ્ય પડેલા જોઈ તેના રજપૂત સોબતીઓ ગભરાટમાં આવી પડ્યા. પણ તરત કલ્યાણદેવે તેઓને ફરમાવ્યું કે, તમારામાંથી ત્રણ જણ ત્વરા-થી આ ત્રણ છોકરાઓને ઘોડાપર નાખી તેઓને ઘેર મહોંચ-તા કરો. અને બાકીના બેજણ ગામમાં જઈ હુશિયાર વેઘાને તેડી લાવી તેઓનો ઘટિત ઈલાજ કરાવવામાં જરા પણ વિ-

લાંચ કરશે નહિ. આ હુકમ સાંભળી એક ખીજની મદદથી ત્રણ છોકરાઓને ઘોડાપર નાખી ક્ષિપ્રતાથી રવાને થઈ ગયા અને બેજણુ ફરમાન મુજબ નગરમાંના વૈધોની શોધ કરવા સાર ત્વરાથી નીકળ્યા. કલ્યાણુદેવ એકલો કંટલીકવાર સુધી ત્યાં ઉભો રહ્યો. કાંઈ પણ ખરાબ પરિણામ થશે એમ તે જાણી ગયો હતો. તોપણ આ હકીકત પોતાના પ્યારા પિતાને નિવેદન કરી માફ માગવાના વિચારથી પાછો ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ શહેર તરફ તે રવાને થયો.

પેલી તરફ પેલા ત્રણ રજપૂતો છોકરાઓને તેમને ઘેર લઇ ગયા. અને વૈધો હાજર થતાં તેઓએ પણ ઘટિત ઉપાય કર્યા. તોપણ આ ખતર પ્રથમથીજ શહેરમાં પ્રસરી જતાં લોકોમાં કોલાહલ થઈ રહ્યો હતો. કોપાયમાન થએલા નગરશેઠ તેમજ ખીજ શેઠીઆઓએ મળી રાજ સુંદરસેનની આગળ તેના કુમાર કલ્યાણુદેવ તરફથી થએલી હાની માટે પુકાર કર્યો. આવી રીતે પોતાની પ્રજાને દુઃખિત જાણી અનેલી હકીકતનો પૂરતો તપાસ કરવા ન્યાયી રાજ કલ્યાણુદેવને બોલાવવા હુકમ કરતો હતો. એટલામાં કલ્યાણુદેવ પણ આવી પહોંચ્યો. અને હિમય કર જોડી શિર ઝુકાવી નમ્રતાથી કહ્યું કે, પિતાજી, હું આપને વંદન કરું છું, આજે મારાથી એક મોટો અપરાધ થઈ ગયો છે, તેની મારી માગવા હું આવેલો છું. જો આપની આજ્ઞા હોયતો સવિસ્તર હકીકત ખ્યાન કરું.

સુંદરસેન—હે પુત્ર ! હું તારા મનની વાત જાણી ગયો છું. તેં જે અપરાધ કર્યો છે, તેની પુકાર કરવા માટે આ નગરશેઠ આદિ લોકો આવેલા છે. તો આ પ્રમાણે તેં વિના અપરાધે આપણી પ્રજાને દુઃખ શા માટે દીધું ?

કલ્યાણુદેવ—પુન્ય પિતાજી, એમાં મારો અપરાધ કાંઈ

પણ નથી. ઐશ્વરી અકસ્માતને લીધે આ ગુન્હા થએલ છે, તે ક્ષમા કરશો.

સુંદરસેન—હે દુષ્ટ પુત્ર ! તેં અભાર સુધી આરાજ્યની અંદર વશી કાંઈ પણ પ્રખ્યાતિ કર્યાને બદલે મારી અપ કિર્તિ કરી છે. મેં તને તારી મરણ પ્રમાણે વર્તવા દીધો તેનો તેં ખોટો ઉપયોગ કર્યો, તેથી હું ઘણો દિલગીર છું. રાજ્યનીતિમાં કહ્યું છે કે “રાજ્યે પોતાની પ્રજાનું પુત્ર પ્રમાણે રક્ષણ કરવું” તે તું જાણતો છતાં રીયતને નુકશાન કર્યું માટે તું શિક્ષાને પાત્ર થયો છો.

કલ્યાણદેવ—ખારા પિતાજી, મેં કોઈ પણ દિવસ આપની આજ્ઞા લોપી નથી. મારા થએલ ગુન્હા માટે આપ ફરમાવો તે શિક્ષાને તામે થવા હું આપની હજુર ઉભો છું.

સુંદરસેન—હે ઠગારા પુત્ર ! હું તારા કાલાવાજાથી હવે ડગવાનો નથી. અને તને ફરમાવું છું કે કાંઈ પણ મોટું કાર્ય કરી પ્રખ્યાતિ મેળવ્યા વિના આ રાજ્યની અંદર તારે રહેવું નહિ. (એટલું કહી રાજ્ય કચેરીમાંથી ઉઠે છે.)

પિતાની આજ્ઞા પાળનાર ચતુર કલ્યાણદેવને માથે આ વખતે બ્રહ્માંડ તૂટી પડવા જેવું થયું. કદી પણ નહિ કહેલા એવા પિતાના કઠોર વક્તવ્યને માટે પૃથ્વી માતા માર્ગ દેતો તેમાં સમાધ જાય, એવું તેને લાગ્યું. કાંઈ પણ બોલ્યા વગર પિતાને નમન કરી સાંધી એકદમ તે પોતાની બેઠકમાં આવ્યો. સાંઘણીવાર સુધી મનમાં સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યો. આખરે નિશ્ચય કરી કહેવા લાગ્યો કે—

ગીતી.

હે મન ધીરજ ધરને, વિકળ થયાથી નહીં કંઈ વળશે:
સત્વર અહીંથી જાવું, રક્ષા કરીને, હરી દુઃખો દળશે.

પોતાના શરીર ઉપરથી ધરેણું વગેરે ઉતારી એક પેટીની

અંદર નાંખ્યાં. અને મુસાફરીના પોશાક પેહેરી લીધો. તરત પોતાના પિતા ઉપર એક પત્રિકા લખી કહાડી. પેલી પેટી તથા પત્રિકા પોતાના જવા પછી પિતાને આપવાનું એક નોકરને કહી, ખરચી માટે પૈસા લીધા; અને પોતાના વીજળી સમાન વેગવાન ઘોડા ઉપર શ્વાર થઈ રાત્રી વખતે દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલવા માંડ્યું. તેના વિશ્વાસુ નોકરને આ સર્વ હકીકતની ખબર પડતાં આવી રાત્રીના સમયમાં ન જવા તેણે ઘણી વિનંતિ કરી પણ કહ્યાણુદેવે તેના કહેવા પર ધ્યાન આપ્યું નહિ. દરમંજલ રસ્તો કાપતાં એાંથે દિવસે ક્ષિપ્રાનદીને કિનારે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં પોતાના ઘોડાને પાણી પાછ પોતે પણ જળપાન કરી શાંત થયો. ઘોડાને નદીના કિનારા ઉપરના એક વૃક્ષ સાથે બાંધી તે ચિંતા યુક્ત એહેરે બેઠેલો હતો. એટલામાં તેની નજર, સામે ઉડતી ધૂળ તરફ ગઈ. દૂરથી કોઈ ઘોડે સ્વારો ભારતે ઘોડે કૂચ કરતા આવતા તેને જણાયા. કહ્યાણુદેવ આતુરતાથી તેણીગમ જોવા લાગ્યો. થોડી વારમાં પાંચ ઘોડે સ્વારો આવી પહોંચ્યા. તેઓને ઓળખી કહ્યાણુદેવ આશ્ચર્ય પામ્યો; પણ તેનાથી કાંઈ બોલાયું નહિ. તે કોઈજ નહિ પણ તેના વહાલા ભાઈનીઓ સમરસિંહ વગેરે હતા!

ઘાએલ થએલા છોકરાઓને ઘેર મૂકવા જતાં ત્યાં તેમની આગતા સ્વાગતા કરવાને લીધે ઘણો વિલંબ લાગ્યો હતો. ત્યાંથી વળી કહ્યાણુદેવની બેઠકમાં આવતાં કહ્યાણુદેવને જોયો નહિ. પણ પેલો વિશ્વાસુ નોકર ત્યાં હાજર હતો, તેની પાસે એક પેટી પડેલી જોઈ તે નોકરને તેઓએ પૂછ્યું, તો તેણે જે ખનાવ બનેલો હતો, તે અવલથી આખર સુધી કહી સાંભળાવ્યો. કહ્યાણુદેવ અહીંથી ગયો સાંભળી તેના વિશ્વાસુ

સોળતીઓને શોક સમુદ્રમાં ડૂબી જવા જેવું થયું પણ જે-નીગમ તેનાં પગલાં ચાલ્યાં હતાં તે તરફ આ નિમક-હલાલ રજપૂતો પણ તેજ વખત રવાના થયા. કલ્યાણુદેવ જાય અને તેઓ ખેશી રહે, એમતો સ્વપ્રાંતરમાં પણ બને નહિ. જંગલ અને પાહાડોમાં તેના પગલાંની શોધ કરતા કરતા દરમજલ ભારતે ઘોડે-ચોથે દિવસે તેઓ કલ્યાણુદેવને આવી મળ્યા.

પ્રકરણ ૨ જી.

રસ્તાના ચાકથી શ્રમિતથએલા રજપૂત સ્વારોએ ઘોડા-ઓને પાણી પાઈ જૂદે જૂદે સ્થળે બાંધ્યા; અને પોતે પણ ક્ષિપ્રાનદીનાં અમૃત સમાન જળનું પાન કર્યું. કલ્યાણુદેવ હજી અચરતીથી એક બીજની કૃતિ તરફ જોતો હતો. તે બધાં સુધી રજપૂતો શાંત થઈ બેઠા નહિ, ત્યાં સુધી તેને તેજ સ્થિતિમાં રહ્યો. રજપૂત સરદારો કલ્યાણુદેવની પાસે આવી બેઠા, ત્યારે નિશા વખતે તારાગણમાં જેમ ચંદ્રમા શોભાયમાન દેખાયછે તેમ આ રજપૂતોથી વીંટાએલ કલ્યાણુદેવ ચંદ્ર સમાન શોભવા લાગ્યો. આખરે તેણે બોલવું શરૂ કર્યું. પોતાની પાસે બેઠેલા રજપૂત સરદારોને તે ની-તિથી કહેવા લાગ્યો.

મારા ભક્ષા અને શૂરા રજપૂતો! તમારી મારા તરફ આવી પ્રીતિ જોઈ મને સાનંદાશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાયછે. મેં તમને નોકર પ્રમાણે ગણેલ નથી, પણ મિત્રો તુલ્ય ગણી મારા શરીરના અવ્યવ પ્રમાણે અંગરક્ષક જણ્યાછે. મારા પિતાની બધાં સુધી મારાપર મેહેરબાની હતી ત્યાંસુધી મેં તમને અનેક લાડ લડાવ્યાંછે; અને કાષ્ઠપણ પ્રકારનું દુઃખ થાય એમ કરવા દીધું નથી. તમે પણ મારી આશામાં રહી મા-

રા કહેવા પ્રમાણે કરતા આવ્યાછો. તો હું તમને કહું છું કે, તમે અહીંથી પાછા નગરમાં જાઓ, અને મારા પિતાની નોકરી કરો. મારે મારા પિતાના વચન મુજબ વર્તવાનું છે. કહું છું કે:—

દોહા.

“બડે બચન પલટું નહિ, જો સતવાદી ધીર;
કહત સર્વે હરચંદ નૃપ, મર્યો નીચ ઘર નીર.”

એ પ્રમાણે મારે મારા પિતાનું વચન પાળવું જોઈએ. તમે સમજી છો માટે વધારે સમજાવી કહેવા આ વખતે હું દુરસ્ત ધારતો નથી.

સમરસિંહ—અમારા રાજા ! અમારા માથાના મુગટ એવું અઘટિત વચન આપના મુખાર્વિંદમાંથી ક્યારે પણ બોલશો નહિ. આપ કહો છો એમ કોઈ કાળે પણ બનવાનું નથી. અમે દિલગીર છીએ કે, આપ અમને ચેતાવ્યા વગર એકલા નીકળી આવ્યા. એમ કરવું આપને ઘટતું નહોતું.

રામસિંહ—હે શિરછત્ર ! આપવિના સર્વ મિથ્યા છે. આપ વગર અમારા જીવતરને ધિકાર છે; માટે આપને મેલી જવા અમારું હૃદય સાક્ષી આપતું નથી.

કલ્યાણદેવ—અહો બંધુઓ ! હું તમને મારા સહોદર બંધુ તુલ્ય ગણું છું. તમે આમ બોલી મારા હૃદયનો શોકાગ્નિ વધારે પ્રદિપ્ત ના કરો. પિતાજીએ દેશવટો દીધો છે તો અને દીધો છે. તેની સાથે તમારા જેવા શૂર પુરુષોને અથડાવું, એ મને યોગ્ય જણાતું નથી. માટે અહિંથી પાછા જવા તમને કહું છું, હુકમ હથિરનો તો હું પણ તમને થોડા રોજમાં આવી મળીશ.

સરદારસિંહ—મહારાજા ! અમે જ્યારે જન્મ્યા ત્યારથીજ

વિધિએ અમારા નશીબમાં આપની સાથે રહેવાનું લખ્યું છે
તો અમે આપને એકલા મૂકીને અહીંથી જઈએ એ વાત
સ્વપ્નામાંએ બનનાર નથી. આપને પણ એમજ ધટેછે કે,
ખુશીની સાથે અમને સાથે રાખવા કેમકે:—

દોહા.

“છોટેનર તૈં રહેત હૈં, શોમાંયુત શિરતાજ;
નિર્મલ રાસૈં ચાંદની, જેસૈં પાયન દાજ.”

અશ્વત્થિસિંહ—આપની સંપત્તિમાં આપે અમને બા-
ળ પણથી ઉછેરી અનેક લાડ લડાવ્યાં છે. અને આવી વિપ-
ત્તિના સમયમાં આપને મૂકી જઈએ, તો અમારી જનની
લાગે. માટે જ્યાં તમે ત્યાં અમે. કદી મેરૂં ચળે, સમુદ્ર પો-
તાની મર્યાદા મૂકે, તોપણ અમે આપને મૂકી આશ્રા ખ-
સનાર નથી. કહ્યું છે કે:—

દોહા.

“ત્રિપત વરાવર સુખ નહિ, જો થોરે દિન હોય;
ઈષ્ટ મિત્ર ઘંથુ સર્વે, જાન પરંગે તોય.”

સુરજમલ—આપણે આગ્રહ કર્યા છતાં પણ જો આપ
ખુશીથી સાથે નહિ તેડી જાઓ તો આપના ગયા અગાઉ આ
નદીમાં ઝંપલાવી અમારો જીવ આપશું પણ આ સચેત
દેહે જૂદા પડવાના નથી.

કલ્યાણદેવ—અરે મારા બહાદુર સુભટો ! તમે આટલો
બધો આગ્રહ કરો છો તો હું નિરૂપાયછું. ભલે મારી સાથે
આણે, તમને તેડી જઈ દુઃખી કરવા મારો મુદ્દલ વિચાર
હતો નહિ. તે ઊપરથીજ હું તમને ચેતાવ્યા વગર અહીં
આવ્યા. શું તમારા પણ નશીબમાં વિધાત્રીએ મારા પેડે
દેશવટો લેવાનું લખ્યું હશે ?

સમરસિંહ વગેરે. (ખુશી થઈને) મહારાજ આપ જ્યાં જ્યાં જશો ત્યાં ત્યાં અમે આપના શેવકો સાથે ચાલશું આપને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ થવા દેશું નહિ. કદાપિને કાળ સામા ટક્કર લેવાનો હુકમ કરશે તો પણ આ કિંકરો તેનાથી ડરી જાય તેમ નથી. હવે આપની આજ્ઞા મુજબ વર્તવા તૈયાર છીએ. સર્વ ઠેકાણે આપનો જય થાઓ !

ઘોડાઓને ચરવા વાસ્તે નદીની આસપાસ લીલોત્રી ઉગેલી હતી, તે જાણે કલ્યાણ દેવ અને તેના રજપૂત સોળતીઓ અહિં આવશે, એમ ધારી અગાઉથી જગતકર્તાએ સમ્પત્તિ ઉનાળો છતાં વર્ષા ઋતુના જેવી નવપક્ષવ ઉગાડેલી હોય નહિ ! એવી જણાતી હતી. તેમાં પોતાના ઘોડાઓને ચરતા મૂકી ત્રણ ચાર દિવસની મુસાફરીનો થાક ઉતરે એટલા માટે રાત વાસો અહિંજ કરવા ઠરાવ્યું.

દોહરા.

મુંદર તટ સરિતા તણું વૃક્ષ ઘટા ચોપાસ,
કરે કોકિલા ગાન બહુ, મન અતિ થાય ઉલ્લાસ,
લહેર સુગંધી આવતી, પુષ્પજતા ભરપૂર,
વિરામ પામ્યા અધિક ત્યાં, થયો થાક સહુ દૂર.

અંધકારના નાશ કરનાર સૂર્ય નારાયણને ઉદ્યાયળ પર્વત ઉપર પ્રકાશમાન થવાને થોડીજ વારછે, એમ જાણી કલ્યાણદેવ તથા તેના રજપૂત સોળતીઓ ત્વરાથી ઉડ્યા. દંત ધાવન કરી નાસ્તો કર્યો. પછી કઈ દિશા તરફ ચાલવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. છેવટે પૂર્વ દિશા તરફ ચાલવાનું નક્કી કરી પોતાના ઈશ્વરેનું સ્મરણ કર્યું અને તરતજ ઘોડા ઉપર સ્થાર થઈ ચાલવા માડ્યું. સાત દિવસનો રસ્તો કાંચા પછી આ યુવાન સ્વારો ઝાડીયી ધીચ ભરેલા માઢા અરણ્ય નજીક આવી પહોંચ્યા. મધ્યાહ્ન કાળનો સમય થવા

આવ્યો હતો. માટે પાણીની તૃપાથી ઘોડાઓ તેમજ સ્વારો પણ વ્યાકુળ થતા હતા. અગાડી પાણી આવશે એવી આશાથી તે જંગલની અંદર પ્રવેશ કર્યો. ચાલતાં ચાલતાં મધ્યા-રણ્યમાં જ્યાં સુર્યનો પ્રકાશ મુદ્દલ દેખાતો નથી, અંધકાર વ્યાપી રહેલ છે, એવી ખીઆમણી ઝાડીમાં આવી પહોંચ્યા. જેઓને કાળનો પણ ડર નથી એવા છએ સ્વારોને લઈ તેમના પાણીપંચા ઘોડાઓ ત્વરાથી ચાલતા હતા. એતેકાક રસ્તે ચાલતાં એકદમ અટકી ગયા. તેઓને આગળ ચલાવવા આ યુવાન સ્વારો એડી અને ચાચુકનો પ્રહાર કરતા હતા. એટલામાં આખું વન ગાળી ઉઠ્યું. ફાળ મારતો, બરાડા પાડતો, કાગ સંમાન વિકાળસિંહ, કે જેને જેતાં કઠણ હૈયાનો મનુષ્ય પણ હચમકી જાય. તે ઘોડેસ્વારોની સામે આવ્યો. આ સ્વારો શૂરવીર હતા તોપણ આવા ભયંકર પ્રાણિને પોતાની સામે અચાનક આવેલો જેઈ એકવાર તો ડરી ગયા. અને થોડીવાર સ્તબ્ધ થઈ એક ખીખ તરફ જોવા લાગ્યા. પણ તરતજ સાવધાન થઈ આ નિર્દય પ્રાણિને મારવા તેઓએ પોતાના હથિયાર સજ કર્યા.

સિંહે સમરસિંહ જે સર્વથી આગળ ચાલતો હતો તેના પર ઝડપથી તક્ષષ મારી. પણ આ શૂરા સરદારે પોતાના ખર્જૂરડે તે ભયંકર શત્રુનો નાશ કર્યો. અતિ તૃપ્તિ લીધે તથા રસ્તાના થાકથી આ યુવાન સ્વારો વ્યાકુળ તો થએલજ હતા. તેમાં આ નિર્દય શત્રુને હરાવતાં વધારે શ્રમિત થયા. તેથી આગળ ચાલવાની તેઓની હિંમત ચાલી નહિ તેથી સર્વે સાં અટકી હતા અને એક ઝાડ નીચે ઉતરી પોતાના ઘોડા બાંધ્યા. થોડીવાર વિશ્રામ લીધાપછી તેમાંના ત્રણ જણ સમરસિંહ, રામસિંહ, અને સરદારસિંહ પાણીની શોધ માટે તે જંગલમાં ગયા, બાકીના બેજણ અજીતસિંહ અને સુ-

રજમત્ર કલ્યાણદેવની ખિજમતમાં હાજર રહ્યા. શ્રમિત થએલા બે સરદારો ઝાડ નીચે પયારી કરી સૂતા કે તરતજ જંગ-લના મંદમંદ વાયુની લહેરથી નિંદ્રાદેવીને વશ થઈ ગયા. કલ્યાણદેવે પણ તેઓની પાસે પયારી કરી હતી, પણ તેને ઉંઘ આવી નહિ. કારણ કે પિતાના અયોગ્ય વચન તેના હૃદયમાં સાલતા હતા. પોતાનો વિચાર પાર શી રીતે પડશે તેનો ખ્યાલ તેના મનમાં થઈ શકતો નહોતો. તે પોતાના મન સાથે કહેછે. “અરે! મારા નશીબમાં તો જે દુઃખ લખેલું છે તે મારે ભોગવ્યા વગર છુટકો નથી. પણ આ મારા નિર્દોષ સરદારો પોતાની હઠને વળગી રહી મારી પછવાડે કેટલું દુઃખ સહન કરેછે? આ બે સરદારો રસ્તાના થાકથી શ્રમિત હોતાં નિદ્રાદેવીને વશ થઈ ગયાછે. પેલા ત્રણ સરદારો પાણીને વાસ્તે ક્યાં ને ક્યાં ભટકવા નીકળી પડ્યાછે. તો શું મારે આમ બેશી રહેવું? અરે! મારો વિચાર આવી સ્થિતિમાં કોઈ કાળે પણ પાર પડવાનો નથી; અને તેની ચિંતાને લીધે મારે આખરે એક દિવસ મોતને સ્વાધીન થવું પડશે. તો ત્યાં સુધી આવી રીતે દુઃખ વેઠવું તે કરતાં હાલ મરવું એ બેહેતર છે.”

હરકોઈ મનુષ્યને જ્યારે ઘણી વિપત્તિ પડેછે ત્યારે તેની શુદ્ધિ ઠેકાણે રહેતી નથી. તેના મનની અંદર અનેક તરેહનાં તર્કવિતર્ક થયાં કરેછે; પછી તે મનુષ્ય ગમે તેટલો બુદ્ધિમાન હોય તોપણ વિપત્તિમાં તેને અવળી મલિ સૂજેછે. જોમકે:—

દોહા.

“માતે ફિરજાવેં બિપત્તિમેં, રાવરંકેંકેંકેંકેં રીત;
હેમ હિરન પાછેં ગયો, રામ ગમાઈ સીત.”

આત્મધાતના વિચારથી કલ્યાણદેવ તે સ્થળેથી ઉઠ્યો અને જંગલની અંદર ચાલ્યો જાય છે. વખતે પાછળ પાશુ નજર ફેરવી કહે છે કે રખેને તેઓમાંથી કાઈ મારી પછવાડે આવી લાગશે તો મારી મુરાદને હું પહોંચીશ નહિ. એમ કહી આગળ ચાલે છે, તો થોડેક દૂરથી એક દેવાલય દીઠામાં આવ્યું. તેને જોતાંજ તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, આના બિઆબાન જંગલની અંદર આ સેતું દેવલ હશે ? છેક નજીક આવ્યો. અંદર જુએ છે તો અષ્ટભુજ દુર્ગાદેવીની પ્રતિમા બિરાજમાન થયેલી છે. અહિં હર્ષથી પોતે કહે છે કે, આ જોવું ઉત્તમ સ્થાન મને બીજું કયું મળનાર છે ? એમ કહી દેહાર્પણ કરવા માટે સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

ભુજંગીછંદ.

અહો વિશ્વમાતા વિધાતા પ્રતાપી,
મહાકાળિ તું કષ્ટને નાંખ કાપી;
સદા તાપ સંતાપ સર્વે નિવારો,
મને ઈશ્વરી એક આધાર તારો.
અહોનીશ દેવાધિ સૌ પાય લાગે,
સુખેથી ઋષિને મુનિ મુક્તિ માગે;
કર્યા પાપનાં કૃત્ય મેં તે વિસારો,
મને ઈશ્વરી એક આધાર તારો.
મહા ધોર સંસાર મિથ્યા અતીશે,
વળી મોહની જળ જંજળ દીસે;
તજ તે હવે અર્પું હું પ્રાણ મારો,
મને ઈશ્વરી એક આધાર તારો.

સ્તુતિ કરી રહ્યાખાદ ચળકતું ખડું પોતાના ગળામાં મારવા જાય છે કે, તરતજ દુર્ગાદેવીએ સાક્ષાત દર્શન આપી તેનો લાય પકડી લાખ્યો. અને કહ્યું, ‘હે પુત્ર હું તારા ઉ-

પર પ્રસન્ન છું. તું વિના કારણે શામાટે આત્મચાત કરે છે? તારી ધારણામાં તું પાર પડીશ. વંળી જ્યારે માંડ રમ-રણુ કરીશ ત્યારે તારું દુઃખ નિવારણ કરવા માટે હું તારી મદદે આવીશ. આ જખલ હવે થોડુંજ દૂર છે. તે ઓળખન કરી ગયાપાદ તને પાણી તરત મળશે.” (એમ કહી દેવી અદૃશ્ય થઈ ગયાં.)

કલ્યાણુદેવ જે આ બધું સાંભળી અસ્તુ! અસ્તુ! કરતો હતો, તે માતાજીનાં અદૃશ્ય થયા પછી તરવાર મ્યાન કરી હસ્તે ચેહેરે પોતાના સોળતીઓ તરફ વળ્યો.

પાણીની શોધ માટે ગએલા સરદારે પાણી ન મળવાથી રખડી રખડીને પાછા વળી આવ્યા. ત્યાં જુએછે તો કલ્યાણુદેવ મળે નહિ. એટલે દિલગીર થઈ સૂતેલા બે જણને જાગૃત કરતાં તેઓ પણ ચમકીને ઉઠ્યા. તેઓને પૂછતાં તેઓ કાંઈ પણ જાણ આપી શક્યા નહિ. તેથી બધા મળી તેની શોધ કરતા ચાલ્યા. થોડેક દૂર ગયા એટલે કલ્યાણુદેવ આવતો દેખાયો. તેના આવી પહોંચવા સુધી તેઓ ત્યાં થોભી રહ્યા. જ્યારે કલ્યાણુદેવ આવ્યો ત્યારે તેને અદબ અંદાજેથી સલામ કરી માન ઈકરાડની સાથે પાછા પોતાના સ્થળ તરફ વળ્યા. પાણી ન મળવાથી તૃપિત થએલ સરદારે કલ્યાણુદેવના પ્રકૃષ્ટિત થએલ ચેહેરાને જોઈ સર્વ દુઃખ વિસરી ગયા. અને ત્વરાથી આગળ ચાલવાની તૈયારી કરી. થોડાઓ થાકથી શ્રમિત તથા તૃપ્તિથી વ્યાકુળ થએલ છતાં માતાજી પ્રસન્ન થયાંછે એમ જાણે અગાઉથી જાણી ગયા હોય, તેમ મહા વેગથી ચાલવા લાગ્યા. અને થોડીવારમાં આ ભયંકર જંગલ છોડી એક સુંદર સરોવર નજીક આવી પહોંચ્યા.

પ્રકરણ ૩ જી.

શ્રીમંતપુરમાં કલ્યાણદેવનો પિતા સુંદરસેન કલ્યાણદેવને એવાં કઠોર વચ્ચનો કહી કચેરીમાંથી ઉડી પોતાના મેહેલ-માં ગયો. તે હમેશાં કલ્યાણદેવને રાત્રે પોતાની પાસે બોલાવતો હતો. પણ તે રાત્રે ગુસ્સાના આવેશથી તેને નહીં બોલાવતાં સુઈ ગયો. સવાર પડી કે તેનો ગુસ્સો નરમ પડ્યો. એટલે કલ્યાણદેવને તેડાવી સમજાવત આપીને મનાવી લેવા મન થયું. તેથી તે જ્યાં હોય ત્યાંથી તેડી લાવવા માણસો મોકલ્યા. નોકરોએ તેની બેઠક, તેનું સહન ગૃહ, બાગ, બંગલે તેમજ તેના સોબતીઓને ઘેર અને સ્થળે સ્થળે તપાસ કરી; પણ કોઈપણ જગ્યાએ તેનો પતો ન મળવાથી પાછા આવી સુંદરસેનને કહ્યું, મહારાજ ! કુમાર કલ્યાણદેવ તથા તેના સોબતીઓની અમે ઘણી શોધ કરી. પણ ક્યાંએ તેઓનો પતો મળતો નથી. આ સાંભળી સુંદરસેન ઘણું પસ્તાવા લાગ્યો. એટલામાં કલ્યાણદેવના નોકરે આવી પેલી પેટી રાખની પાસે મૂકતાં કલ્યાણદેવે આપેલ ચીઠી તેને આપી. ઘણી આતુરતાની સાથે રાજા સુંદરસેન તે ચીઠી ફેડી વાંચવા લાગ્યો. "

મારા શિરછત્ર પુજ્ય પિતાજી !

હું અત્યંત દિલગીરીની સાથે જણાવું છું કે, મારા વારતે આપને અત્યંત દુઃખ વેઠવું પડ્યું આપનો હુકમ થતાંજ તેને માન્ય કરી હું વગર વિલંબે આ નગર છોડી જઈ છું. આપના ફરમાવા મુજબ કોઈ પ્રખ્યાત કાર્ય કર્યાવિના હું આ રાજ્યમાં આવીશ નહિ. મારા તરફની કોઈપણ ચિંતા આપને રાખવાની નથી; કેમકે સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વર સહુની ફિકર રાખે છે. કહું છું કે:—

(૧૭)

દોહા.

“પ્રભુકું ચિંતા સવનકી આપન કરિણ નાંહિ,
જન્મ અગાડ ભરત હૈં, દૂધ માત થનમાંહે.”

મારામાં જે હિમત છે, અને હાલવા ચાલવાની શક્તિ છે,
તો જ્યાં જ્યાં હું જઈશ 'સાં ત્યાં આપ પુજ્યના પ્રતાપથી
હું આનંદ મानी લઈશ, પરંતુ મારી એક વિનતિ એ છે
કે, મારા વિયોગથી મારી માતાજીને દુઃખ થાય તો તેને
ધીરજ આપશો. આ માણસ સાથે પેટી મોકલી છે, તેમાં
મારાં મુલ્યવાન આભૂષણ છે તે સંભાળી લેશો.

લી. આજ્ઞાકિત છાંડ કલ્યાણદેવના

પ્રમાણ.

પત્ર વાંચતાંજ રાજ સુંદરસેનને મુઠ્ઠા આવી. તેને સ્વ-
મામાં પણ નહોતું કે, પોતાનો પુત્ર આવો ટેકવાળો છે.
ક્રિયાદ આવેલા નગરશેઠ વગેરેને રાજ રાખવા માટે તેણે
ક્રોધ જણાવી કલ્યાણદેવને સહેજભાવે વચન કહ્યા હતા.
પણ તેનો અમલ તે આ પ્રમાણે આટલી ત્વરાથી કરશે,
એમ તેણે કદી પણ ધાર્યું નહોતું. મુઠ્ઠામાંથી સચેત થઈ
તેણે નોકરને હકીકત પૂછવા માંડી. નોકરે કહ્યું, મહારાજ,
આ ચીડી તથા પેટી કલ્યાણદેવે મને રાત્રી વખતે આપી
હતી, હું તેજ વખતે આપની પાસે આવત, પણ કલ્યાણદેવે
મને સવારે આપવાનો હુકમ કર્યો હતો, તેથી આ વખતે
હું લઈ આવ્યો છું. અને તેઓ તેજ વખતે ઘોડા ઉપર
ચડી દક્ષિણદિશા તરફ ચાલ્યા ગયા. મેં તેઓને રાત્રી વ-
ખતે ન જવા ધણી કાલાવાલા કર્યા, પણ તેઓ ગુસ્સામાં

હતા તેથી માફ કાંઈ પણ સાંભળ્યું નહિ. થોડીવારમાં તેમના રજપૂત સોબતીઓ આવ્યા તેઓને આ વાતની ખબર પડતાં તેઓ પણ એમની પછવાડે ચાલી નીકળ્યા. આ સાંભળી સુંદરસેન ઘણો પરતાવા લાગ્યો, અને બોલ્યો કે: —

હાહુરા,

કેમ દુષ્ટ હુંતો થયો, ક્યો ઘણો મેં પાપ;
કથતાં વચન વિનાશના, જીમ ન તૂટી આપ.
મનમાં પ્રથમ ન આવિયું, તું શાણો સુકુમાર;
હાય હવે તો શું થશે, ગમ ન પડે લગાર.
શિક્ષા તુજને થઈ ઘણી, તારા થોડો વાંક;
તે માટે દિલકું બળે, હવે બન્યો છું રાંક.
કુંવર મારા લાડલા, કોને કહું સુખકંદ !
જી! જી! કહી નહિ બોલશે, થયો હું લોચન અંધ.
બોલી કોઈની નવ ગમે, ન ગમે બીજી વાત;
પુત્ર પ્રતાપિ તો ગયો, થયો મહા ઉત્પાત.
કઈપેરે ધિરજ ધરું, કઈ દેહની ધાત;
અજ ઉદક હું ક્યમ પલડું, થયો મહો ઉત્પાત.
સુંદર મુખ નિત પેખીને, થતો ઘણો રણિયાત;
વદન સકોમળ ક્યાં ગયું, થયો મહા ઉત્પાત.
નગર કોલાહલ જામશે, દુઃખી થશે તુજ માત;
પ્રાણ ત્યાગશે તે તરત, થયો મહા ઉત્પાત.

અરે હું કેવો નિર્દય કે, મારા એકના એક કુમાર ઉપર
મેં કેટલો જીલમ કર્યો! અરે! જ્યારે તે વિશે મોઢે મારી
આગળ નમ્રતાથી ઉભો રહ્યો હતો, ત્યારે મેં દુષ્ટ કાંઈ
પણ વિચાર કર્યા વગર કદી ન કહેલા એવો વચન પ્રહાર

મેં તેને કર્કશી શું સ્વર્ગ સમાન સુખ ભોગવનારો મારો કલ્યાણદેવ જંગલના અસલા દુઃખ સહન કરશે ? અરે ! જ્યારે તેણે પોતાના શરીર ઉપરથી ધરણું ઉતાર્યું હશે ત્યારે તેને કેવું લાગ્યું હશે ? અરે મારા વહાલા કુમાર ! તારાથી આખી રાત્ર ભયંકર જંગલની અંદર સ્ત્રી રીતે નીકળી હશે ? (એમ વિલીપ કરતો બેઠેલા સ્થળ ઉપર ઢળી પડે છે.)

કલ્યાણદેવની માતાને આ વાતની ખબર પડતાં તેણે અતિ આક્રંદ કરવા માંડ્યું. પોતાના વહાલા કુમાર ઉપર રાગએ આટલો બુલભ કયો, તેના માટે તેને તે ઇપકો દેવા લાગી. તેના વિલાપથી દાસદાસીઓ પણ રળારોળ કરવા લાગ્યાં. એકંદરે આખા જનતાનખાનામાં કરુણારસ વ્યાપી રહ્યો હતો.

આખા શહેરમાં આ વાત ફેલાઈ ગઈ તેથી લોકોનાં ટો-જોટોળાં દરબારમાં આવવા લાગ્યાં. કટલાંક તો આવા પ્રજા-પાળ રાજાને દુઃખ થતો જોઈ પોતે પણ દુઃખી થવા લાગ્યાં. કેટલાકજણ નગરશેઠ વગેરે જે ફરિયાદ કરવા ગયા હતા, અને જેમનાથી આવો માઠો બનીવ બન્યો. તેમને ધ-કાર આપતા હતા.

સમરસિંહ વગેરે કલ્યાણદેવની સાથે ગયા છે, એવું સાં-ભળી લોકો તેઓના બારે વખાણ કરવા લાગ્યા. પોતાના પુત્રાના વખાણ થતા સાંભળી રજપૂત સરદારો અત્યાનંદ પામતા હતા. કહ્યું છે કે :—

દોહરો.

“અપની કીર્તિ કાન સુનિ, હોત ન કોન સુશાલ,

નાગમતાકે સુનતહીં, વિશ્વ છાંદતહે બ્યાલ.”

જે કે પોતાના પુત્રોનો વિયોગ થયો હતો, તથાપિ તે વિયોગને તેઓ શામ ધર્મ સમજતા હતા; અને તેમાંજ તેઓ પોતાની મોટાઇ માનતા હતા. તો પણ રાજ સુંદર-સેનને દિલગીર થતો જોઈ પોતે પણ તેમાં ભાગ લેવાના હેતુથી તેઓ દિલગીરીનો દેખાવ ધારણ કરતા હતા.

બેભાન થઈ પડેલા રાજ સુંદરસેનને સચેત કરવા માટે તેના નોકરો સુગંધી વાળાના પંખા ઉપર ગુલાબજળ છાંટી તેવડે વાયરો કરતા હતા તેથી તથા વૈદ્ય, તખીઓના ઉપચારથી કેટલીકવારે તેને શુદ્ધિ આવી. અને પાછો તે વિલાપ કરવા મંડ્યો, પણ તેટલામાં તેના પ્રધાને આવી તેને ધિરજ આપવા માંડી, તેણે કહ્યું કે, મહારાજ! કલ્યાણદેવ પરદેશ ગયા તેને માટે આટલો બધો શોક કરવો આપને ધટતો નથી. રાજના કુંવરો હમેશ પરદેશ રટણ કરતા આવ્યા છે અને તેથીજ તેઓની અંદર હુશિયારી આવેછે. કહ્યુંછે કે:-

શ્લોક.

“દેશાટનં પંડિત મિત્રતાચ,

વારાંગના રાજ્યસભા પ્રવેશઃ ।

અનેક શાસ્ત્રાણિ વિલોક્યતાનિ,

ચાતુર્ય મુલાનિ ભવંતિ પંચઃ ”

ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે દેશાટન કરવાથી કુંવરની ચાતુર્યતામાં વધારો થશે; અને રાજ્ય કરવાને લાયક પણ તે સારે થશે; વળી કલ્યાણદેવ શરવીરછે. તેમજ તેની સાથે ગએલા તેના સેનપતીઓ પણ તેવાજ હોવાથી તેને શુદ્ધિ

કરછે ? થોડા રોજમાં તેની ભાળ મેળવી કોઈ એક યુક્તિથી આપણે તેને અહિં બોલાવી લેશું. માટે શોક સમુદ્રમાં આપ જેવા શાણા પુરૂષને ડખી જવું વાસ્તવિક નથી. કુંવરના ગયાપછી કદપાંત કરી અફસોસ કરવો એ શાસ્ત્ર નિયમ પ્રમાણે અપશુકન કર્યા જેવું થાયછે. માટે આપે શાંત સ્વ-ભાવ રાખી દૃઢતા પકડવી જોઈએ.

સમય અનુસાર બોલનાર પ્રધાનના સમજાવવાથી રાજાને ધીરજ આવી. તોપણ કલ્યાણદેવને શોધવા માટે તેણે ઠામ ઠામ માણસો મોકલ્યા. અને તેઓને કહ્યું કે, જે કોઈ કલ્યાણદેવને તેડી આવશે, તેને લક્ષપસા કરવામાં આવશે. ઈનામની લાલચથી અમીર હમરાવ અને ખીજા પણ્ય કેટલાક નોકરો ભાળ મેળવવા માટે નીકળી પડ્યા. ધણા દિવસ સુધી જંગલ, પહાડો, મોટાં શહેરો વગેરે જોઈ આખરે નિરાશ થઈ તેઓ પાછા વળી આવ્યા. અને રાજા સુંદર-સેનને નિષ્ફળ શ્રમ થવાના સમાચાર કહ્યા. એટલે તે દિલ-ગીરીની સાથે ધિરજ રાખી બોલ્યો કે:—

•હરિગીત છંદ•

કરૂણા નિધાન કૃપાળ ઇશ્વર, ભક્ત વસલ સર્વદા,
છા જગતના પ્રતિપાળ દીન દયાળ સૂમતિ દો સદા;
મુજ રંકપર કરૂણા કરી, આ અરજ ઉરમાં ધારજો,
સુતછે વિદેશ મહેશ સ્વ મી કષ્ટ સર્વ વિદારજો.

પ્રકરણ ૪ થું

પૂર્વ દિશા તરફ સુંદરપુર નામે એક સુશોભિત નગર હતું. તેમાં અન્નતલેન નામે ત્યાગી અને ક્ષત્રીકુળ દીપક રાજા

(२२)

राज्य करते। होते। स्वधर्मानुसार यात्रानार आ राजने
विभजमति नामे पटराष्ट्रीनां उदरथी उत्पन्न यथेव भेनका
अने उर्वशी समान रूपवती अने सहशुशु संपन्न भदन
मंजरी नामनी कुंवरी હતી. તેની સુવાવરથાના અપૂર્વ
રૂપથી લલચાઈ દેશ દેશના રાજાઓએ અન્નતસેન આગળ
માગાં મોકલ્યાં હતાં. પણ કુંવરીને સમાન શુશુ, રૂપઅને
વયનો યોગ્યતર ન મળવાથી રાજા અન્નતસેને એકે માથું
કપુલ રાખ્યું નહોતું. કામદેવની સ્ત્રી રતીને લજવાવી નાંખે
એવી કુંવરી ભદ્ર મંજરીની કીર્તિ હામો હામ પ્રસરી ગઈ
હતી. જેમકે:—

સોરઠા.

“પાનિપે આધાર, કિયો ઇંદિરા જાનિ શુભ,
કીર્તિ તજ દરબાર, દેશાટન કરવે ચલી.”

આ સુકુમાર કુંવરીની તેના રૂપ અને શુશુ ઉપરથી
પ્રખ્યાતિ થઈ રહી હતી. તેનો આખેહુખ ચિતાર આપવાને
મોટા કવિઓની રસના, પણ નરસ થઈ જાયછે. તોપણ નિ-
ચેતું કવિત તેનું માત્ર દિગ્દર્શન કરવાને બાક થશે.

કવિત.

સુંદર સુરંગ નેન, શોભિત અનંગ રંગ,
અંગ અંગ ફેલત, તરંગ પરિમલકે;
વારનકે ભાર સુકુમારકોલધ્વત લંક,
રાજે પરજંકપર, ખીતર મહલકે.
કહે પદમાકર, બિલોકીજન રિજજેહિ,

અંબર અમલકે, સકલ જલ થલકે;
કોમલ કમલકે, ગુલાબનકે દલકે,
મુજાત ઘરી પાયનસોં, બિછોનાં બલમલકે.

સુંદરપુર શેહેન્ની શોભા અલૌકિક હતી. તેનાં પશ્ચિમ ભાગમાં મનને મોહ પમાડનાર અતિ વિસ્તારવાળું એક સુંદર સરોવર હતું. તેની પાળ ચારેતરફ આરસપાહાણ તથા તેના જેવા સ્વચ્છ પથ્થરથી બાંધેલી હતી. સ્થળે સ્થળે ચડવા ઉતરવા વારંતે પાળને પગથીઆ પણ કર્યા હતા. તેનાં નિર્મળ અને મીઠા પાણીમાં કમળનાં પૂલ થએલાં હતાં, તેને લીધે આ સરોવર અધિક સુશોભિત જણાતું હતું. વળી સુંદરપુર નિવાસી મૃગનયની, કટિકેશરી, રંભા સમાન વનિતાઓનાં વૃંદો ઠેકાણે ઠેકાણે ત્યાં જળ ભરવા આવતાં હતાં. તેમજ કેટલીક મનહર મુખ્યાઓ પોતાની સરખી સાહેલીઓ સાથે અનેક તરેહનાં હાસ્યવિનોદ કરતી, મદોન્મત હસ્તિણિની પેઠે ખુલ્લતી ખુલ્લતી પોતાના ધર તરફ જતી હતી. પાળની આસપાસ આમ, આશોપાક્ષવ, લીંબડા, પીપળા વગેરે વૃક્ષો હારદોર ઉગી નીકળ્યાં હતાં. તે વગેરે બાબતોથી આ સરોવરનો દેખાવ અતિ પીડિત થએલ મનુષ્યને પણ આલ્હાદ પમાડે એવો હતો.

સરોવરની પાસે એક તરફ મહારાજા અનતસેને એક સુશોભિત બાગ બનાવ્યો હતો. તેની ચારે તરફની ભીંત થોડીક આરસપાહાણથી ચણેલી અને તેની ઊપર લોહનાં સળીઆં જડી દીધાં હતાં. તેથી રસ્તે જનાર વટેમાર્ગને પણ અંદરનો રમણિય દેખાવ નજરે પડી શકતો હતો.

બાગમાં રાજ્યએ હુશિઆર માળી રાખ્યા હતા, તેથી તે-
ઓની સ્થળે સ્થળે ઝાઝ રોપવાની ચતુરાઈથી બાગની શોભા
ધંદ્રના ઉપવન જેવી જણાતી હતી. ઠેકાણે ઠેકાણે દ્રાક્ષના
વેલાથી છવાએલ મંડપો તેમજ ગોળાકાર હોજની ચારે
તરફ વાવેલ ગુલાબ, ચંપા, ચંબેલી, જીંદ, જાય, મોગરા,
કેતકી. ગુલગોટા, ડોલર, વગેરેનાં પુષ્પથી ભરપૂર ઝાડને
જોઈ નંદન વનની બ્રાંતિ ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહિ.
મોટા વૃક્ષોની ધટ્ટામાં પક્ષીઓનાં કલ્લોલથી તેમજ કોકિલા
વગેરે મનહર રાગ ગાનારા પક્ષીઓનાં ટોકારથી આખો
બાગ ગાજી રહ્યો હતો. તે બાગની અંદર પેસવાને તરેહ
તરેહનાં રંગ દીધેલ તથા કોતરણી કરેલ પથ્થરથી બાંધે-
લો ગોળ દરવાજો હતો. તેમાં પેસતાં મહારાજ અન્નતસેને
પોતાના ઇષ્ટદેવ મહાકાળેશ્વરનું મોટું દેવાલય ચણાવ્યું હતું.

પોતાની સખીઓ સહવર્તમાન હાસ્યવદની, કમલનયની,
કુમારી મદનમંજરી હમેશ આ મહાકાળેશ્વરનું પૂજન કરવા
આવતી હતી. એક દિવસ સખીઓની રાહ ન જોતાં પો-
તાની એક વિશ્વાસુ દાણી સાથે રોજના નિયમ પ્રમાણે હ-
સ્તકમળમાં પૂજનો થાળ લઈ સુંદર સરોવરનો રમણિય
દેખાવ જોતી હંસગમની, ચતુર મદનમંજરી મહાકાળેશ્વ-
રનું પૂજન કરવા ગઈ. પૂજન કરી રહ્યાબાદ પ્રણામ કરી
હસ્ત જોડીને સ્તુતિ કરવા લાગી.

વસંતતિલકા છંદ.

સર્વેશ સ્વામી વિનયે વિનતી કરુંછું,
હું નિલ નેમયકી નામ મુખે ધરુંછું;
હે દેવ, દીનજનનાં દુઃખ વંદ કાપ્યાં,

(૨૫)

પ્રીતે પ્રસન્ન થઇને વરદાન આપ્યાં.
 સુરાદિદેવ તુજ નામ જપે સદાએ,
 વીણા વગ્નવી ગુણુ નારદ નિત્ય ગાએ;
 યેને કૃપાળ કૃળ ઇચ્છિત સર્વ આપો,
 હે નાથ ! હાય ઝડી કદ સમસ્ત કાપો,

અહો મહાન શક્તિવાળા સદાશિવ ! આપ મારી સર્વ
 રચણે રક્ષા કરજો. હું આપના ચરુર્ણાર્પિદમાં મસ્તક નમાવી
 ઉભીછું તેને સદાય થજો. હે મૃત્યુને જીતનાર ! ત્રિપુરારિ !
 મોટા સપોતા હારવાળા ! ચંદ્રમૌલી શંકર ! આપ મારાં
 સર્વ વિધ્નોનો નાશ કરજો. હે મહાદેવ ! હે વિષધર ! નિલકંઠ !
 શશિ શખર ! હું આપને નમસ્કાર કરુંછું; હું આપની રંક
 દાસીછું તેને કૃપા કરી મનવાંચ્છિત કૃળ આપો. પોતાને
 જગદીશ્વર પ્રસન્ન થયા હોય એમ મનમાં પ્રદુક્ષિત થઈ દેવલના
 બહારના ભાગ ઉપર ઉભી રહી, અને સામેના સરોવરનો અ-
 લૌકિક દેખાવ જોતાં તેની નજર એક આશોપાલ્લવનાં વિશાળ
 વૃક્ષ નીચે તરતના આવેલ છ ઘોડેસ્વારો ઘોડા ઉપરથી
 ઉતરી પોતાના ઘોડાં ઝાડ સાથે બાંધીતા જણાતા હતા, તે
 તરફ ગઇ. આ ઘોડેસ્વારોના ચહેરા ગર્દથી છવાઇ ગએ-
 લા હતા; તેમજ તૃપાથી વ્યાકુળ થયા છતાં ધીરજથી તેઓ
 પોતાના ધાકી ગયેલા અશ્વોની આગતારવાગતા કરતા જ-
 ણાતા હતા. તે સ્વારો બીજા કોઈ નહિ, પણ કલ્યાણુદેવ
 તથા તેના સોબતીઓ હતા.

દુર્ગામાતાનું વરદાન લઇ કલ્યાણુદેવ પોતાના સોબતી-
 ઓને મળ્યો, અને સાંથી તેઓ એક સરોવર પાસે આવ્યા, તે
 સરોવર આજ હતું. જ્યે જણે નિર્મળ જળમાં સ્નાન કરી

અમૃત સમાન જળનું પાન કર્યું. બાદ પોતાના વસ્ત્રો પેહે-
રી અપૂર્વ શોભા નિરખવા લાગ્યા. લલિત લલ્લનાઓનાં
ટોળેટોળાં જળ ભરવા આવતાં જતાં દેખાતાં હતાં, તેમજ
સરોવર અને સામેના બાગનો દૂરથી દેખાવ જોઈ કલ્યાણદેવ
તથા તેના સોળતીઓ અધું દુઃખ વિસરી જવા લાગ્યાં. અને
તેઓને અતિશય આનંદ પ્રાપ્ત થઈ.

આ સર્વ મદનમંજરી ઉભી ઉભી જોતી હતી. તેનાં
મનમાં કોઈક વ્રતની આશા ઉત્પન્ન થઈ કલ્યાણદેવને દૂ-
રથી જોતાં તેની સ્થિતિ બદલાવા લાગી. હવે કલ્યાણદેવ
તથા તેના સોળતીઓ ઉતારે શોધવા માટે ફરતા ફરતા
બાગની તરફ આવ્યા પેલા માણસો કોણ છે ? અર્ધિંશા
માટે આવે છે ? વગેરે હકીકતની તપાસ કરવા પોતાની સાથે
આવેલી દાસીને તેણીએ કહી રાખ્યું. અને પોતે દેવગની
અંદર ગઈ. કલ્યાણદેવ જો તેના સોળતીઓથી અગાઉ ચાલતો
હતો, તે દરવાજામાં આવ્યો, કે તેની તિવ્ર નજર સામેનાં
દેવાલયમાં બેઠેલી શશિમુખી મદનમંજરી ઉપર ગઈ; તેમજ
મદનમંજરીની દૃષ્ટી પણ કામદેવને લગ્નયમાન કરનાર
કલ્યાણદેવ ઉપર પડતાં દૃષ્ટીરૂપી વરત બાંધી મૂક્યો હોય તેવો
દેખાવ થઈ રહ્યો.

દાંદા.

“દીઠ વરત બાંધી અટનિ, ચઢી આવત ન ડરાત,
ઇત ઉતર્તે મન દુહુનકે, નટલોં આવત જાત.”

એવી રીતે નેત્ર રૂપી બાણ ભરત રૂપી કમાનમાં ખેંચી
પરસ્પર મારો ચલાવતાં હતાં, તેમાં મદનમંજરીનાં નેત્રબાણ
કલ્યાણદેવનાં જિગરમાંથી આરપાર નીકળી ગયાં. કલ્યાણ-
દેવે પણ પોતાની ચતુરાઈથી તેને વશ કરી લીધી હતી,

તેથી તેનાં મુખ સામું તે વારંવાર તાકી તાકીને જોવા લાગી. આખરે તે શરમાઈને પોતાનું હાસ્ય વદન છુપાવવા જતી હતી, પણ પ્રેમ પાસના પંજામાં પકડાય જવાથી તે તેમ કરી શકી નહિ. એટલે પોતાના નેત્રાને ધિકારી કહેવા લાગી:—

દોહા.

“દહે નિગોડે નેન યહ, ગહેન ચેત અચેત;
હો કશિકોરિશકોરહો, યે નિરખેં હસિ દેત.”

સમુદ્રમાં તોફાનના ઝપાટાથી જેમ વહાણો ડામાડોડ થઈ રહેછે તેમ પ્રેમ પયોધિમાં આ ખત્રેનાં મન રૂપી જહાજ ઝોકાં ખાઈ રહ્યા હતાં, એટલામાં પેલી તરફથી મદનમંજરીની કિંકરી કલ્યાણદેવ પાસે અદ્યથી આવી ઉભી રહી. અને પોતાના મધુર સ્વરે તેઓને પૂછવા લાગી કે, તમે કોણ અને ક્યાંથી આવોછો? ક્યાં જવા ધરિદો રાખો છો?

કલ્યાણદેવ—અમે દૂર દેશના રહેવાશી રજપૂત મુસાફર છીએ, અને સહેલ કરવા માટે નીકળ્યા છીએ. અમારી કદર જાણનાર કોઈ રાજા માદશાહ મળશે તો તેની પાસે નોકરી કરવા પણ અમારો ઇગદો છે. હાત તો માત્ર સનવાસો રહેવાના રહેડાગુ માટે અહીં આવ્યા છીએ. આ આગ કોનોછે? તેમાં ઉતારો મળશે કે નહિ?

દાસી—આ આગ અહિંના મહારાજા અન્નતસેનનો છે; પણ ઉતારા બાબત હું પરમારે પરવાનગી આપી શકતી નથી. આપ અહિં આગમાં જરા સહેલ કરો, એટલે હું તપાસ કરી ઉતારા સમંધી હકીકત જણાવી જાઝેછું. (એમ કહીને જાયછે.) તે મન મંજરી કે જેણે આગળથી આ યુવાન પુરુષોની તપાસ કરવા માટે સુચવી રાખ્યું હતું તેની પાસે

ગઈ. અને કહેવા લાગી કે, આઈ સાહેબ ! આ યુવાન પુરૂષે દૂર દેશના મુસાફર હોવા કહેછે, પણ તેનાં રૂપ ગુણ અને દેખાવ ઉપરથી હું કહું છું કે તે કોઈ ક્ષત્રી બીજ રમપૂતો છે. તેમાં પણ એક શૂરો અને સદ્ગુણ સંપન્ન તેઓનો સર્વોપરી છે તે કોઈ રાજ બીજ હોવા મને નિઃસંશય અનુમાન થાયછે. આ મુસાફરો આ બાગમાં ઉતારો મળવાની માગણી કરેછે. પણ મારાથી આપને પૂછ્યા વગર ઉતારો આપી શકાય નહિ.

મદન મંજરી--દાસી, જો તારા જાણવામાં તે કોઈ ક્ષત્રી બીજ આવ્યા હોય અને તારા કહેવા મુજબ સદ્ગુણ સંપન્ન હોય, તો તેઓને આપણા બાગ અંદરના બગીચામાં ઉતારો આપવાને કાંઈ હરકત નથી, માટે તું બાગવાનને બોલાવી જલદીથી તેઓને બધો બંદોબસ્ત કરાવી આપ.

ઉપર મુજબ તેણે દાસીને હુકમ આપ્યો, અને પોતાના હૃદયમાં પ્રકૃષ્ટિત થઈ હર્ષાતુર ચેહેરે બોલી કે, હે જગદીશ્વર મેં તારી સાચી ભાવનાથી સેવના કરી તેથી તેનું ફળ આપવા તેં આ કૃપા કરી હોય એમ જણાય છે.

દોહરા.

હરખી ચતુરા ચિત્તમાં, ચેતી કયો વિચાર;
રાજવંશી નર શૂરઆ, સંશય નહીં લગાર.
મુજહિત માટે મોકલ્યો, યયા પ્રસન્ન જગદીશ;
પૂજા કરી જે ભાવથી, ફળ આપ્યું તે ઈશ.

પેલી દાસીએ સત્વર આવી કલ્યાણદેવ વગેરેને કહ્યું જે, તમે મારી સાથે આવો, હું તમારા વાસ્તે ઉતારાનો બંદોબસ્ત કરી આવી છું. એમ કહી બાગની અંદર તેડી જાયછે, બાગની રચના અને તેની સુંદરતા જોઈ કલ્યાણદેવ વગેરે તેનું વર્ણન કરેછે.

કાવ્ય અથવા રોલાવૃત.

જુવો ! જુવો ! આ બાગ, ઈંદ્રિયન ઉપમા છાજે;
 તરુઓ હારો દાર, દબદબા થકી બિરાજે.
 શી તેની ડાંચાઇ, કોઇ આકાશે અડિઆં;
 કોઇ ફળોથી લચી, ધુમટ આકારે પડિઆં.
 ખુબી ખાસી થઇ, વળી મંડપની જે આ;
 લલિત લતા ભરપૂર દ્રાક્ષ આદિ સમ તે આ.
 બાંધી છે આ સડક, વૃખ તટપર બહુ વાળ્યાં;
 કેળ, તાડ, અંજીર, કદમ, સીતાફળ ભાળ્યાં.
 જાંબુડી, જમરૂખ, બકુલ, દાડમ ને કાળુ;
 અનાર, રાયણ, તેમ ફત્તસ ઉગાંછે બાળુ.
 આ નારંગી નવલ, લટકતી શોભે કેવી !
 બીજાં ફળ્યા અનેક, ઝાડની જાંતજ જેવી.
 અન્ન વૃક્ષ ચોપાસ, માલતી માધવી નામે;
 સુંદર વેલ ખિલેલ, દેત, અલિંગન સામે.
 પ્રીત તણી તે રીત, જુવો ભાઇઓ દરશાવે;
 વરહી જનને મન, ઘણો પરિતાપ જણાવે.
 શ્રીખમ ઝૂલુછે લાલ, કુસુમ ખીલ્યાંછે ભાઇ !
 ચંપક અને ગુલાબ, ચંદન, જાસુદ, જુઈ, જાઈ.
 ગુંબરવ ત્યાં કરી, બહાર લે મધુકર લોભી;
 તેજનનાં ઝાડ, રહ્યાંછે સુંદર શોભી.
 તજ, અલાયચી, લવંગ. જાયફળ લટકે સારાં;
 મધુર કંઠથી ગાય, પક્ષીઓ ન્યારાં ન્યારાં.
 વળી નિહાળો તમે પણે ઓ ! પિંજર ભારી,
 સિંહ, વાઘને માટ, લોહનાં કીધાં ધારી.
 કાષ્ટ તણા બેચાર, જહાં પડિઆ રાજેછે;

મેના, પોપટ, બાજ, કચ્છુતર, બગ, છાજેઢે.
કારીગર છે ચતુર, મેહેલ જેણે આ કીધો;
ભવ્ય રચી રચનાય, લાવ લાખેણો લીધો.

બાગ મધ્યના બંગલામાં જ્યાં તેઓને ઉતારો આપવાનો છે, ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. આ બંગલો રાજા અન્નતસેને પોતાને વાસ્તે ગ્રિષ્મ રતુમાં ઠંડી હવા લેવાને સાફ કરાવ્યો હતો. દાસીએ ત્યાં તેઓને ઉતારો આપી બધો બદોબસ્ત કરાવી આપ્યો; અને પોતે મદનમંજરી પાસે પાછી જવા રવાના થઈ.

મૃગ ટોળાંથી વિખૂટી પડેલી મૃગલીને જેમ એન પડતું નથી, તેમ કલ્યાણદેવથી વિખૂટી પડેલી મદનમંજરીને પણ કાંઈ એન પડતું નહિ. તેથી તે વિચારસાગરમાં ડૂબી ગઈ, અને મનની સાથે તર્ક વિતર્ક કરવા લાગી કે, જો તેઓ વધારે વખત અહિં રોકાશે તો કોઈ વખત પણ મારી મન કામના સિદ્ધ થશે. એમ ધારી દાસીની રાફ જોતી ઉભી છે. દાસીના આવવાથી તે તરત શેહેર તરફ રવાને થઈ. ત્યાંથી પોતાના પિતા પાસે ગઈ; અને કહ્યું કે, પ્રિય પિતાજી, હું આપને વંદન કરું છું.

અન્નતસેન—પ્રિય પુત્રી, તું સદા સુખી રહે, એમ મારો આશિર્વાદ છે. તારા વડાણ ઉપરથી જણાય છે કે, તું કાંઈપણ કહેવાને આવી છું.

મદનમંજરી—પિતાજી, હું આજરોજ હમેશના નિયમ મુજબ ઇષ્ટદેવ મહાકાળેશ્વરનું પૂજન કરવા ગઈ હતી. ત્યાં પાંચ સ્વારોની સાથે એક યુવાન પુરુષ આપણા બાગની અંદર ઉતારો શોધવા માટે આવ્યો હતો. દાસી મારફતે ખબર કહડાવતાં તેઓનું કહેવું છે કે, અમે “રજપૂત છીએ.

અને દૂર દેશાવરથી નોકરી કરવાને ધરાદે આવેલા છીએ.”
મને લાગે છે કે તે પુરુષ કોઈ રાજકુમાર છે અને તેની
સાથે આવેલા કોઈ શૂરવીર રજપૂત છે. તેઓ પોતાની
ખરી હકીકત જાણ કરતા નથી. કેમકે, મોટા પુરુષ હોય
તે પોતાને મોઢેથી અડાઈ કરતા નથી. કહ્યું છે કે:—

‘કવિત.

“ભાનુહન કહે મેરી જોતહેં ઉઘોત જગ,
કહેના સમુદ્ર મેરી અપરમ કલોલહેં;
કેહરી, ન કહે, શૂરવીર બહુ જોર મેરો,
કોરહન કહે મેરી મીઠિ મુખ બોલહેં.
બેનુહન કહે મેરી બાસના અનૂપરૂપ,
કહેના ગુલાબ મેરી આભામો અતોલહેં;
એશે ગુનપુર આપ વકે હુન વડે બોલ,
હીરાહુ ન કહે મેરો લાલહુંકો મૂલહેં.”

એવા ખાનદાન કુટુંબના અને રાજકુમાર જાણી મેં તે-
ઓને આપના અંગલામાં આપની ધરવાનગી લીધા વગર
ઉતારે અપાવ્યો છે, તે ક્ષમા કરશે. મારી જાણે આ પુરુ-
ષોને આ રાજ્યમાં તેઓની લાયકી પ્રમાણે નોકરી આપી
હોય તો અક્ષયત કોઈ વખત ઉપયોગી થઈ પડે એમ
જણાય છે.

અમ્લતસેન—પુત્રી, તેં મારા અંગલામાં ઉતારે અપાવ્યો
તેમાં માફ શાન્તી માગે છે? હું હમણાજ દરબારમાં જઈ
તેઓની પરીક્ષા કરવા માટે તેડાવું છું.

પોતાનો વિચાર પાર પડ્યો જાણી ખુશી થતી મદનમં-

જરી પોતાના મેહેલમાં આવી. આ મેહેલ દરબારમાં જ-
વાના રસ્તા ઉપર હતો; તેથી તેણે વિચાર્યું કે, પિતાજી મા-
ણસો મોકલશે, તે અહિંથી ચાલશે તેમજ તેઓને તેડીને
પાછા આવશે ત્યારે પણ આ રસ્તેથી ચાલશે. માટે ઝર-
ખામાં બેસું, કે જેથી તે યુવાન પુરૂષના દર્શનનો લાભ થાય.
અહા! શી તેની કાંતી! શી તેની જોલવાની છટા! કેવી તેની
ચાલવાની ઢબ!! (એમ કહી ઝરખામાં બેસેછે.)

મહારાજ અન્નતસેને દરબારમાં આવી પોતાના કેટલાક
સિપાઈઓને હુકમ કર્યો કે, તમે જલદી જઈ આપણા બા-
ગમાં આવેલ છ મુસાફરોને અહિં આપરથી તેડી લાવો.
સિપાઈઓ “બહુ સાઈ મહારાજ!” એમ કહી દોડતા બાગની
અંદર આવ્યા. આ વખતે કલ્યાણદેવ શોક રૂપી સમુદ્રમાં
ડુબેલો હતો. બાગમાંથી આવતા સુગંધી સમિરની લેહેરથી
તેનાં વિરહમાં વધારો થતો હતો. પેહેલાં તો તેને એમ
લાગ્યું કે, એ કોઈ નાગકન્યા હશે, ચાતો રંભા, ઉર્વશી કે
મેનકા માંહેની એકાદ અપ્સરા હશે. પણ દાસી મારફતે
ખબર કહડાવી અને તેનીજ સૂચનાથી અહિં ઉતારો મ-
ળ્યો, વળી આ બાગ રાજનોછે, એ વગેરે કેટલીક હીલ ચાલ
ઉપરથી તે આ શહેરના રાજની કુંવરી છે એમ તેની ખા-
ત્રી થઈ હતી. પોતાના ઉપર મેહેરબાની કરી ઉતારો અ-
ચાલ્યો, તેમજ પોતાના તરફ પ્યારની નજરથી તે જોતી
હતી. વગેરે બાબતોથી કલ્યાણદેવ વિરહાગ્નિમાં બળતો હ-
તો. આવી પરીચેહેરની નાજનીનો પાછો મેળાપ ક્યાં થશે!
એમ વિચાર કરતો હતો, એટલામાં રાજના મોકલેલ સિ-
પાઈઓએ આવી અદબથી કહ્યું, “યુવાન પુરૂષો, આપને
અમારા મહારાજ અન્નતસેન બોલાવેછે. માટે મેહેરબાનીથી
અમારી સાથે ધધારો.”

આ સાંભળતાં કલ્યાણદેવને નવી આશા ઉત્પન્ન થઈ. તેના મનમાં તો આવ્યું હતું કે, કોઈ પણ ઉપાય કરતાં આ શહેરમાં રહેવાયતો કોઈ દિવસ તેનો પાછો મેળાપ થાય. પણ જ્યારે સિપાઈઓએ આવી કહ્યું ત્યારે તેને “ભાવતું હતું ને વૈધે બતાવ્યું.” એ પ્રમાણે થયું. તેનું થોડું ઘણું કારણ સમજી આવતરતાથી તરત ઉભો થયો; અને પોતાના સોબતીઓને લઈ ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ સિપાઈઓની સાથે શહેરમાં આવ્યો. મદનમંજરી ઝરખામાં બેઠી છે, ત્યાં આવી પહોંચ્યા. કલ્યાણદેવે ઊંચી દૃષ્ટી કરીતો સ્વપ્નામાં પણ નહિ ધારેલા એવા મદનમંજરીના મુખાર્વિંદનું પાછું, અચાનક અવલોકન થયું. મદનમંજરીએ અહિં આવ્યાની ખાતર નેત્ર સમસ્યામાં તેનો ઉપકાર માન્યો. ચતુર કલ્યાણદેવને હવે નક્કી થયું જે આ બધી ગોઠવણ તેનીજ છે. તેથી તેણે પણ તેનો તેવીજ રીતે ઉપકાર માન્યો.

કલ્યાણદેવ વગેરે ઘોડા ઉપરથી ઉતરી રાજ્ય અન્નતસેનની હબ્બુરમાં ગયા. રાજ્ય અન્નતસેને તેમને માન આપી ગોઝ્ય આસને બેસાડ્યા. પછી પૂછવા લાગ્યો કે, યુવાન પુરૂષો, તમે કોણ, ક્યાં મૂલકના વતની, ક્યાં અને શા માટે બાંધા છો ?

કલ્યાણ દેવના રજપૂત સરદારોએ કલ્યાણદેવના બોલ્યાની અગાઉ કહ્યું કે, “અમે રજપૂત છીએ, અને દૂર દેશાવરથી નોકરી કરવાની ખાતર નીકળ્યા છીએ. (કલ્યાણદેવ તરફ આંગળી કરીને) આ અમારા સરદાર છે અને એમનું નામ કલ્યાણદેવ છે.”

અન્નતસેન—તમે નોકરી કરવાની ખાતર ફરો છો તો અહિં રહેવા ખુશી છો તો હું તમને નોકર રાખીશ.

કલ્યાણુદેવ — (હર્ષથી) અમે અહિં આપના પ્રતાપ નીચે રહેવા અત્યંત ખુશી છીએ. અમે માત્ર અમારો કદર દાન શ્રદાકર્મ ખોળતા હતા.

કલ્યાણુદેવનો સિંહ સમાન દેખાવ તથા તેના જેવાજ બહાદુર રજપૂતોને જોઈ પુરૂષ પરીક્ષક રાજા અન્નતસેને વિચાર્યું કે, કુંવરી મદનમંજરીની પરીક્ષા ખરી છે. વધારે પડપૂછ ન કરતાં ખુશી થઈ તેઓને વાસ્તે ઊતારા વગેરેનો બંદોબસ્ત તેણે કરાવી આપ્યો. અને તેઓની આગતા સ્વાગતા માટે શેવકો મોકલી દીધા.

પ્રકરણ પ મું.

કલ્યાણુદેવ તથા તેના સોબતીઓ હપર મહારાજા અન્નતસેનની મેહેરબાની દિનપ્રતિદિન વધવા લાગી. દરમહિને મુસારો લઈ પોતાનું મૂલ્ય કરવા કરતાં જે જાણુસ તેઓને જોઈએ તે પૂરી પાડવા મહારાજા અન્નતસેનને તેઓએ કહ્યું, અને તે મુજબ કરવા તેણે કબુલ કર્યું. અને તેથી તેઓ સુખમાં દિવસ નિર્ગમન કરવા લાગ્યા.

કલ્યાણુદેવ તથા તેના સોબતીઓ કોઈ કોઈ વખત બાગની અંદર હવા લેવા માટે જતા, અને ત્યાંથી પાછા પોતાના રેવંતને રમાડતા પોતાને સ્થાનકે આવતા. કોઈ વખત રાજાની સાથે શિકાર કરવા જતા. અને ત્યાં શિકાર કરવાની તેઓની બેહદ ચતુરાઈ તથા પરાક્રમથી મહારાજા અન્નતસેન તેમને હરવખત ધનામ આપતો હતો.

કલ્યાણુદેવ અહિં આવી રહ્યો છે, તેથી સુંદરપુર નિ-

વાસી અલ્પત ખુશી થવા લાગ્યાં; કારણ કે લોક કલ્યાણાર્થે તે અતિશય મહેનત કરતો. કોઈ દુઃખી મનુષ્યનું દુઃખ તેનાથી ખતી શકે તેટલી મહેનત લઈ તે ટાળતો. તે નિર્ધન માણસોને પૈસાની અને ક્ષુધાતુને અન્નની મદદ આપતો કે જે ઉપરથી તેના હામ હામ જશ ગવાવા લાગ્યા.

કલ્યાણદેવના જશ ગવાતા જોઈ શશિવદની મદનમંજરી અત્યાનંદ પામતી હતી. તેણે કલ્યાણદેવ વિષે ધણી રીતે તપાસ કરી હતી, અને તેથી તેની ખાત્રી થઈ કે તે જરૂર કોઈ રાજકુમાર છે. અને તેથી તેની અધિરતા વધતી ગઈ. કલ્યાણદેવ ઉપરના મોહને લીધે તે ઘણો પરિતાપ પામવા લાગી. એક દિવસ તે પોતાની દાસીને સાથે લઈ બાગમાં ગઈ. ત્યાં દુઃખી થઈ પોતાના મનમાં અનેક તરેહના તર્ક વિતર્ક કરવા લાગી. તેનું ચંદ્ર સમાન ચળકતું મુખ ગદાની પામતું ગયું. સાથે આવેલી દાસી તેનું થોડું કારણ જાણતી હતી, તો પણ વિશેષ ખાત્રી માટે મદનમંજરીને તે પૂછવા લાગી.

બાઈસાહેબ, આપ આજ એવા તે, શા વિચારમાં છો, કે જેથી આપનું ચંદ્ર સમાન ચળકતું મુખ ઝાંખું જણાય છે? એટલુંજ નહિ પણ આપની શરીરની સુંદરતામાં પણ ઘણો ફેર પડી ગયો છે, તેનું કારણ શું છે?

મદનમંજરી—દાસી, આજે મારા શરીરને બરાબર સુખ નથી; અને એટલાજ માટે હું અહિં આવી કે જરા આરામ થાય. પણ કાંઈ એન પડતું નથી.

દાસી—(નમ્રતાથી) બાઈ સાહેબ, જે દીવસે કલ્યાણદેવ અહિં આવ્યો, અને આપ તેને ઓળખતાએ નહોતા, તો પણ તે દીવસે કિતારા વગેરેનો આપે તેને બદોબસ્ત ક-

રાત્રી અપાળ્યો, તે દીવસથી આપ ચિંતાતુર ચેહરે રહોછો,
તે હું બાળુંછું. દારણુ કે—

દોહરો.

“અંતર ગુણ એક ઓળખે, કેશવ કૃપા નિધાન;

પારણે પોઢલ પુત્રની, માતા સમજે સાન.”

માટે જે ખરેખર હકીકત હોય, તે આ કિંકરી પાસે કહી દો.

મદનમંજરી—દાસી, તું ચતુર છે. મારા અંતરની
વાત તેં જાણી છે, તો તારી આગળ મારે ગુપ્ત રાખવું
નથી; માટે હું કહું તે સાંભળ.

મારા હૃદયમાં વાસ કરી રહેલ ચતુર કલ્યાણદેવ કોઈ
રાજકુમાર છે, એમ હું ખાત્રીથી કહુંછું. અને કદાપિ મારા
કમનસીબથી તેમ નહિ હોય, તો પણ હું તેને મારા
ખરા અંતઃકરણ પૂર્વક વરી ચૂકીછું. તેના વગર અવર પુ-
રૂષની ઇચ્છા હું મારા સ્વપ્નાંતરમાં પણ કદી કરીશ નહિ.
માટે હે દાસી, હું તને એક પત્રિકા લખી આપું, તેનું ગુપ્ત
રીતે કલ્યાણદેવને આપી આવ.

દાસી—બાદ સાહેબ, એકદમ વ્યાકુળ થઈ જઈ પુરૂષ
પરીક્ષા કર્યા વગર તથા તેના ગુણદોષનો તંપાસ કર્યા વગર
આમ એકદમ પ્રીતિની ગાંઠ બાંધવી એતો મને ઠીક લાગતું
નથી. તેની સુંદરતા ઉપર મોહિત થઈ જે આપ મોટા શખ્દ
બોલો છો તે તેની પરીક્ષા કર્યાબાદ બોલવાના છે. પ્રીતિ
કરનાર માણસે પેહેલાંથી ઘણી બારીકી રાખી તપાસ ક-
રવો યોગ્ય છે આપ મોહનજનમાં ફસાઈ જઈ એકદમ તન-
મન અને ધન અર્પણ કરી આપોછો, એતો મને વાસ્ત-
વિક જણાતું નથી. નિતિમાં કહ્યું છે કે પ્રેમપર્યાયમાં ગમ-
ન કરનાર શખ્સે નીચેની કવિતા પ્રમાણે મનશુભ સાજ

મેળવવાં જોઈએ.

સવૈયા.

જહાજ મનોરથ આનચલે,
તન સિંધુ જહાં જલ નેહ ભરે;
દઢતા સિદ્ધ, લાજકે સંભનપે,
અરૂ પ્રેમકે દોરન સોંપ હરે.
મન માલમ ધ્યાન સુખાન લીયે,
સબ સારત કાજ ચિતેંજપરે;
જિનસાજડતેં મજબૂત કરે,
યહ પ્રેમકે સિંધૂમેં સો વિચરે.

તેમજ—

દાહુરો.

“રંગ ઉપર નવ ધ્યાન કર, અંતર શુણ તપાસ;
સફેત એ સરખાં દીસે, કાગળ અને કપાસ.”

હે બાઈ સાહેબ! જે કરવું તે પહેલાંથી વિચાર કરી કર્યું
હોય તો પાછળથી પસ્તાવો થાય નહિ.

મદનમંજરી—હે દાસી, તારૂં કહેવું સ્વીકારવા યોગ્ય
છે; અને તારા કહેવા પ્રમાણે મારે વર્તવું કે કરવું જોઈએ.
પણ મેં પહેલાંથીજ પરીક્ષા કરી લીધી છે, અને તેથીજ
મેં મારો દૃઢ વિચાર કર્યો છે. કહ્યું છે કે:—

કવિત.

“જબ મદ છાકયો તબ રાજા અરૂ રંક કેસો,
દની જબ દેહ તબ, નિર્ભય અરૂ ભય કહા;

અનુભવકે જાનવેકું, પડ્યો અન પડ્યો કેસો,
 હિત ચિત્ત વાંધ્યો તવ, ગારી અરુ લહે કહા.
 નિપટ નિરંજનકે વિધીનાં ન સેદક કહ્યુ,
 સર્વે રસ ભ્રમ તવ, ઝંચ અરુ નીચ કહા;
 મિત્રકો મિલન તવ, સ્વર્ગ અરુ નર્ક કેસો,
 દેખવો દરશ તવ ગોરો શામરો કહા.”

વળી જ્યાં પ્રીતિ ત્યાં પડદો નથી. તે તને આ નીચેના
 દોહરાથી જણાશે.

દોહરો.

“પ્રીતિને પહેચાન નહિ, નહિ વળી વડો વિચાર;
 ક્યાં નખરાળો નંદ સુત, ક્યાં ફૂળડી નાર.”

મને દૃઢ વિશ્વાસ થયો છે, માટે આ કાગળ લખી આપું
 છું તે તું લઇ જા, અને પાછી સત્વર આવજે, નહિંતર
 અંધારું થઈ જશે.

દાસી—બાઈ સાહેબ, હું આપના હુકમને તાળે થાજીં છું.
 દાસી વધારે વાર ન કરતાં કાગળ લખને કલ્યાણદેવના મ-
 કાન તરફ રવાને થઈ મદનમંજરી તેની રાહ જોતી સાંજ
 બેઠી છે. અને પત્રમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે “પ્રાણપ્રિય” હમણા
 દાસીની સાથે આવશે, એમ હર્ષમય થઇ પોતાના પહેરેલા
 શણગાર તરફ નીહાળે છે. પણ ગોવંદની ગત અકળિત છે.

સોરઠો.

હાંશ ધરી મન માંય. રાહ જુએ છે ભામની,
 વલ્લભ મળશે આંય, પણ અકળિત ગત દૈવની.

થોડીવાર થઈ એટલામા એક ક્રતાંત સરખો વિકાળ
 વાધ બાગની અંદર આવ્યો. બાગ રક્ષકો તેને ઠેર કરવાને

(૩૬)

ધણા મથ્યા. પણ આ કાળ પ્રેરિત ભયંકર વાધ તેમાંના કેટલાક જણને મારી, કેટલાકને ધાયલ કરી, જ્યાં મદનમંજરી શાંત ચેહરે બેઠીછે ત્યાં આવ્યો. તેને જોઇને તે જૂમ પાડી થર થર કંપવા લાગી.

દોહરો.

ભય પામી કંપે ધણું, પાડે જૂમ અપાર;

પાપી લઇને ચાલિઓ, વરલો હાહાકાર.

પેલી તરફ કહ્યાણુદેવ પણ મહા વિચારમાં બેઠો હતો. પોતાને મદનમંજરી શી રીતે મળશે, તેનો ખ્યાલ તેનાથી થઈ શકતો નહોતો. તેથી તે ધણો મુંઝાતો હતો. એટલામાં પેલી દાસી કાગળ લઇને આવી. આ દાસીને પ્રથમ તેણે મદનમંજરી સાથે જોઈ હતી. અને તે આ વખતે એકાએક અહિં આવી તેથી આશ્ચર્ય પામી કહ્યાણુદેવ ભ્રમો થયો. દાસીએ તેના હાથમાં કાગળ મૂક્યો. એટલે તે અવગ્નિત પણાથી વાંચવા લાગ્યો.

પ્રાણુ પ્યારા કહ્યાણુદેવ !

દોહરો.

ગુમ વેશથી આવિઓ. પરખી રો' તુજ પેર;

રત્ન રાંક હાથે ચડયું, જાણી રાખ્યું ઘેર.

દર્શન દીધું જે દિને, આજ લગી અહનિશ;

નીર વિના મીનજ ઝુરે, તેમ ઝુરી આ દિશ;

લાય બજેછે અંગમાં, કેમ કરી ઓલાય;

પ્રીતમ પ્યારા તુજ વીના, નિશ્ચે જીવજ જાય.

માટે મળવા સાહેબા. આવો દાસી સાથ;

પત્ર લખી હું વીનવું, વંદૂ જોડી હાથ.

અહો ! પ્રાણુવલ્લભ, આપના પ્રથમ દર્શનથી આજ લગી

વિયોગવડે હું અત્યંત દુઃખ પામી છું. હું હમેશાની આપની દાસી થઈ ચુકી છું. ખરેખર એ મને આપ જેવા પુરુષ રત્નની બક્ષીસ કીધી છે. મેં આજ સુધી આપની ગુપ્ત રીતે તપાસ કરી છે; તથા આપના સર્વ ગુણોથી હું વાકેફ થઈ છું. અને તેમાં હું સંપૂર્ણ રીતે ફતેહ પામી છું. અને તેથીજ હું અવિચારથી અરે ! અવિચારતો નહિજ. — પણ પ્રેમ પાસથી બંધાએલી છું, તેથી અહિં આવવા આ પત્ર દ્વારાએ આપને આમંત્રણ કરું છું, માટે આપ આદાસીની વિનંતિ ધ્યાનમાં લેશો. હું પ્રેમ પાસમાં સપડાઈ ગએલી છું, તે ગમે તેમ થાઓ તો પણ હું મારો પ્રેમ મૂકનાર નથી. કહ્યું છે કે:—

દોહા.

“પ્રેમી પ્રેમ ન છાંડેહીં, હોત પ્રાણ તે હીન,
મરેં પરેં હુ ઉદરમેં, જલ ચાહતહે મીન.

વળી ખરો હીરો અંધારામાં પણ પ્રગટ જણાય છે; તેને કાંઈ અજવાળાની જરૂર રહેતી નથી. તેમજ આપ સાદા વેષમાં પણ હીરાની પેઠે કોઈ રાજકુમાર છો, એમ હું નક્કી કહી શકું છું. માટે આપને “પ્રાણુ આરા” નું વિશેષણ જોડી દીધું છે તે કૃપા કરી માન્ય કરશો. અને હે પ્રાણુનાથ ! આ પત્ર લાવનાર દાસીની સાથે સત્વર અહિં આવી વિરહાગ્નિ-થી બળતી રંક દાસીને આપના ચંદ્ર સમાન સુંદર મુખનું દર્શન કરાવશો, એજ વિનંતિ.

લી. આપની હુમેશની દાસી થઈ રહેવા ઇચ્છનાર,
મદનમંજરીનું વંદન સ્વીકારશો.

પત્ર વાંચી રહ્યો કે ગામમાં ખુમ પડી, અને હાહાકાર વર્તી રહ્યો. “કુમારી મદનમંજરીને વાધ ઉપાડી જાય છે.

તેનું રક્ષણ કરો ! રક્ષણ કરો” ! એમ બોલતા લોકો દોડા દોડ કરતા હતા. આ સાંભળી કલ્યાણદેવને મુઠ્ઠા આવી, તેથી તે ભોંયપર પડ્યો. તેમજ દાસી પણ સ્તબ્ધ થઇ ગઈ. રાજા અન્નતસેનને આ વાતની ખબર પડતાં તે એકદમ સિંહાસન ઉપરજ ઢળી પડ્યો. અને આખી કચેરીમાં દિલગીરી ફેલાઇ ગઈ. રાજા અન્નતસેનને શુદ્ધિ આવતાં કુમારીની વારેચઢવા તે તૈયાર થયો. એટલે હામ હામથી લશ્કર ચાલવા માંડ્યું. કલ્યાણદેવના શૂરા સોજતીઓ પણ ઉતારે આવી પોત પોતાના ઘોડા ઉપર સ્વાર થઇ રાજાની સાથે નીકળી પડ્યા. પણ કલ્યાણદેવને શુદ્ધિ આવતાં તે સર્વથી અગાઉ રવાને થઈ ગયો હતો.

અંધારૂં તો થયુંજ હતું, વળી તેમાં ઝરમર ઝરમર આવતા વરસાદથી તેમજ વાદળાઓના ઘેરાવાથી ધણુંજ અંધારૂં થયું; તેથી કોઇને પણ શુદ્ધિ રહી નહિ. રાજા સુદ્ધાંત આખું લશ્કર જંગલમાં અર્ધી રાત સુધી રખડ્યું. પણ ક્યાંએ શોધ મળી નહિ. એટલે થાકીને જ્યાં ત્યાં પડી રહ્યા. શૂરા કલ્યાણદેવ પોતાનું ઘોડો મારી મૂકતાં ધણો દૂર નીકળી ગયો. રસ્તામાં તેને કાંઈ બાન હતું નહિ; પણ તેનો તેજી ઘોડો તેને લઇને ચાલ્યો જતો હતો. તે એક મહાભયાનક જંગલની અંદર આવ્યો. એટલે તે ભડક્યો, અને આગળ ચાલવાને બદલે પાછલે પગે ખસવા લાગ્યો. હવે કલ્યાણદેવને શુદ્ધિ આવી. એટલે તેણે કાંઈ ખડખડાટ સાંભળ્યો. સાવધાન થઇ જોણી તરફથી અવાજ આવતો હતો તેણી તરફ ઘોડાને મહા મુશ્કેલીએ ચલાવ્યો. તાકીને જોતાં થોડે દૂર એક વાઘ સ્ત્રીને ભોંયપર મૂકતો દેખાયો. કલ્યાણદેવે આવેશમાં આવી તરત પોતાનો બાલો તેના ઉપર

તાકયો. વાઘે સ્ત્રીને મૂકી દઈ ઝડપથી કલ્યાણુદેવ ઉપર તલપ મારી, તે તેણે પોતાના ભાત્રા ઉપર ઝીલી; પણ ભાલો તેને ખરાખર ન વાગતાં છરકતો લાગ્યો. ધાએલ થએલા વાઘે તેના ઉપર બીજી તલપ મારીને ઘોડા ઉપરથી તેને હેડો પાડ્યો. ભોંય પડેલ કલ્યાણુદેવના પ્રાણ હરણુ કરવાને તે જાંઘલી પ્રાણીએ ત્રીજી તલપ મારી; પણ સમય સૂચકતા રાખી કલ્યાણુદેવે તેનું મસ્તક તલવારથી કાપી નાંખ્યું; અને પોતે પણ બેશુદ્ધિમાં પડી રહ્યો. થોડીવારે તેને ભાન આવ્યું એટલે તે બેભાન સ્થિતિમાં પડેલી મદનમંજરી પાસે ગયો. તેના મનમાં એમ તો હતુંજ નહિ કે તે તેને જીવતી મળે. કારણ કે તે જાણુનો હતો કે તે નિર્દય પ્રાણીથી તે બચે તેમ નથી. પણ અન્યથા જેવું છે કે, વાઘે તેને મોઢામાં લીધા પછી કશી પણ ઇચ્છા કરી નહોતી; તેથી ફક્ત હાત્ર તે બેશુદ્ધિમાંજ હતી. કલ્યાણુદેવ તેની પાસે આવ્યો, અને તેને મરણુતોલ સ્થિતિમાં પડેલી જોઈ વિલાપ કરવા લાગ્યો.

લલિતછંદ.

કદળુ કર્મનો હું થયો અરે;
નિરખું 'અશ્રુ'એ સ્વપ્ન કે ખરે!
અણુગમો થયો માત તાતને,
કદ બહુ સહ્યાં આવિઓ કને;
વિરહ વેદનાથી રહ્યો ધખી,
પત્ર પ્રીતથી મોકલ્યો લખી;
અધમ પ્રાણીઆ પાપ શું કર્યું,
જીવિત રક્ત તેં કેમ રે હર્યું.
કમળ લોચની ! ખારી સુંદરી.
દિલ દયા તને ના'વીરે જરી;

(૪૩)

ધિરજ માહેરી સૌ જતી રહી,
દુઃખ સમુદ્રમાં મૂકીને ગઈ!
જિજગર માહેરૂં ખાખ યાયરે,
શું હવે થશે હાય ! હાયરે !
માત દુર્ગા હે સહાય થા મને;
ઉભય કર વડે વંદુંછું તને.

અહો મારી પ્રાણપ્રિયા ! મારી આંખની કીકી ! તું મને
આમ તરછોડીને ક્યાં જતી રહી ! અરે ! તેં મને પત્રદ્વારએ
બાગમાં આવવા સૂચવ્યું હતું, પણ છેવટે શું આગળ થ-
વાતું હતું ? હું જ્યારે પત્રની બાબત સંભારું છું ત્યારે મારું
હૃદય સ્થિર રહેતું નથી. ઓ પ્રિયા ! આ શો ગળખ !
આ શું કહેવાય ! અરે ! પાપી હૃદયના પ્રાણી ! એણે તારો
શો અપરાધ કર્યો હતો કે તેનો નાશ કરતાં તને જરા પણ
દયા ન આવી ? મારી વહાલી ! મારી પ્રાણ પ્રિયા તું સ્થિ-
રથા, અને તારી સમક્ષ ઉભેલા દર્શનાતુરસામું એકવાર મીડી
નજરથી જો. હે જગદીશ્વર સહાય થા ! સહાય થા ! અને
આ તારા પામર મનુષ્યને જીવતદાન બક્ષ. એ પ્રમાણે આખી
રાત્રિ વિલાપ કર્યો. વળી કહેછે કે:—

દોહા.

દેખ તમાસા અજબહે, યે જગકે રંગ દોય,
હર્ષ શોક તાર્કોં કહેં, અંત જાત સબકોય. ૧
જેબ જન્મે તબ હસતહે, મરત રોત સવકોય,
ભૂતપતિકોં જો મજે (તો) અમૃતપદ લેં સોય. ૨
અધિકારના નાશ કરનાર સૂર્યનારાયણનો ઉદય થતાં

અજવાળું થયું, કલ્યાણુદેવે મદનમંજરીનાં મુખ સામું જોયું, તો તેને શ્વાસોશ્વાસ ખાતી જોઇને આશ્ચર્ય પામ્યો. તરતજ તેની આગતા સ્વાગતા તથા કર કોમળથી આરતે આરતે પવન નાંખવા લાગ્યો. જેમ જેમ તે ઉપચાર કરતો ગયો તેમ તેમ તે વધારે શુદ્ધિમાં આવતી ગઈ; આખરે તે સચેત થઇ ત્યારે એકદમ ઉઠી કલ્યાણુદેવને ઝોળખી બેઠી પડી. કલ્યાણુદેવને આથી કેટલો હર્ષ ઉત્પન્ન થયો તે કહી શકાતું નથી.

હરિગીતછંદ.

જેમ અંધને લોચન મળે, સંતોષ પામે મન વિષે;
જન હોય બહુ દારિદ્ર, મળતાં દ્રવ્ય હર્ષિત જ્યમદિશે.
વળી મોર તે ધનધોર શોર, ચક્રોર સુખી શશિ તેજથી;
લમ હરખ પામી સુખી થયો, રણુ ધીર ચિત્તમાં તેહથી.

મદનમંજરી—પ્યારા કલ્યાણુદેવ, હવે મને કહો કે તમે કયા મૂલકના રાજ્યકુમાર છો. મેં ઘણી રીતે આપની પરીક્ષા કરીછે; અને તેમાં હું સંપૂર્ણ રીતે ફતેહ પામીછું. અને તેથીજ મેં આપને પત્ર લખ્યો હતો. ગમે તેમ હો પણ હું આપને વરી ચુકીછું. સંશય નિર્વાણાયે પૂછુંછું, તેનોસરખો જવાબ આપશો.

કલ્યાણુદેવ—પ્યારી, હું તારી પાસે ખરે ખર્ કહી દ-
જીછું. હું શ્રીમંતપુરના રાજા સુંદરસેનનો કુમાર છું. પિતા તરફથી દેશવટો મળતાં અહિં આવ્યો છું. તેમનું ફરમાન છે કે, “કાંઈ પણ પ્રખ્યાતિ કર્યાવિના રાજ્યમાં આવવું નહિ.” તો મારી ધારેલી ધારણામાં પાર પડવા માંડે ખરાપણું મેં અલારસુધી છુપાવ્યું. પણ તારા મૃદુ વચનથી મારે કહેવા વગર આલ્યું નહિ. પ્યારી, હું તારા વિયોગની વિરહ

વેદનાથી ધણુરોજ થયા પીડા પામતો હતો, અને કાંઈ પણ કાર્ય સૂજતું નહિ. કચેરીમાં પણ કોઠકજ વખત જતો, અ-હર્નિશ તારા નામની ઝંખના કરી રહ્યો હતો, તેટલામાં તે પત્ર લખી મને શાંત કર્યો પણ તને “વાત્ર ઉપાડી જાયછે.” એવું સાંભળતાં મારા હૃદયમાં ભય પ્રાપ્ત થયું. પણ ઈશ્વર કૃપાથી હું તારી મદદે આવ્યો અને વિકાળ પ્રાણીને દૃઢ કરતાં તું મને મળી. હવે આપણે ઘર તરફ જવું જોઈએ. કેમકે તારાં માતાપિતા આદિ બહુ સંકટમાં આવી તારા થએલા વિયોગથી કોળાહળ કરતાં હશે.

મૃગપતિને વધ કરતી વખત તેનાં કીકીઆરાથી કલ્યાણુદેવનો ઘોડો ભયભિત થઈ નાહો હતો. તેની ભાળ લેવા ઉભય જણ જંગલમાં ભટકવા લાગ્યાં, આખરે તે ઘોડાને એક ઝાડ તળે ઉભેલો જોઈ કલ્યાણુદેવે તેને પકડી લીધો, અને તરતજ તેના ઉપર સ્વાર થઈ ગામ તરફ ચાલવા માંડયું. દરમ્યાન મદનમંજરીની શોધ માટે નીકળેલા કલ્યાણુદેવના રજપૂત સરદારો તથા રાજ્ય સુદ્ધાંત લશ્કર તેમને સામું મળ્યું. કલ્યાણુદેવ તથા મદનમંજરીને સહી સલામત આવતાજોઈ સર્વ જણે ખુશીના પોકાર કરી કલ્યાણુદેવનો આભાર માન્યો. અત્રતસેન દોડી જઈ કલ્યાણુદેવ તથા પોતાની પુત્રીને ભેટી પડ્યો. મદનમંજરીએ સર્વ હકીકત પોતાના આપને નિવેદન કરી. અને સૌ વાજતેગાજતે નગરમાં આવ્યાં.

પોતાની પુત્રી ઉપર ઉપકાર કરનાર કલ્યાણુદેવને પોતાનો જમાઇ કરવાનો રાજ્યએ નિશ્ચય ઠરાવ કર્યો. આ વાત સાંભળતાં નગર નિવાસીઓમાં અત્યાનંદ વ્યાપી રહ્યો હતો.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

હિંદુસ્થાનનાં પાંચ તપ્ત દિલ્લી શેહેરમાં અહમદશાહ કરીને દબદબાવાળો મુસલમાન બાદશાહ રાજ્ય કરતો હતો. તેનાં પરિવળથી હિંદુસ્થાનના સમસ્ત રજપૂત નૃપમંડળ તથા મુસલમાન બાદશાઓ તેને આધીન હોઈ ખંડણી ભરતા હતા; તથા તેના હુકમ મુજબ વર્તવામાં કસૂર કરતા નહિ.

એક દિવસ બાદશાહ અહમદશાહ પોતાની કચેરીમાં શિતેર ખાન બોનેર ઉમરાવ સહ વર્તમાન બેઠેલો હતો. તે વખત બંદીજનો તથા ચારણ, ભાટો તેની કીર્તિના બખાણ કરતા હતા. એટલામાં એક વિદેશી ભાટ તે સભામાં આવી લાગ્યો, અને મહારાજ અત્રતસેનની રાજનીતિ, સહયુગ, અને સુશિલતાના વખાણ કરી રહ્યા બાદ, પ્રસંગોપાત કુંવરી મદનમંજરીના રૂપ, યુગલ વિશે ચરચા ચાલતાં આ કવિ અનુભવી હોવાથી તેણે તેનાં રૂપનું નીચે પ્રમાણે વર્ણન કર્યું.

દોહા.

“નીલ દુકુલમેં દીપિયત, ચમકત ગૌર શરીર,
જનુ ઘન છાહી ચાંદની, સુખદ પરમ ગંભીર. ૧
ચમચમાત ચંચલ નયન, બિચ ઘુંઘટ પટ જીન;
માનહુ સુર સરિતા વિમલ, જલ ઉછલત જુગમીન. ૨
નિશિ અંધિઆરિ શ્યામ પટ, પેહેરિ ચલી પિયઘેહ,
કહો દુરાઈ કયોં દુરેં, દીપ શિખાસી દેહ.” ૩

સવૈયા.

“ધનહેં તેરે તાતરૂ માત ાજન,

(४७)

धन देह धरी सो घरी धनहैं;
 धनहैं द्रगवेषु तुही दरशैं,
 परशैं करवेषु महा धनहैं.
 धनहैं कवि ठाकुर धाम उहि,
 धन डोलैं ललिसु गलि धनहैं;
 धनरी धन तुं धन तोहि हिता,
 जिनके धन तुं सुधनि धनहैं.”

कवित.

“बाळा तेरे नेन एसैं, मृगहिं कटाक्ष जेसैं,
 अतहिं अनोखे एशे, भितमकों प्यारहैं;
 हंसन गजगति चाल, मोतनकी गले माल,
 लोचन बनेहैं लाल, शीश वाल कालेहैं.
 भृकुटि बंकी कमान, मुखहैं सो चंद जान,
 भितमसों करत मान, प्रेम बान डारहैं;
 बरने बीरां बिबैक, तोहि में खुबी अनेक,
 सेरी तो एक टेक, टारी हून टरहैं.”

आ सांभगतां आदशाहने ओकाओक सात्विकभाव उत्पन्न
 भवथी ते कुंवरी साथे लग्न करवा पोताना मनसाये तेले
 निश्चय क्यो. आ वात पोतेपोताना मनथी न जेवी सम-
 नतो हतो, तेथी तेले पोताना प्रधान अभयचंद्रने तेजावी
 कहुं के, “प्रधान ! तुम इस वध्न थोडासा लश्कर लेके शहरे
 सुंदरपुरकी तरफ कूच करके जाओ. और जहांका राजा जे

અનનસેન હય, ઉસ્કોં હમેરી સલામ બોલકે કહેનાંકે તું મેરી બેટી મદનમંજરીકી સાથ બાદશાહ અપની સ્વાદી કરનેકી આરજી રખતેહેં. ઓર તુમકોંબી મુનાશય યહી હય કે બિન સખય અપની લડકીકા બેહા બાદશાહકે સાથ કર દેના ચાહિએ. હમ બનતેં હેંકી અનનસેન બડા હુશિ-આર ઓર કાબેલ રાજા હય, સો ઇશ બાતકે સુનતેહિ અપના જમાદ હમકોં કરનેમેં કુચ્છ દેર ન કરેંગે. અગર કોઈ બદમાસ આદમીઓકે કહેનેસેં ઉસકા મિબજ ઇસ બાતસેં બિગડ જાવેં તો તુમ ઊસસેં લડાઈ કરકે ઉસ્કી બેટીકોં હમેરે પાસ પેશ કરનાં તુમકું મંજુર હય.

પ્રધાને કહ્યું, જહાંપનાંહ ! આપનો હુકમ શિરતાજ કરી ફરમાવ્યા મુજબ લશ્કર વગેરેનો બદોબસ્ત કરી હું અહિ-થી તરત રવાને થાઉં છું. (એમ કહી પ્રધાન બાદશાહ પા-સેથી જાયછે.)

આ પ્રધાન ડાહ્યો હતો મહારાજા અનનસેનને તે સારી પેઠે જાણ્યો હતો. રજપૂત પુત્રો પોતાની ક્ષત્રીવટ મૂકી દઈ બાયઝા બની રહ્યાછે, તેથી તેને ઘણી દિવંગીરી થતી હતી, કારણ કે તે પોતે જાને હિંદુ હતો. હાલે સમય વિચારી બાદશાહ પાસે નોકર રહ્યા હતા, તેથી તેના ફરમાન મુજબ વર્તવા દુરસ્ત ધાર્યું. માટે કેટલાક માણસો તથા લશ્કર લઈ સુંદરપુર તરફ રવાને થયા; તે કેટલેક દહાડે ત્યાં પહોંચ્યા. દરવાજા બહાર ખુલા મેદાનમાં તેણે પોતાનો તંબુ તાણ્યો. સાંજ પડવા આવી હતી, તેમજ મુસાફરી કરતાં થાકી ગએલ તેથી તેજ વખતે અનનસેન આગળ જવા પ્રધાન અભયચંદ્રે દુરસ્ત ધાર્યું નહિ. માટે સવારે જવાનો નિશ્ચય કરી પોતે આવ્યાના સમાચાર અનનસેનને મોકલાવ્યા. તેણે

વિચાર્યું કે, બાદશાહની ચડેલ ખંડણી લેવા તે આવ્યો હતો. વળી અભયચંદ્ર સાથે પોતાની મંત્રી હોવાથી તેના ઉતારામાં સર સામાન માટે તેણે તરત બંદોબસ્ત કરાવી આપ્યો.

રાજા અન્નતસેનને પુત્ર નહોતો. તેથી પોતાના થનાર જમાઈ કલ્યાણદેવને તે પુત્ર પ્રમાણે ચાહતો હતો. દિન પ્રતિદિન તેના ઉપર તેનો પ્રેમ વધતો ગયો. પોતાની પુત્રી મદનમંજરીનું લગ્ન તેની વેરે કરવા તેણે ઠરાવ્યું હતું, તેની ધામ ધુમી કેટલાક રોજ થયા થતી હતી. અન્નતસેને કલ્યાણદેવ વાસ્તે એક જૂદો મેહેલ અપાવ્યો હતો. તેમાં તે પોતાના સોળતીઓ સાથે ખુશીમાં રહેતો હતો. મદનમંજરી પણ પોતાને મન ગમતા તરેહ તરેહનાં અમૂલ્ય વસ્ત્રો પેહેરી સરખી સાહેલીઓ સાથે હાશ્યવિનોદમાં રહેતી હતી.

રાજા અન્નતસેનની ખુશીનો પાર હતો નહિ. પોતાની એકની એક પુત્રીના વિવાહ માટે જે ખર્ચ કરેતે થોડુંછે, એમ ધારી દરબાર ગઢના વિશાળ ચોકમાં, તેણે મોટા મંડપ કરાવ્યો હતો. તેની ઉપરના ભાગમાં સોનેરી, રૂપેરી ખુટાવાળા તરેહ તરેહનાં ચંદરવા બાંધી દીધા હતા; તેમજ હાંડી, ઝુમ્મર તથા મોટા મોટા તક્તાઓથી તે મંડપની શોભા ધીરે જીવનની માફક જણાતી હતી. મંડપના બહારના ભાગમાં પણ કેળ આદિના સ્તંભો રોપી અમુક અમુક સ્થળે મેરામો બાંધેલા હતા. વળી રાત્રીની રાશની માટે ધોરી રસ્તા ઉપર તેમજ બીજે કેટલેક સ્થળે દીવાની હારો ગોઠવી મૂકી હતી. સુંદરપુરનાં રાજ્ય ભક્ત લોકોએ પણ આ ખુશાલીમાં ભાગ લીધો હતો; તેઓએ પોતાની હવેલીઓ શણગારી તથા, દુકાનોને તરેહ તરેહના રંગ આપી

સુશોભિત કરી હતી. એકંદરે આ શહેરની શોભા આ વખતે દીવાળીથી દશગણી થઇ હતી.

હરિગીત છંદ.

સહુ શોભતા શણુગાર સજીને, હોંસ મનમાંહે ધરે,
નિજ સોખતી સાથે ભઇ, આનંદમાં ફરતા ફરે.
કોકિલ કંઠ સમાન નારી, વૃંદ જ્યાં ત્યાં ગાયછે;
વળી ક્યાંક તો વાદિત્રના, શુભ ધોર નાદ સુણાયછે.
રચના વિચિત્ર પ્રકારની થઇ, શહેર સુંદર પુર તણી;
કૂબેરની અલકા થકી પણ, અધિક શોભા ત્યાં બણી.
મણીરત્નમય મંડપ નિરખતાં, ભાસ થાયે તે રથજે;
બાણે ભૂવન છે ઈંદ્રકે, વૈકુંઠનું દુઃખ જ્યાં ટળે.

સવારના પ્રહરમાં રાજ અન્નતસેન કલ્યાણદેવ સહિત પોતાની કચેરી ભરી બેઠોછે. એટલામાં પ્રધાન અભયચંદ્ર કેટલાક માણસો સાથે ત્યાં આવ્યો. બાદશાહનો પ્રધાન અને પોતાનો દોસ્ત બાણી અન્નતસેને તેને માન આપી ચોગ્ય આસને બેસાડ્યો. શહેરની રચના, મંડપની શોભા, તથા અન્નતસેનની પાસે બેઠેલા કલ્યાણદેવને વરરાજના વેશમાં જોઈ, તેમજ આખા શહેરમાં ખુશીના પોકાર થતા સાંભળી અભયચંદ્ર પામી ગયો કે, મદનમંજરીનાં લગ્ન થાયછે. માટે બાદશાહનો સંદેશો કહેવા મન થયું નહિ. પણ પોતે જેનું નીમક ખાધું છે, તેની ફરજ પણ એક વખત અદા તો કરવી જોઈએ, એમ નિશ્ચય કરી બાદશાહની વરધી મુજબ સર્વ કચેરી સાંભળતાં જો કહેવાનું હતું તે કહી સંભળાવ્યું.

અન્નતસેન ક્ષત્રી ધર્માનુસાર ચાલનાર રાજ હતો કેટલાક રજપૂત રાજાઓએ પોતાની કન્યાઓ બાદશાહને આપી

પોતાની જાતને એમ લગાડીછે, તે માટે તે અત્યંત દિલગીર હોય; પણ સમય વિચારી તે શાંત થઈ બેઠો હતો. આદ-શાહે આટલા રોજ થયા તેનાં વિશ્વ કાંઈ પણ કાર્ય કર્યું નહો-તું. તેથી તેમની મિત્રાઈ હતી ખરી, પણ તેને લીધે તેની આ-વી અયોગ્ય માગણી તે કદિ સ્વીકાર કરે નહિ. કહ્યું છે કે:—

દોહા.

“શૂરવીરકે વંશમે, શૂરવીર મૃત હોય,
જ્યોં સિંહનકે ગર્ભમે, હિરન ન ઉપજે કોય ”

પ્રધાનનાં આવાં અયોગ્ય વચન સાંભળી આખી કચેરી દિંગ થઈ ગઈ. ને સર્વના ચેહેરા ફિક્કા પડી ગયા. અભ-ય ચંદ્ર પોતાનો મિત્ર છતાં આવી અયોગ્ય માગણી લાવ્યો તેથી ક્રોધાયમાન થઈ અન્નતસેન તેને શિક્ષા કરવા ઉઠ્યો. પણ તેટલામાં સિંહ જેમ ગર્જના કરી પોતાના શિકારને તલપ મારી પકડે, તેમ કલ્યાણદેવે આસન ઉપરથી ઉછળી પ્રધાન અભયચંદ્રને પકડી હેઠો પાડ્યો. તેના ફેટલાક માણ-સો જેઓ તેની સાથે આવેલા હતા તેઓ સામેના મંડપની શોભા જોતા હતા, તે આવો દેખાવ જોઈ પ્રધાનની મદદે દોડી આવ્યા. પણ ત્યાં પહોંચતાં પહેલાં કલ્યાણદેવના સોળતીઓ-એ તેઓને ઠેર કર્યા. કલ્યાણદેવની વિશ્વ આદશાહે આજું કર્યું, તેથી તેના સરદારો ત્વરાથી તે પ્રધાનના તંબુમાં ગયા, અને ત્યાં જેઓ સામા થયા તેઓને મારી સર્વસ્વ લુંટી લીધું.

અભયચંદ્રને કલ્યાણદેવે પકડ્યો. પણ પોતે રજપૂત હતા તેથી તેમાંથી નીકળવાને તેણે જોર કર્યું; પણ સધળું વ્યર્થ ગયું. કલ્યાણદેવે તેને ઠેર કરવાને પોતાની સમશેર કહાડી તે જોઈ મોતના પંજમાં સપડાએલા અભયચંદ્રે કલ્યાણ દેવના

(૫૨)

ધણા કાલાવાલા કર્યા; તેમજ અન્નતસેનનો પ્રધાન મોતી-
શાહ તેનો હાથ પકડીરાખી બોલ્યો, “કલ્યાણુદેવ, એનો
એટલો અપરાધ નથી કે જેને માટે તેને મોતની શિક્ષા
થવી જોઈએ. એતો બાદશાહની વતી એ સંદેશો કહેવાને
આવ્યોછે, તેથી તેને મારવો એ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે. વળી તો
આમ તમારા કાલાવાલા કરી શરણુ થવા કબૂલ કરેછે. માટે—

ગીતિ.

અરિ આવે જો શરણુ, કુર થઈને નહીં વિઘ્ન કીજે;

શૂર પાણું તો એમાં, અભયદાન જો સુખે થકી દીજે.

તેથી અભયચંદ્રને મારવો એ શુરવીરનું લક્ષણુ નથી.”
કલ્યાણુદેવને અભયચંદ્રના કાલાવાલાથી તેમજ પ્રધાન મો-
તીશાહના સમજાવ્યાથી દયા આવી, અને તેને છોડી દીધો.
પ્રધાન અભયચંદ્રે કલ્યાણુદેવનો ઉપકાર માન્યો. હજી
ક્ષત્રીઓનું શરાતન ગયું નથી. અને એવા ક્ષત્રીકુળને
દીપાવનાર આ કલ્યાણુદેવ છે. એમ ધારી તે ખુશી થયો.
અને પોતે કલ્યાણુદેવ પાસે રહેવાનું ઠરાવ્યું. તેના કેટલાક
માણસોએ નાશી જઈ દિલ્લીમાં આવી બાદશાહને સુંદર-
પુરમાં થએલ હકીકતની ખબર કરી. એટલે તેણે ક્રોધાવેશમાં
આવી જઈ પોતાના ભાઈ ઈસ્લામશાહને બોલાવી કહ્યું કે,
“કયા તાઝુખીકિ બાત હય કિ શેરપર ખરગોશકી ચઢાઈએ”
હનેકી આવાજ હમેરે કાનપર આતી હય! કયા હમેરી
સલતન રૂબકે મર ગઈ? કયા હમેરે શૂરે સરદાર ઓર સેનાન
ધિપતિ ઈસ્લામશાહ જેસે મર ગયેહે, કિ યહ બાત હમારે
પાસ આઈ! બસ હો ચૂકા, અબ હમારે સેનાધિપતિ ઓર
સરદારો કોં યહી કરના કાફિ હય કિ હસ બદમાસ કલ્યાણુ-
દેવકોં પકડકે હાથીકે પાંઓસેં ગીસડકે માર ડાલનાં આ-

હિએ, ઓર સુંદરપુરકોં જમીનદોસ્ત કરકે ગિદંમે' મિ-
લાનાં ચહિએ, ઓર મગરૂબ અનતસેનકોં કેદ કરકે હમેરી
હજુર વો પેસ કરે, ઓર હમ જિસકે ખાસ્તે ઈતનાં બખેડા
કરતેહેં, ઉસ નાજનીકોં અદબ અંદાજેસેં, માન ઇકરારકે
સાથ હમેરે સહનગૃહમેં હાજર કરે.

ઈસ્લામશાહ:—ખહોત અમ્હા! મેં આપકે હુકમ મુવા-
ફિક ઉસ બદમાસ લોકોકોં કેદ કરકે આપકી હજુર લે-
આનેમેં કુચ્છ દેર ન કરેંગા. મેં આપને સાથ ચુને હુવે
દોલાખ સ્વાર લેકે ચઢ જતાહોં.

એમ કહી ઇસ્લામશાહ મોટા લશ્કરથી સુંદરપુરપર ચડ્યો.

અનતસેને વિચાર્યું કે હવે તરતમાં લગ્ન કરી દેવાય તો
સારું. નહિતર વળી કોઈ વિધિ આવી નડશે. એમ ધારી
તેણે કલ્યાણદેવ તથા મદનમંજરીનાં લગ્ન વિધિ પૂર્વક
કરાવ્યાં.

ઇસ્લામશાહ ગામે ગામ લૂંટફાટ કરતો ચાલ્યો. તેણે અ-
નતસેનનાં થાણાં કબજે કરી લીધાં, અને સર્વ ઠેકાણે બા-
દશાહની આણુ વર્તીવી. છેવટે સુંદરપુર આવી કોટને ઘેરા
ધાલ્યો. રાજા અનતસેન તથા કલ્યાણદેવે આ વાત અગા-
હથી જાણી હતી. કેમકે દિલ્હીના બાદશાહ જેવાનાં લશ્કરને
મુઝ્ઝી નાંખી પ્રધાનને કેદી તરીકે રાખ્યોછે, તે વાત કાંઈ
નાની નહતી. બાદશાહથી લડાઈ થશે એમ તેઓ ધારતાજ
હતા. માટે તેઓએ લડવાનો સર્વ બદોબસ્ત કરી મુક્યો
હતો. પોતાનું લશ્કર થોડું હોત્રા સખમે રાજા અનતસેને
માંડલિક રાજાઓ ઉપર હુકમનામાં મોકલ્યાં હતાં. તેમાં
ફરમાવ્યું હતું જે, “બાદશાહથી લડાઈ થશે માટે મદદને
વાસ્તે આવવું.” પણ બાદશાહની સત્તાથી ડરી જઈ કોઈ

મદદે આવ્યું નહિ.

બાદશાહનું લશ્કર આવ્યું જાણી પિતાના વચન મુજબ પ્રજ્ઞાતિ પામવાનો સમય આવ્યો છે. એમ જાણી કલ્યાણુદેવ ખુશી થતો હતો. બાદશાહની મોટી ફ્રાજ છે, અને કદાચ જય ન મળે તો પોતાની પુત્રી કે જેને માટે આ વૈર ઉત્પન્ન થયું છે તેનું તથા કલ્યાણુદેવનું શું થાય ? એમ ધારી અન્નતસેને કલ્યાણુદેવને પોતાની પાસે બોલાવ્યો, અને પોતાની પુત્રી સાથે કોઈ નિર્ભય સ્થાનમાં જઈ રહેવા ફરમાવ્યું. કલ્યાણુદેવ ગુસ્સે થઈ તેને ઠપકો આપવા લાગ્યો. અને કહ્યું કે, તમે ક્ષત્રી થઈ આવા બીડ વચન બોલતાં જરા પણ શરમાતા નથી ? શું તમે મને હજી કોઈ સાધારણ રજપૂત ધારી રહ્યા છો ? હું શ્રીમંતપુરના રાજા સુંદરસેનનો કુંભાર, તે આવા પ્રસંગે નાશી જઈ મારા પિતાને કલંક લગાડું તો મને ધિક્કાર છે ! કલ્યાણુદેવના ઠપકાથી દુખાઈ જઈ અન્નતસેન કાંઈ બોલી શક્યો નહિ. શૂરો કલ્યાણુદેવ તરત લાંથી ગયો. અને પોતાના સોમતીઓને નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો.

“શૂર પુરોહિત ! મારું પિતાના વચન મુજબ મોટાઈ પામવાનો વખત આજે આવ્યો છે. તેમજ આપણે જેનું નીમક આટલા રોજ થયા બાદ એ છીએ, તેનો બદલો લેવાનો સમય પણ આ છે. અહીં દિલ્હીના બાદશાહની ફ્રાજ ચડી આવી છે. તેની સામે ટક્કર લઈ નીમક આપે. હું આપણે હલાલ કરવું જેમએ. તો તમારી શું ઈચ્છા છે ? સર્વજણ બોલ્યા, મહારાજ ! કહો તો પંડ બાદશાહનું મસ્તક લઈ આવી આપની હજીર હાજર કરીએ. હુકમ હોય તો આવેલા લશ્કર સાથે મહા બયાનક યુદ્ધ કરી તે-

એને પરાજય પમાડીએ. શું એ મુસલાએ. રજપૂતોનાં શરાતન સામાં ટકશે ? અરે ! કદી અસંખ્ય શિયાળીઆં દેખી સિંહ ડરી જશે ? કદી નહિ ! મહારાજ ! જે આપનો હુકમ હોય તો તેના સરદારને આ ઘડીએ પરાજય પમાડી આપની હજુર બાંધી લાવીએ.

આવા શૂર વયનો સાંભૂળી કલ્યાણુદેવનું દિલ ઉશ્કેરાયું. તરતજ તે પોતાના હથિઆર સજ્જ સોબતીઓ સાથે અન્નતસેનની આગળ લડાઇની વિદાયગીરી માગવા માટે આવ્યો. અન્નતસેને કલ્યાણુદેવને તથા તેના સોબતીઓને લડાઇનાં પોશાકમાં આવતા દીઠા. તેને જોઇને તે પોતાના મન સાથે કહેછે, “રજપૂત પુત્રોમાં કેવાં શરાતનછે, તેનો આ પ્રત્યક્ષ દાખલોછે. અહા ! તેઓ કેવા શૂરવીર દેખાયછે ? આવા પુરૂષને હું તેનું શરાતન જાણુતો છતાં નાશી જવાનું કહેતો હતો ધિકારછે મને કે, મેં ક્ષત્રી થઇને આવે વખતે ભીરૂ વચન કહ્યા.”

આવી રીતે અન્નતસેન પશ્ચાત્તાપ કરતો હતો, એટલામાં કલ્યાણુદેવે આવી તેની પાસેથી રજ માગી. રાજાએ કાંઈ પણ દિલગીર ન થતાં ખુશીથી રજ આપી.

કલ્યાણુદેવ તથા તેના રજપૂત સરદારો લશ્કરના સેનાધિપતિને મળ્યા. સેનાપતિને શૂર તો ચડચુંજ હતું, તેમાં વળી મદદ વાસ્તે આવા શૂરવીર પુરૂષો આવ્યા તેથી તેને વધારે શૂર ચડચું. મુસલમાન લશ્કર સાથે કેવી રીતે લડવું તેની સંતલશ કલ્યાણુદેવે સેનાપતિ સાથે કરી રાખી. અને પોતે પોતાના સોબતીઓને લઇ જોણીમેર ઇસ્લામશાહનો તંખુ હતો તે તરફના કોઠામાં ગયો. કલ્યાણુદેવની સંતલશ મુજબ સેનાપતિએ બધાં કોઠામાં લશ્કરની ટુકડીઓ મોકલી દીધી.

(૫૬)

તેમજ કલ્યાણદેવના કોઠામાં તોપનો અવાજ થાય કે, બધા કોઠા વાળાએ એકદમ બહાર કરવા, એમ વરધી દીધી.

ઇસ્લામશાહને આ વાતની કાંઈપણ ખબર નહોતી તેના મનમાં હતું કે, કિલ્લાના અમુક ભાગને તોડી પાડી અંદર ધસવું. તેથી તેમ કરવાની બધી તૈયારી તેણે કરી રાખી હતી. તે મુજબ કિલ્લો તોડવા તેણે પોતાનાં લશ્કરને ઉશ્કેર્યું કે કલ્યાણદેવે તોપનો અવાજ કર્યો. તે સાંભળી બધા કોઠાવાળાએ તોપોનો બહાર કરી મારો ચલાવ્યો. એમ બે ત્રણ વખત એકદમ મારો ચલાવવાથી ઇસ્લામશાહનું લશ્કર અર્ધું થઈ ગયું. હવે કલ્યાણદેવે દરવાજા ઉઘાડી ખુલ્લા મેદાનમાં લડાઈ કરવાનું ઠરાવ્યું. તેથી લશ્કર સહિત મેદાનમાં આવ્યો. મુસલમાન તથા હિંદુ લશ્કર સામસામું લડવા માંડ્યું. બચાંકર યુદ્ધ થયું. કલ્યાણદેવના સરદારો ખેતરમાં જેમ કાપણી થાય તેમ મુસલમાન લશ્કરનાં મસ્તક કાપવા મળ્યા. આ વખતે અન્નતસેન પોતાની પુત્રી મદનમંજરી સાથે ઊંચી અગાશીમાં બેઠો હતો, કે જ્યાંથી બહારનો તમામ ભાગ દેખાતો હતો. લડાઈ થતી જોઈ પોતાની પુત્રીને કહેછે.

કાવ્ય અથવા રોલાવૃત્ત.

ખ્યારી પુત્રી જોય, ઉભય દળ લડવા માંડ્યું;
મારે શસ્ત્ર પ્રહાર, મરણ બચ સૌએ છાંડ્યું.
મારો ! મારો ! કહે, બીર જન તો બચ પ.મે;
વરતાવે બહુ ફેર, પછે સમરસિંહ નામે.
જો પે'લા રજપૂત, મ્હેચ્છને મારે દોડી;
કરી કોધ લે વશત, તેહનાં મસ્તક તોડી.

શૂરવીર રણધીર ખડ્ગ લઈ રણમાં છાજે,
 તે તુજ પતિ કલ્યાણ-દેવતો યુદ્ધમાં ગાજે.
 લડવાની ચતુરાઈ, અરિ દેખી ત્રાસેછે,
 ભય પામી મન માંહે, દૂર દૂરે નાશેછે.
 કાપા કાપી થાય લોહીની નદીઓ વહેછે;
 નિરખી, ભાગો ભાઈ ! હિંમત હારી સૌ કહેછે.
 ગણુના થઈ નહિ કશી, જહાં ત્યાં મુડદાં જામ્યાં,
 જોગણી ભૈરવ સર્વ બહુ બળિદાનજ પામ્યાં.
 જો પહેલો સરદાર આપણો ઝુંડ મચાવે,
 કતલ કરી અરિ સૈન્ય શત્રુથી પિંડ બચાવે.
 ધાયલ થઈને પડે, પજ્યા તે કરે હોકારા,
 કટલા પાડે યુમ, કૈક જણ કરે પુકારા.
 પેહેલે તુજ ભરથાર, મ્લેચ્છનું દળ સંહાર્યું;
 નાશે છે સરદાર. કટક તેનું હંકાર્યું.
 ધન્ય ! ધન્ય ! હે શૂર, ધન્યછે તારી માત;
 કૃતાર્થ મુજને કીધ, ધન્યછે અતિ તુજ તાત.
 અરે હવે સહુ મૂળી, મોકલેછે મુજ પાસે;
 વધામણીને માટ, દોડતો આવે ઓશો.

—અતિ હર્ષમાં આવી જઈ મહારાજ અન્નતસેન ત્યાંથી
 પગે ચાલતો કલ્યાણદેવ વગેરે પાસે ગયો; અને તરત તેને
 ભેટી પડ્યો. પાછા ત્યાંથી સર્વ જણ અન્નતસેનનો જય ! ક-
 લ્યાણદેવનો જય ! એમ જયની ધ્વની બોલતા વાજતે ગા-
 જતે નગરમાં આવ્યા.

પ્રકરણ ૭ મું.

આ જયથી કલ્યાણદેવની કીર્તિ ઠામ ઠામ પ્રસરી ગઈ તે શ્રીમંતપુરના રાજા સુંદરસેનનો કુમારછે, એમ જ્યારે લોકોએ જાણ્યું. ત્યારે તેનાં પરાક્રમની તરેહવાર વાતો ચાલવા લાગી. રાજા અન્નતસેનને પુત્ર નહોતો, તેથી રાજ્ય વહનભાર કલ્યાણદેવ ઉપર નાંખી પોતે તેમાં થોડુંજ મન ધાલવા લાગ્યો.

ધર્મલાભશાહ સાથની લડાઈમાં માંડલિક રાજાએને લડાઈની મદદમાં આવવા લખ્યું હતું, પણ તેઓ આચ્છા નહોતા તેથી કલ્યાણદેવ તેઓને શિક્ષા કરવા ચડી ગયો. તેણે કેટલુંક લશ્કર શેહેરનાં રક્ષણ વાસ્તે રાખ્યું, અને કેટલુંક લશ્કર પોતાની સાથે લઈને રવાનો થઈ ગયો. માંડલિક રાજાએને કલ્યાણદેવના જયની ખબર પડી હતી તેથી હવે તેઓ પોતાની મૂર્ખાઈ માટે પસ્તાવો કરી ખીવા લાગ્યા. કલ્યાણદેવ જ્યાં જ્યાં જતો ત્યાં ત્યાંના રાજાઓ તરેહ તરેહની ભેટ મોકલી તેનો હુકમ માનવા કબુલાત આપતા હતા. ચતુર કલ્યાણદેવ તેમની સાથે મૈત્રીભાવ રાખી ફરીથી એવું ન કરવા ભલામણ દેતો હતો. ઘણું કરીને તેને લડાઈ કરવાનો અવસર જુજ ઠેકાણે આવ્યો હતો. એવી રીતે તેણે સર્વ ઠેકાણે પોતાની આણ વર્તીવી. કહ્યુંછે કે:—

હાહરો.

“વજનદારને વિશ્વમાં, સહુજન તામે ગ્રાય;
આહે હીરો ચીરવા, તેમજ કાચ ચિરાય.”

ધર્મલાભશાહ લડાઈમાંથી થોડા માણસથી નાશી છુટ્યો હતો, તે દિલ્હીના પાધરમાં જઈ પડી રહ્યો. કલ્યાણદેવથી

પરાજય પામી તે પાયમાલ થઈ ગયો હતો. તેથી આદશાહ પાસે જવા તેની હિંમત ચાલી નહિ. તેના માણસોએ આદશાહ અહમદશાહને ઇસ્લામશાહની હાર થયાના તથા તે પાંચરમાં બેઠોછે તે વગેરે સમાચાર કહ્યાં. આ સાંભળી આદશાહ અત્યંત ક્રોધાયમાન થઈ ગયો; અને ઇસ્લામશાહને તાકીદથી તેડવા તેણે માણસો મોકલ્યા. લાચાર થએલા ઇસ્લામશાહને આગ્રા વગર હવે છુટકો હતો નહિ. તેથી તે માણસોની સાથે દિલગીરીથી આદશાહની હજુર આવી પહોંચ્યો. આદશાહ અહમદશાહે તેને પૂછ્યું—

ક્યાં બેટા ઇસ્લામશાહ ! ક્યા ખબર લાયા ? એર ઉસ બદમાશ કલ્યાણુદેવકા ક્યા હુઆ ? તેરે લશ્કરને શિકસ્ત ક્યાં આઈ ? ઇશ બાતકા ઝટ ખ્યાન કરદે, ક્યાં કે હમેરા નિગર જલ જતા હય.

ઇસ્લામશાહ—આપુ ! કહેનેમે કુચ્છ હસ્કત નહિ હય. મગર શિકસ્તખાનેસેં બહોત શરમ લગતી હય, વો કલ્યાણુદેવ બડા ઝાલમ લડને વાલા હય, ઉસને અપને લશ્કરકા કોન જાણે કિશ દબસેં જમાવ કીઆ થા કે, જ્યાં જ્યાં હમ ચઢાઇ કરબેથે, ત્યાં ત્યાં શિકસ્ત ખાકે લોટતેથે. એર ઉનોંકી ચઢાઇ હોતીથી તબ હમારે પિછા બાગના પ્રમ્તાથા; ઇતનાંહિ કેનાં બસ હય કે, ઇસ લડાઇ કે ખીચમેં હમને જો માર ખાઇથી, એશી માર કબી કોઇ બખત ખાઇ નહિ ! મરનાં, પડનાં, બાગનાં, જીતનાં, યહ ખુદાકે હાય હય. મગર હમ જીતેહેં તો કલ્યાણુદેવકે સામને કબુલ કર લેનેકી આરજુ ન રખેંગે. જહાંપનાંહિ ! ઉસકા નામ સુનતેહિ હમારા જી બિલકુલ ગમરા જતાહય, ક્યા જાને ઉસકી મદદમેં ખુદાતાલાને અપની ફાજકા ઝોર દે દિયા હય કે

પ્રુદ્ધપ્રુદ્ધ લડનેમેં સામિલ હો જતાહે ! હમ સય કહેતેં
હે કે કલ્યાણુદેવ કબી જીતા ન જાયગા !

બાદશાહ—મેં પ્રુદ્ધાકી કસમ ખાકે કહેતા હોં કિ જખ
લગ ઉસ બદમાશ કલ્યાણુદેવકોં જીખે ન કરા જાવે, ઝોર
અનતસેનકો કેદ ન કરા જાવે તખ તક દિલ્લીકા પાની પી-
નાં હમે હરામ હય ! ખસ, ચાખ હો ચુકા ! જલદી લશ્કર
તૈયાર કરનાં, ઝોર દુસ્મનોકા પીછા લેના હમે મંજુર હય.

બાદશાહનો હુકમ સાંભળતાં ઈસ્લામશાહને નવી આશા
ઉત્પન્ન થઈ. એટલે ત્યાંથી તરત જઈ લશ્કર વગેરેની વ્ય-
વસ્થા કરી. અને ચાર લાખ યોદ્ધાથી બાદશાહ સાથે સું-
દરપુરપર ચડ્યો.

કાવ્ય અથવા રોલાવૃત્ત.

ચડ્યો દિલ્લીનો શાહ, યગોછે રીસે રાતો;
જાણે પ્રગટયો દાહ, પ્રલય શું કરશે આતો !
શૂરવીર સરદાર, ધિરજવંતા નિજ સંગે;
દીસંતા વિકાળ, કવચ ધરિઆ છે અંગે.
સુભટ કટક બળવાન, પ્રગટ પૌરખ રણુ જોનાં;
કોંધી કાળ સખાન તન પ્રચંડ છે તેનાં.
પ્રથમ પાયદળ વૃંદ, હસ્તમાં શસ્ત્ર ઉછાળે;
શત્રુ સન્મુખ થઈ, પીઠ નવ દે કો કાળે.
ફરકે ધ્વજ નિશાન દુંદબિ વાજાં વાળે;
મહા શંખના શોર, ધોર ધન આવણુ ગાળે.
બંદુક, બરછી, બાણ, ત્રિશૂળ તીણાં ઝૂળકેછે.
તેજવંત તલવાર અનલ સમ કર ચળકે છે.
મુગ્ધજ, મુસળ, ગુણુંજ, ચમકતી ફરસી રાતી;
ઝગઝગાટ ત્યાં થાય વીનળી જાણે થાતી.

ગજ, રથ, બહુ તોખાર નિરખતાં રહે નવાઇ,
ભડી ધૂળ તમામ, તેથી નમ રહ્યા છવાઈ.

ધણીજ ત્વરાથી ચાલતાં બાદશાહ પોતાના લશ્કર સહિત
સુંદરપુરની હદમાં આવી પહોંચ્યો. મદનમંજરી પોતાનો
પતિ કલ્યાણુદેવ આજ કેટલાક રોજ થયા માંડલિક રાજ-
ઓ ઉપર ચડી ગયોછે, તે હજુ કેમ ન આવ્યો ! તેનો
વિચાર કરતી પોતાના મેહેલમાં બેઠી હતી. તેની જમણી
ભુજ ફરકવા લાગી, અને તેનાં હૃદયમાં ઊંડો પશ્ચાતાપ થ-
તો હોય એમ તેને જણાયું, પોતાના પતિ કલ્યાણુદેવને તો
કાંઈ વિપતિ નહિ પડી હોય ! એમ વિચાર કરેછે, કે જ્યેથી
તેનાં શરીરમાંથી પસીનો થયો, તેનાં શશિસમ મુખાર્વિદ
ઉપર તેનાં ટપકાં, કમળ પત્રમાં પાણીનાં ટીપાં પડવાથી
મોતીની બ્રાન્તિ કરે તેમ થઇ રહ્યાં હતાં. તેનું મુખ જો કે
ચિંતાથી ઝાંખું પડી ગયું હતું, તો પણ જોનારને તે વધા-
રે વિલક્ષણ જણાતું હતું. આખો દહાડો તેણે પરિતાપમાં
કહાડ્યો, રાત્રીનો વખત થયો, એટલે સુધી રહેવાના ઈરાદા-
થી તે પોતાના પલંગપર પડી; પણ ત્યાં ઉંઘ આવ્યાને
બદલે વધારે પીડિત થઈ. એક દાસીને બોલાવી થોડીવાર
તે પોતાનાં મેહેલની અગાશીમાં આવી બેઠી. પુનઃમનો દિ-
વસ હોવાથી ચંદ્રમા પણ માથે આવ્યો હતો, કે જ્યેથી
ત્યાં તેના વિરહમાં અતિશે વધારો થયો, ગુસ્સે થઇ પોતા-
ની દાસી પ્રતે તે ચંદ્રમાને કહેવા લાગી—

સવૈયા.

“ચંદ્ર નહીં વિષકંદ હૈં કેશવ,
રાહુ ગ્રહો ગુન લીલિન લીનો;

કુંભજ પાવન જાનિ અપાવન,
 મોરે પીયો પવ જાનન દીનો;
 યાહી સુધાધર શેષ વિષધર
 નામ ધર્યો વિધિ હે બુદ્ધિ હીનો,
 સુરસોં માહી કહા ક્રહીણ
 જિન પાપહીં આપ બરાબર કીનો.

આવી રીતના સંકલ્પ વિકલ્પથી તેણે આખી રાત્ર કહાડી. સવારનો પ્રહર થતાં આજ પોતાનો પતિ આવશે એમ ધારીને અગાશીમાં આવી; અને ચોતરફ જોવા લાગી, તો ઉત્તર દિશા તરફ દૂરથી ધૂળ ઉડતી દેખાઇ. પોતાનો પતિ હવે આવેછે, એમ જાણી આતુરતાથી તેની રાહ જોતી ઉભીછે. પણ વળી વિચાર કરેછે કે, મારા પતિ પાસે આટલું લશ્કર નથી, અને આતો ધણુંજ લશ્કર જણાયછે. આવી રીતે પોતાનાં મનની અંદર મુંઝતી હતી. થોડી વાર થઈ એટલે શેહેરમાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો; હામ હામથી વાતો ચાલીકે બાદશાહ અસંખ્ય દળ લઇ પોતે ચડી આવ્યોછે. તેથી હવે જીવવાનું કઠણ થશે. આમ વાતો સાંભળી મદનમંજરીને ધણું ભયપ્રાપ્ત થયું. પોતાની ભુજ ફરકતાં પામી ગઇ હતી કે, કાંઇ પણ ખરાબ પરિણામ થશે. તે વાત હવે તેનાં ધ્યાનમાં આવી. આટલા અસંખ્ય દળની સામે હવે જય મળે એવી તેને આશા નહોતી, તેમ પોતાનો પતિ, કે જેનો આધાર હતો, તે પણ નથી. પોતાના પિતાથી આવા ઝુંડ સામે ટકાશે નહિ. એ વગેરે બાબતોથી નિરાશ થઇ તે દુઃખી થતી હતી.

દિલ્હીના આદશાહની ફૈજનો નાશ કરી ઇસ્લામશાહને હરાવ્યો, તે ઉપરથી કલ્યાણુદેવ એમ નહોતો જાણતો કે એ-ટલેથીજ કળ્યાનો અંત આવ્યો. પણ હવે આદશાહ પંડે ચડી આવશે એમ તે અગાઉથીજ ધારતો હતો; પણ આ-ટલી ત્વરાથી આદશાહનું લશ્કર આવશે, એમ તેણે વિચાર્યું નહોતું. તેનાં મનમાં હતું કે, માંડલિક રાજાએ વશ કરી હું તરતજ આવી પહોંચીશ. પણ કેટલાંક કારણોથી તેનાથી મુદતસર આવી શકાયું નહિ.

રાજા અન્નતસેનને હવે શું કરવું તેની ચીંતા થવા લાગી. તેણે પોતાના સેનાપતિ તથા અભયચંદ્રની આ બાબત સલાહ લીધી. તેઓ પણ કલ્યાણુદેવ તથા તેના સોબતીઓ નથી, તે માટે દિલ્હીર હતા; પણ લશ્કરનો અંદોઅસ્ત કરવા વગર છુટકો હતો નહિ. તેથી અન્નતસેને સેનાપતિને લશ્કરની વ્યવસ્થા કરવા, તેમજ કેટલાક ડાંઠી સ્વારોને કલ્યાણુદેવ જ્યાં હોય ત્યાંથી તરત તેડી લાવવા મોકલવા કહ્યું.

આદશાહ અહમદશાહે સુદરપુરના કોટને ઘેરો ઘાલ્યો; અને તોપોનો મારો ચલાવી કોટને તોડી અંદર ધસ્યો. રાજા અન્નતસેનનો સૈનાપતિ રજપૂત લશ્કર સહિત પોતાનું પણ રાખવા બહુ શ્રમથી લડ્યો. પણ મુસલમાનોનાં અસંખ્ય દળની સામે તેનાથી વધારે વાર સુધી ટકાયું નહિ. આખરે એક સરદારના હાથથી તે મરાયો. તેને મરતો જોઇ રાજા અન્નતસેનને બહુ શ્રમ ચડ્યું. બહાદુરીથી લડતાં તેણે કેટલાક મુસલમાન સરદારોને માર્યા. આદશાહે તેને પકડવાનો હુકમ ઇસ્લામશાહને આપ્યો. ત્યાં કેટલીક ઝપાઝપી ચાલ્યા પછી અન્નતસેનને તેણે પકડી લીધો.

આદશાહે પોતાના નામની દુવાઈ ફેરવી. અને મદનમંજરી

ને લેવા રાજ્ય મેહેલમાં તે આવ્યો. ત્યાં મદનમંજરીની માતા આદિ સ્ત્રીઓએ તેને ઘણીવાર સુધી ફાવવા દીધો નહિ; છેવટે એકજ મદનમંજરીને લઈ તેણે ચાલવા માંડ્યું. પ્રધાન અભયચંદ્રે બધો ઘણુ બગડી ગયેલો જોયો, તેથી પોતે બાદશાહને શોધતો હોય એવો ડાળ કરી તેની સામે આવી સલામ કરી. પોતાના પ્રધાન અભયચંદ્રને જીવતો આવેલો જોઈ તે અત્યંત ખુશી થયો; કારણકે તે એમજ સમજતો હતો કે. કલ્યાણદેવે તેને મારી નાંખ્યો છે. પ્રધાનને આવેલો જોઈ બાદશાહે વિચાર્યું કે, તેને કેદમાં નાંખ્યો હશે. તે અત્યારે આપણા પક્ષનાએ બહાર કહાડયો હશે. તેથી વધારે પડપૂછ કરી નહિ. પણ અભયચંદ્ર ખરેખર કલ્યાણ દેવના પક્ષનો હતો. અને ખુશીથી તેની પાસે રહેવાનું તેણે ઠરાવ્યું હતું, તે વાતની બાદશાહ તરફ કોઈને જાણ હતી નહિ. હાલે આવી રીતે પોતાના પક્ષની પડતી જોઈ સમય વિચારી તે બાદશાહના તરફમાં થયો; પણ હજી કલ્યાણદેવ પાછળછે અને તેના પરાક્રમથી તે વાકેફ હતો, તેથી તે સંતોષ માનતો હતો.

બાદશાહે કલ્યાણદેવની ઘણીતપાસ કરી પણ તે ક્યાંએ જડયો નહિ. એટલે તે બાબત પ્રધાન અભયચંદ્રને પૂછ્યું, પણ તે વધારે હકીકત કહી શક્યો નહિ. માટે તે ક્યાંક નાશી ગયેલ હશે એમ ધારી અનતસેન તથા મદનમંજરીને તે પોતાના તંબુમાં લઈ આવ્યો.

મદનમંજરી આવા બનાવથી ગભરાઈ બેશુદ્ધ થઈ ગઈ હતી; તે જ્યારે શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે વિલાપ કરવા લાગી.

સીતાજીના મહિનાનો રાગ.

જાવું નહોતું તમારે હે નાથ, મૂકી મુજને અરે,

(૬૫)

મારું કાળજી કટકા થાય, પાપી લઈ જાયરે;
મારા ચતુર શિરોમણી કાંત, અહો પ્રાણનાપતિ,
આવો સત્વર થઈને કૃપાળ, પડીછે આપત્તિ;
મૃદુહાસ્ય તણી જે ગંભીર, ગીરા બહુ સાંભરે,
દવ અનળ બજેરે શરીર, જીવ્યાની ન આશરે;
દુષ્ટ મ્લેચ્છ મૂકી મદ્મદ, આપે દુઃખ હાયરે.
અરે પક્ષભ પ્રાણ સુખણ, સહુ, મેં ન જાયરે;
અંતે જીવ જશેજ નરેર, ખચિત ચિત્તમાં ધરું,
જેથી શીયળ મમ જળવાય, એવું કૃત્ય આદરું,
મેંતો પ્રેમ થકી નિજસ્વામ, સેવ્યા નહિ પ્રીતથી;
માટે હૈહું ફાટી જાય, રહેવું ખોટું રીતથી.

અરે પ્યારા કલ્યાણદેવ ! તું આવે વખતે મને છોડાવતો
કેમ નથી ! હું જ્યારે પેલા દુષ્ટ વાઘના હાથમાં સપડાએલી
હતી, તે વખતે તેં મને જીવતદાન આપ્યું હતું. પણ આ
પાપી વાઘ જેવા મનુષ્યના હાથમાંથી હવે બચાવી શકનાર
નથી. સારે શું આપણા સુખનો અંત એટલી ત્વરાથીજ
આવશે ? વળી હું અભાગણીને માટે મારા પિતાજીને આ
દુષ્ટ જે દુઃખ આપેછે તે મારાથી ખુમાતું નથી. હે નાથ !
હે પ્રિય ! અમારી વારે ધાઓ, અને આ દુષ્ટોને કતલ કરી
અમને છોડાવો. હે મહાકાળેશ્વર ! તું આવે વખતે ક્યાં સં-
તાપ બેઠો ? અરે ! મેં તારી ખરા અંતઃકરણ પૂર્વક શેવ
ના કરી તેતું શું તેં આ ફળ આપ્યું ? અરે ! હું કેને ઠપકો
આપુછું ! એતો હું અભાગણીના નશીબમાં એવું લખેલુંજ હશે.
પણ મારું સત જળવવા માટે હું બનતી કાશીશ કરીશ.
અંતે મારા શરીરનો ભોગ આપવો પડે તોય બલે ? અરે !
મારા શરીરના સો કટકા થઈ જાય, તો પણ આ પાપીને

મારું મુખ જોવા નહિ દગ્ગ. એવી રીતે ધીરજ રાખે છે, પણ પોતાનો પતિ કલ્યાણદેવ સાંભરી આવેછે, તેથી એક દમ બેભાન થઈ જાયછે.

બાદશાહે અન્નતસેનને ક્રેદ કરી પ્રધાન અભયચંદ્રને સોંપ્યો. અને મદનમંજરીને ઇસ્લામશાહના હવાલામાં રાખી, અને તેની આસપાસ પૂરતો ખર્ચદો રાખવા ફરમાવ્યું. અને ત્યાંથી ઉપડી દિલ્હી તરફ તેઓ રવાને થયા.

પ્રકરણ ૮ મું.

રાજા અન્નતસેનના સેનાપતિએ મોકલેલ માણસો શોધતા શોધતા કલ્યાણદેવ જ્યાં હતો ત્યાં આવ્યા. અને બાદશાહ પાંડે ચડી આવ્યોછે, તેની સાથે મોટું લશ્કરછે, અને અમને તાકીદથી આપને તેડવા મોકલ્યા છે, વગેરે હકીકત કહી સમજાવી. આ સાંભળતાં કલ્યાણદેવનું ડાખું અંમ ફરક્યું તેમજ બીજાં પણ અપશુકન થયાં; તેથી કાંઈપણ માટે પરિણામ બન્યો છે, એમ ધારી ત્વરાથી સુંદરપુર તરફ રવાને થયો. તેની હાલમાં આવતાં અન્નતસેનની હાર તેમજ તેને તથા મદનમંજરીને ઉપાડી ગયાનું સાંભળ્યું. અત્યંત ગુસ્સામાં આવી જઈ કાંઈપણ વિચાર કર્યા વગર તે એકદમ શેહેરમાં ધસ્યો. તેના પાંચ શુરા સરદારો આવો હેવાલ સાંભળી વંકરાયા વાઘની પેઠે ગુસ્સે થયા હતા, બાદશાહે સુંદરપુરનાં રક્ષણ માટે જોટલું લશ્કર રાખ્યું હતું, તેમાંથી એક જણને પણ આ ખરાબ સમાચાર બાદશાહને પહોંચાડવા જીવવા દીધો નહિ. સર્વ જણને કતલ કરી કલ્યાણદેવે અન્નતસેનની દુવાઈ ફેરવી. સુંદરપુરનાં રાજ્યબક્ત

લોકો અત્યંત ખુશી થયાં, અને મુસલમાનોના જીલમથી તેઓને છોડાવ્યાં તેને માટે તેઓએ કલ્યાણદેવનો ધણો ઉપકાર માન્યો. પોતાના ઉપર પ્યાર રાખનાર અન્નતસેનને બાદશાહ બાંધીને લઈ ગયો, તેથી તથા પોતાની પ્યારી મદનમંજરીને માટે તે અત્યંત દિલગીર હતો. પેહેલાં તો તેણે વિચાર્યું કે, એકદમ બાદશાહથી લડાઈ કરી તેઓને છોડાવી લાવવાં; પણ વળી મનમાં આવ્યું જે, આપણી પાસે બાદશાહ સાથે લડવાનાં પૂરાં સાધન નથી, તેમજ લશ્કર પણ તમામ થોડુંછે, એમ ધારી તેણે તે વિચાર મુક્તથી રાખ્યો; અને કોઈ યુક્તિ કરી તેઓને છોડાવી લાવવા તૈયાર થયો. સુંદરપુરનાં રક્ષણ માટે બધું લશ્કર રાખી તેની બલામણુ તેણે પ્રધાન મોતીશાહ કે જે તેની સાથે હતો તેને આપી. અને પોતે ફક્ત પોતાના શુરા સોબતીઓને લઈ ચાલી નીકળ્યો.

બાદશાહે સુંદરપુરથી ચાર દિવસની મજલ કાપી હતી. મદનમંજરીને બાદશાહે જ્યારથી ઝાલી હતી ત્યારથી તેણે અન્ન પાણી લાગ્યું હતું, અને આખો દહાડો વિલાપ કરતી હતી. બાદશાહ જે ગામે મેલાણુ કંઠેતો, તે ગામના પટેલની મારફત એકાદ બે સ્ત્રીઓને તેડાવી મદનમંજરીને સમજાવવા તે મોકલતો; તેમજ તેને રાજી રાખવા અનેક પ્રકારની તદખીરા કરતો હતો, પણ તે સધળી વ્યર્થ હતી. આજે જે ગામની હદમાં બાદશાહે મેલાણુ કરી તંબુ તાણ્યો હતો, તે ગામ મોડું હતું. બાદશાહે તે ગામમાંથી પટેલને તેડાવ્યો. પટેલ આવ્યો ત્યારે તેને પોતાના તરફથી એકાદ બે સ્ત્રીઓને મદનમંજરીને સમજાવવા મોકલવા તેણે કહ્યું. બાદશાહનાં ફરમાન મુજબ કરવા પટેલ ત્યાંથી ઉઠ્યો, તે

પોતાના ધર તરફ આવ્યો. પેલી તરફથી કલ્યાણદેવ વગેરે પણ તેજ ગામમાં આવ્યા. તેઓ જે જે ગામોમાં થઈ આવ્યા હતા, તે તે ગામોમાંથી ખાતમી લેતા આવતા હતા, માટે આદશાહ પટેલની મારફત મદનમંજરીને સમજાવવા માટે સ્ત્રીઓ તેડાવતો તે વાતની તેઓને ખબર હતી; તેથી પાધરાજ તે ગામમાં પટેલને ભેર ગયા. પટેલ પણ તેજ વખત આદશાહને લ્યાંથીજ આવતો હતો. તે પોતાના ધર નજીક ઉભેલા છ અગ્નિપ્રસ્થ સ્વામીને જોઈ અચરજ પામ્યો. તેઓ કોણ છે ? અહિં શામાટે ઉભા છે ? તે ખાતમી પટેલ તેઓને પૂછવા મંડ્યો. આ ગામ સુંદરપુરના તાબાનું હતું, તેથી લ્યાંના પટેલની રાજ્ય અન્નતસેન તરફ પ્રીતિ હશે, એમ ધારી કલ્યાણદેવે પોતાની સર્વ ખરી હકીકત તેને કહી. કલ્યાણદેવનું નામ સાંભળી તે પટેલ ખુશી થયો; કારણકે કલ્યાણદેવનાં પરાક્રમની વાતો તેણે સાંભળી હતી. રાજ્ય અન્નતસેનને તથા તેની પુત્રી મદનમંજરીને આદશાહ લઈ જાય છે, તેને માટે તે ઘણો દીલગીર હતો. પણ હાલે આદશાહની સત્તા છે, તેથી તેના હુકમ મુજબ વરતવા વગર તેને છુટકો નહોતો, તોપણ કલ્યાણદેવ વગેરેને અંદર તેડી જઈ ગ્રામ સીતે આગતા સ્વાગતા કરવા લાગ્યો.

આદશાહના રસાલામાં કંઈ સ્ત્રીઓને મૂકવી તેનો વિચાર પટેલ કરતો હતો. આ વખતે કલ્યાણદેવે એક યુક્તિ શોધી પટેલને એકાંતમાં કહ્યું કે, તમારી પુત્રીનાં લૂગડાં, ધરેણાં મને આપો. હું તે પેહેરીને મદનમંજરી પાસે જઈશ. તે મજ તમારા પુત્રની વહુનાં લૂગડાં, ધરેણાં આ સમરસિંહને આપો, અને તે તમારા પુત્રની વહુ થઈને મારી સાથે ચાલે આમ કરશે તો હું તમારો ઘણો આભાર માનીશ, કારણ કે તેથી અન્નતસેન તથા મદનમંજરીનો છુટકારો છે. પટેલને

તો એટલુંજ જોઈતું હતું, કેમકે બાદશાહના રસાલામાં કંઈ સ્ત્રીઓને મૂકવી તેનો ખ્યાલ તેનાથી થઈ શકતો નહોતો. પેહેલાં તો જરા બાદશાહની સત્તાથી ડર્યો, પણ કલ્યાણુદેવતું પરાક્રમ તે જાણતો હતો તેથી તરત તેના ફરમાવ્યા મુજબ લૂગડાં, ઘરેણાં તેણે આણી આપ્યાં. કલ્યાણુદેવે તે પેહેર્યાં, અને પોતાના સોબતી સમરસિંહને પહેરાવ્યાં. બાકીના ચાર જણને આ ગોઠવણની ખબર કરી કહ્યું કે, મદનમંજરી ચાહીં આવે કે, તરતજ તેને સુંદરપુર લઈ જઈ તેની બરાબર સંભાળ રાખવી; અને તેને કોઈપણ પ્રકારનું દુઃખ થાય એમ કરતું નહિ. કલ્યાણુદેવના ફરમાવ્યા પ્રમાણે વર્તવા તેના શુરા સોબતીઓએ હા કહી, એટલે તે પોતાના સોબતી સમરસિંહને લઈ પટેલ સાથે બાદશાહના રસાલામાં આવ્યો. પટેલે બાદશાહ પાસે જઈ પોતાની પુત્રી તથા પુત્રની વહુને તેડી આવવાના સમાચાર કહ્યા. બાદશાહ તેઓને મદનમંજરી પાસે જવા દેવા ઇસ્લામશાહને હુકમ આપ્યો. બન્ને જણે ગુપ્ત રીતે પોતાનાં લૂગડાંમાં હથિયાર સંતાડ્યાં હતાં, કે કદાચ આ કપટ જણાઈ આવે તોપણ પોતાના હાથ ખંતાવી મદનમંજરીને છોડાવી લાવવી; પણ તેઓને કાંઈ હરકત નડી નહિ, તેથી ખુશી થઈ મદનમંજરી પાસે તેઓ આવ્યા. મદનમંજરી હરવખત પોતાના પતિ કલ્યાણુદેવને સંભારી રદન કરતી હતી, તેથી આ વખત પણ તેવીજ સ્થિતિમાં હતી. પોતાની પાસે બે સ્ત્રીઓ આવેછે, તેથી તેણે જાણ્યું કે અગાઉની માફક મને સમજાવવા તેઓ આવતી હશે; માટે તેઓની સામે પણ તેણે જોયું નહિ. તરતજ કલ્યાણુદેવે નજીક આવી કહ્યું કે, ખ્યારી ? આ સાદ પોતાનો જાણીતો હોય એમ તેને લાગ્યું. તેથી જામી નજર

કરી, અને આશ્ચર્ય પામી. કલ્યાણદેવે કહ્યું, શું તું મને હજી ઓળખતી નથી ? એટલું કહેતામાં તો તે ઉઠી, અને પ્રાણનાય ! એમ કહી કલ્યાણદેવની કોટે બાઝી પડી. આવો દેખાવ જોઈ સરદાર સમરસિંહની આંખમાં હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં. થોડીવારે મદનમંજરી તથા કલ્યાણદેવ છૂટાં થયાં કલ્યાણદેવે પોતાની સર્વે ગોઠવણની તેને ટુંકામાં હકીકત કહી. મદનમંજરીએ કહ્યું, પ્યારા ! હું તમને આવી રીતે વિપત્તિમાં નાંખીને અહિંથી કોઈ કાળે પણ જઈશ નહિ. શું તમારા અમૂલ્ય જીવ કરતાં મારો વગર મૂલનો જીવ વિશેષ થઈ પડ્યો ? નહિ ! નહિ ! એમ કદી બનનાર નથી ! કલ્યાણદેવે કહ્યું, પ્યારી, આ વખતે હઠ કરવી યોગ્ય નથી. સમો બારીક છે. માટે જેમ બને તેમ ત્વરાથી તારે અહિંથી નીકળવું જોઈએ. તારો પોશાક ઉતારી મને આપ, અને મારો પોશાક તું પહેરી આ સમરસિંહ સાથે સુંદરપુર જ. કારણકે સુંદરપુરને મેં કબજો કરી લીધું છે; તેથી ત્યાં કાંઈ પણ હરકત નડશે નહિ.

કલ્યાણદેવને બદલે સમરસિંહે રહેવા ધણી આજીજી કરી; પણ પોતાનો વિચાર આગળ ઉપર શું છે ? તે તેનાથી પાર પડે નહિ. માટે તે વાત તેણે સ્વિકારી નહિ. કલ્યાણદેવના અતિ આગ્રહથી મદનમંજરી તથા સમરસિંહને અહિંથી જવા વગર ચાલ્યું નહિ. મદનમંજરીએ કલ્યાણદેવ કે જેણે પટેલની પુત્રીનો પોશાક પેહેવ્યો હતો, તે પેહેરી લીધો. અને ધુંધટા કહાડી સમરસિંહની સાથે બહાર આવી. સમરસિંહે ઈસ્લામશાહને કહ્યું. અમે મદનમંજરીને સમજાવી છે, અને તેણે ખાવાનું કબૂલ કર્યું છે. માટે તેના વાસ્તે ખાવાનું લઈ આવવું. એમ કહી મદનમંજરી સાથે તે પટેલને ઘેર આવ્યો. મદનમંજરીએ પટેલની પુ-

ત્રીનો પોશાક ઉતારી કલ્યાણદેવનો પોશાક પહેરી લીધો. અને તે તથા પાંચ સરદારો તાબડોતોય સુંદરપુર તરફ રવાના થઇ ગયાં.

ધર્મામશાહે આદશાહ પાસે જઇ કહ્યું, “ખુદાવંદ! મદનમંજરીને ખાના કબૂલ કરીઆ હય. વો પટેલકી લડકી ઉસકું સમનકે અખી હયાસિં ગઈ.” આદશાહ આ સાંભળી અત્યંત ખુશી થયો. અને પાસે બેઠેલા પટેલના વખાણ કરી તેની પુત્રીને આપવા પચાસ સોના મોહોરો ઇનામ દાખલ તેને આપી.

મદનમંજરી સુંદરપુરમાં આવી પોતાની માતાને મળી. તેની માતા તેને જીવતી આવેલી જોઈ ખુશી થઈ. પોતાના પ્રાણપતિ કલ્યાણદેવને વિપત્તિમાં નાંખી આવી તેને માટે મદનમંજરી ધણો અફસોસ કરવા લાગી. તેની માતા તેને ધણી ધીરજ આપતી, તે છતાં પણ તે હરવખત દુઃખી થઈ વિલાપ કરતી હતી. તેનો વિલાપ સાંભળી કલ્યાણદેવના રજપૂત સરદારો જુસ્સામાં આવી ગયા. તેઓને કલ્યાણદેવે સુંદરપુરમાં રહેવા ફરમાવ્યું છે. તે ન ગણકારતાં તેને છોડાવવા તેઓ તૈયાર થયા. પોતાની સાથે કેટલુંક લશ્કર લઈ તથા કેટલુંક લશ્કર શેહેરના રક્ષણ વાસ્તે રાખી, પ્રધાન મોતીશાહને બલામણુ આપી. અને પોતે ઝટ દિલ્લી તરફ રવાના થયા.

રાજા અનંતસેન આદશાહના લશ્કરમાં કેદ પડેલો હતો તે પોતાને માટે નહિજ, પણ મદનમંજરીનું શું થયું હશે? તેને માટે ધણો વિલાપ કરતો હતો. પ્રધાન અભયચંદ્ર આવખતે તેને બહુ ઉપયોગી થઈ પડી હરવખત ધીરજ આપતો હતો. અને કાંઈ પણ દુઃખ થવા દેતો નહિ. આદ-

શાહના દેખતાં તે અન્નતસેનને પોતાનો દુશ્મન ગણતો, પણ અંદરથી તેની સાથે મિત્રભાવ રાખી તેના છૂટકારા વિષે તદ્દખીર કરતો હતો. મદનમંજરી સુંદરપુરમાં પહોંચી ગઈ અને કલ્યાણદેવ તેને ઠેકાણે બેઠોછે, તે વાતની અભયચંદ્ર તથા અન્નતસેનને મુદ્દલ ખબર નહોતી. કારણકે કલ્યાણદેવે એવી ચતુરાઈ રાખી હતી કે આ વાતની પોતાના સોળતીઓ તથા પટેલ સિવાય ખીજા કોઈને પણ તેણે ખબર પડવા દીધી નહોતી. બાદશાહ અહમદશાહ કેટલેક દિવસે દિલ્લી જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં કલ્યાણદેવને મદનમંજરી સમજી પોતાનાં રંગમેહેલમાં ચડાવી દીધો. પેલી તરફ સમરસિંહ વગેરે સરદારો રવાના થયા હતા, તેઓ ધણીજ ત્વરાથી ચાલતાં તેજ દિવસે દિલ્લીમાં આવ્યા. પોતાનાં લશ્કરને એકાંતમાં રાખી સમરસિંહ, પ્રધાન અભયચંદ્રને ગુપ્ત રીતે મળ્યો. પોતાની સર્વ હકીકતથી તેને વાકેફ કરતાં કલ્યાણદેવને છોડાવવામાં મદદ આપવા બલામણ કરી. મદનમંજરીને ઠેકાણે કલ્યાણદેવ છે. એમ જ્યારે પ્રધાને જાણ્યું ત્યારે તે આશ્ચર્ય પામ્યો. અને તેને છોડાવવા સમરસિંહ સાથે કંઈ મસલત કર્યા પછી આ સમાચાર કહેવા અન્નતસેન પાસે આવ્યો. સમરસિંહ પણ ત્યાંથી પોતાનાં લશ્કરને મળ્યો, અને પ્રધાનની ગોઠવણ મુજબ સર્વ તૈયારી કરી રાખી. દિલ્લી જેવા વિશાળ શહેરમાં સમરસિંહનું થોડું લશ્કર ગુપ્ત રહી શકે એમાં નવાઈ નહિ. પોતાની પુત્રી સહિસલામત સુંદરપુર પહોંચી છે એમ જ્યારે અન્નતસેને પ્રધાનથી જાણ્યું, ત્યારે તે અત્યંત ખુશી થયો પણ તેને બદલે કલ્યાણદેવનો જીવ જોખમમાં છે, તેથી ચિંતાતુર થઈ તેની સલામતી વિષે પ્રધાન અભયચંદ્રને તેણે ધણી બલા-

મણુ આપી.

બાદશાહે પોતાના રંગમેહેલમાં તમામ શોભા કરાવી. એક તો બાદશાહનું મકાન! અને વળી આવા પ્રસંગયોગે તેમાં રોશનીથી શોભાનો પાર રહ્યો નહિ. રાત્ર પડતાં બાદશાહ મદનમજરી પાસે જત્રા રંગમેહેલમાં આવ્યો. પગ-થીઆં ઉપર ચડતાં તેણે પોતાની સાથે આવેલા માણસોને રગ્ન આપી દીધી, અને પોતે એકલો ચાલ્યો. દિવાનખાનાની અંદર તેણે પગ આપ્યો કે, જેમ સિંહ પોતાના શિકારને તણપ મારી પકડેછે તેમ કલ્યાણુદેવે બાદશાહને ગરદનમાં પકડી એક આંચકા સમેત હેડો પાડ્યો; અને તેની છાતીપર ચડી સંતાડેલો કટાર તેને મારવા વાસ્તે કહાડ્યો.

કલ્યાણુદેવ.—હે દુષ્ટ ચંડાલ ! તારા અધાને યાદ કરવો હોય તો જલદી કરી લે. કેમકે હવે તારો પ્રાણુ તરત જવાનો છે.

બાદશાહ.—ક્યોંલે કમખખ ! ઈસ બખત તું કોન હય ?
ઓર યહ લેઆસમેં કાએકે ખાસ્તે આયા હય ?

કલ્યાણુદેવ.—હે કમખખ ! હું કોણુ છું, ને શું કરવા આવ્યોછું, તેની તને હમણાંજ ખબર પડશે. માટે તું જગૃત થઈતો તારા અધાને યાદ કર.

બાદશાહ.—(લા ધલાહ, એમ કહી કલમો પડેછે.) અખ જલ્દ કહે દે કે, ઈસ બખત આનેકા કયા સખખ હય ?
ઓર તું કોન હે ?

કલ્યાણુદેવ—શું તું મને હજી ઓળખતો નથી ? હું તારા મ્લેચ્છ વંશનો નિકંદન કરનાર શેર કલ્યાણુદેવ છું. શું તું નથી જાણતો કે, રજપૂત પુત્રોના પંખ હમેશાં તમારા શિર ઉપર રહેલા છે.

બાદશાહ—(ગભરાઇને બયબિત થાયછે.) તુમ-તુમ કલ્યાણુ-કલ્યાણુ-કલ્યાણુદેવ આયે હયે ? મેને આપકોં પિ-છાના નહિ ! યહ અપરાધ મેરા માફ કરના. આપ ઈસ લેઆસસેં ક્યોં કરકે ઇસ જગાપર આ પહોંચે ?

કલ્યાણુદેવ—મારો આવવાનો હેતુ માત્ર એટલોજ છે કે, તાર્શિર છેદન કરી અન્નતસેનને કેદથી મુક્ત કરી લઈ જવાનું છે.

બાદશાહ—મેં આપકોં આજીજી કરકે કહેતા હોં કે મેરા શિર મત છેદો. મેરેકોં આપકે બાલ બચ્ચોંકિ મિશલ સમજકે જીદાન દેના. મેને આપકા ખુદાત અપરાધ કિઆ હય, મગર મેરેકોં છોડનાં આહિયે. જ્યોં ક્ષત્રી જો. ખહમનકિ રક્ષા કરતેહેં, ઉસ તરેહસેં મેરેકોં જનકે મેરા જી બક્ષના આહિયે. ક્યોં કે મેં અબ આપકા ગુલામ હો ચુકાહું.

કલ્યાણુદેવ—તારા બોલવા ઉપર હું બરોસો રાખી શકતો નથી. તું વંશ પરંપરાનો ખુદલ અને પેટમાં ડંશ રાખનારો બાદશાહ છો. વળી તારાં કૃત્ય તરફ માફ વલણુ જાયછે, સારે મારો ક્રોધાગ્નિ મને એકદમ ઉશ્કેરી કહેછે કે, જલદીથી બાદશાહને મારી તેના કકડે કકડા કાગડા ફૂતરા ને બાટી આપ. માટે તારા કાલાવાલાથી હું તૃપ્ત થતો નથી પણ તને સુચવુંછું કે, તારા પેટમાં હામ ન રહી જાય એટલા માટે તારા હથિયાર સજ કરી લઇ મારાથી તું લડાઈ કર.

બાદશાહ—ઈસ બખત ખુદાનેબી હમકોં છોડ દીઆ હય ! જિમી, અશમાન કે બીચમેં હમેરા કોષ નહિં હમ આપકે શરનમેં રહેતે હેં, અબ મારો, યા જીતે રખો. મેને આપકે સામને બોત ખુરાઈ કીહે, ઉસ બાખતકા આપ ખ્યાલ રખોગે તો બેશક હમકોં મારનાં મુનાશબ હય, મગર કહેતે હેં કે “ક્ષત્રી બેટા શરન આને વાલેકોં કબી નહિ મા-

રતા હે” મેને આપકે પાસ શિર જુકાયા, ઓર મેરી ત-
લવાર આપકે કદમોમેં રખદિ; અથ ચાહે એસા કરો. મેરે
કૂર કમોપેં ન દેખનાં ચહિએ. એક કબિ એસા કહેતા હય કે,—

છપય.

“અગર અગનપર ધરત, જરત સુગંધ પ્રકાશે,
લસત કસત કલ દીત, છરિત તંદુલ યુત માસે;
દુગધ તપત દધિ મથત, ગસત ચંદન મૃગ બેનુ,
તલે તેલ, રસ ઇશુ, પાય બંધન પય ધેનુ;
ફલ દેત અંબુ પથ્થર હને, ઘન પંથ સંચરી ઉચરે,
કુલવંત, સંત, સજ્જન પુરુષ, ગને ન ઓગુન ગુન કરે.

કહ્યાણુદેવ—તું જ્યારે કાલાવાલા કરી શરણાગત થાય
છે, ત્યારે હું તને છોડું છું પણ અનતસેનને તે કેદ કરેલછે,
તેને મુક્ત કરી મોટી આબરૂથી મારી સાથે તું સુંદરપુર પ-
હોંચતો કર.

બાદશાહ—મેં ખુદાકિ કસમ ખાકે કહેતા હું કે અ-
નતસેનકોં ઓર આપકોં બડી ધામધુમકે સાથ બિન હર-
કતમેં પહોંચ્યા દઉંગા.

કહ્યાણુદેવ—વળી હું તારી પાસેથી જે વચન માગી
લઉં છું. તેમાં એક એકે, તારા મુલકમાં છ માસ સુધી હું
લૂંટ ચલાવું. તેમાં તારે વચ્ચે આવવું નહિ. બીજી બાબત
એકે, છ મહિના પૂરા થયા બાદ તારે તારા લશ્કર સહ
વર્તમાન મારી સાથે લડાઈ કરવા સુંદરપુર આવવું.

બાદશાહ—પેહેલી બાત જો લૂંટ કરનેહી હય વો હમ
ખુશીકી સાથ કમૂલ કરતે હય. આપકા જી ચાહે એશી લૂંટ
ચલાના. દુસરી બાત લડાઈ કરનેહી ઉસસેં હમ ખુશી નહિ.

ઝોર કહ દેતેહે કે ઇસ ખાતસેં ઝટ આપકો બી હાય ઉં-
હાનાં ચાહિએ ! ક્યોં કે ઉસમેં કુચ્છ નક્ષ ન મિલેગા.

કલ્યાણુદેવ—મારે નક્ષ નુકશાન સામું જોવાનું નથી.
બલકે મારે તારી સાથે ટક્કર લેવાનીછે. કહ્યુંછે કે:—

દોહા.

“કેસમસોં કે અધિકસોં, લરિણ કરિણ બાદ;
હારે જીતે હોત હેં, દોઝ ખાંતિ સંવાદ.”

બાદશાહ—આપકી એસી મરજી હય તો મેં કબૂલ
કરતાહોં. મગર યાદ રખના કે બાદશાહોંકા લશ્કર સમુદ્ર
કિ મિશાલ ઉમડતેં ચલા આએંગા; ઉસકો પીનેકે ખારતે
પાનીબી આપસેં ન દીઆ જાયગા, તો ઉસકી એક ટક્કર
બી આપસેં કેસેં જિલી જાયગી ! ઝોર એસી ખુના મર-
કી ચલેંગી કિ લોહુકી નીકે બહેગી ઉસમેં આપકા ક્યા
બલા હુઆ !

કલ્યાણુદેવ—બહું કે ખુર, ગમે તેમ થાઓ તોપણ
મારે એ કાર્ય કરી અમર રહેવું છે.

બાદશાહ—બાદશાહોંકા નવ લાખ સ્વારોંકા લશ્કર હેં.
યહ ખાત આપકે જનને મેં હોયગી; કબી ન હોવે તો મેં
જના દેતાહોં કે, ઇસ ખાતસેં તુમેરા કબી બલા ન હોનૈકા !
ઝોર બેગુન્હા લાખોં આદમીએકા જી લેના આપ જેસેંકા
સખવર નહિ. મગર તુમ બહોત આગ્રહ કરતેહો તો મેં
કહેતાહું કે આજસેં તું તેરે લશ્કરકિ તૈયારીમેં રહેના. ફિર
એસા ન કહ્યા જાવે કે મેં ગાફિલ રહાયા.

ઉપર મુજબ કરાર કરી બાદશાહ તથા કલ્યાણુદેવ અ-
ન્તતસેનને કેદમાંથી મુક્ત કરવા નીચે આવ્યા. ત્યાં કેટલાક

ઘોડેસ્વારોને તે મેહેલની એક તરફ ઉભેલા દીડા. કલ્યાણુદેવે આદશાહનો પોશાક પૈહેરી લીધો હતો તેથી તેને ઓળખી ઘોડેસ્વારો તેની નજીક આવ્યા. એટલે કલ્યાણુદેવ તેઓને જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યો. તે સ્વારો સમરસિંહ વગેરે હતા. અભયચંદ્રની ગોઠવણ મુજબ કલ્યાણુદેવને તથા અન્નતસેનને છોડાવવા તેજ વખત તેઓ ત્યાં આમ્યા હતા. કલ્યાણુદેવે તેઓને જોઈ ખુશીનો પોકાર માર્યો. આદશાહ પણ તેઓને જોઈને ઓછો આશ્ચર્ય થયો નહિ. સૌએ મળી અન્નતસેનને કેદમાંથી મુક્ત કર્યો. જ્યારે કલ્યાણુદેવે અન્નતસેનને કેદમાંથી કહડાવ્યો હશે ત્યારે તેને કેટલી ખુશી થઈ હશે, તેનો ખ્યાલ ખુદ્દિમાને પોતાના દિલની અંદર કરી લેવો. સર્વજણ ત્યાંથી તાજડતોજ સુંદરપુર તરફ રવાના થયા.

પ્રકરણ ૯ મું.

રાજા અન્નતસેન, કલ્યાણુદેવ, તથા લશ્કર સહિત તેના સોમતીઓ, વગેરે સુંદરપુરમાં આવી પહોંચ્યા. તેઓને જોઈ ત્યાંના લોકોની ખુશાલીનો પાર રહ્યો નહિ. પોતાનો પતિ કલ્યાણુદેવ પોતાના પિતા અન્નતસેનને છોડાવી સહીસલામત આવેછે, એવું જ્યારે મદનમંજરીએ સાંભળ્યું ત્યારે તેના હૃદયનો પાર રહ્યો નહોતો. તેને આનંદના ઉભરા આવ્યા લાગ્યા, તેથી બાન પણ ભૂલી ગઈ. અને તેઓ આવ્યા કે તરતજ તેઓને તે ભેટી પડી.

કલ્યાણુદેવે જે યુક્તિ કરી અન્નતસેનને છોડાવ્યો, તે ખાતની ખાતર પડતાં સર્વ જણ તેની હુશિઆરી માટે તારીફ કરવા લાગ્યા. કલ્યાણુદેવે લૂંટની હકીકતથી પોતાના

સોજતીઓને વાકેફ કીધા. બાદશાહ છ મહિના કેડે લડાઈ કરવા આવશે, એવું જ્યારે તેના સોજતીઓએ જાણ્યું ત્યારે તેઓ અત્યંત ખુશી થયા, અને રણ સંગ્રામમાં બહાદુરી દેખાડી કીર્તિ પ્રસરાવવાનો વખત આવશે, એમ જાણી તેઓ સંતોષમાં રહેતા હતા. થોડા દિવસ પોતાની ખ્યારી મદનમંજરી સાથે સુખ ભોગવે કલ્યાણદેવ લૂંટને માટે જવા તૈયાર થયો. તેણે પોતાના મન સાથે ઠરાવ કર્યો કે, પંદર દિવસ સુધી લૂંટ ચલાવવી, અને પંદર દિવસ સુંદરપુરમાં રહેવું. પોતાના શુરા સોજતી તેમજ ખીજું પણ કેટલુંક લશ્કર લઈ દિલ્હીની નવાઈમાં તે લૂંટ કરવા લાગ્યો. પંદર દિવસ સુધી લૂંટ ચલાવી પુષ્કળ દ્રવ્ય લઈ પાછો સુંદરપુર આવ્યો.

લૂંટમાંથી આવેલ પૈસાના બે ભાગ કર્યા. તેમાં એક ભાગમાંથી પોતાને નામે સદાવૃત્ત, તેમજ ખીજા લોકોપ-યોગી જેવા કે, ધર્મશાળા, દવાખાના, કૂવા, તળાવ વગેરે કામ ચલાવવાં શરૂ કર્યા. ખીજા ભાગમાંથી સુંદરપુરને મનજ્યુત કિલ્લો ફરીથી ચણાવવા માંડ્યો. અને તેને માટે દૂર દેશાવરથી હુશિઆર કારીગરોને બોલાવ્યા. પૈસાની પૂરતી સગવડ હોવાથી ચતુર કારીગરોએ અભેદ કિલ્લો ચણાવવા માંડ્યો. પંદર દિવસ પૂરા થએથી પાછો લૂંટને માટે જવા તે તૈયાર થયો. એવી રીતે છ મહિના સુધી કલ્યાણદેવે લૂંટ ચલાવી, તેથી બાદશાહનો ખખનો ખાલી થવા લાગ્યો. કારણકે કલ્યાણદેવ કે તેના સરદારો રૈયતને દુખ દેતા નહિ, પણ ગામે ગામથી બાદશાહની ઉપજ તેમજ જે જે માણસ પાસે ધણો પૈસો હોય અને તે તે માણસોના પૈસાથી રૈયતને દુઃખ થતું હોય એવાનો પૈસો લૂંટી લેતા. કંજુસ

માણસના ઘરમાં તો એક પાછ પણુ તેઓ રહેવા દેતા નહિ. આ બાબત કોઈ ફરિયાદ જતું તો બાદશાહ પોતાના કરાર મુજબ તે સાંભળતો નહિ. તેની ઉપજ તમામ બંધ થઈ અને ખર્ચ તમામ ધણું હતું, તેથી ખર્ચનો ખાલી થયો.

છ માસ પૂરા થયા. કલ્યાણુદેવે લૂંટ બંધ કરી. કિલ્લો પણ સંપૂર્ણ તૈયાર થઈ રહ્યો. કલ્યાણુદેવે જોવો પોતાના મનમાં ધાર્યો હતો તેવો કિલ્લો થયેલો જોઈ તે અત્યંત ખુશી થયો. પછી તેમાં તોપો વગેરે ગોઠવી તમામ જાતનો લડવાનો બંદોબસ્ત તેણે કરી રાખ્યો. ત્યાર પછી બાદશાહને ખબર કરી કે હવે છ માસ પૂરા થયા, માટે કરાર મુજબ તારે લડવાને આવવું. આ ખબર સાંભળતાં બાદશાહનો મિન્નજ એકાએક ગરમ થઈ લોહી ઉછળવા લાગ્યું. કેમકે તેણે બાદશાહને શીકસ્ત ખવરાવી હતી; વળી તેના મુલકમાં લૂંટ ચલાવી બાદશાહી હુદ્દાને તેણે નીચે પાડ્યો હતો. કરારથી વિરુદ્ધ તેનાથી થઈ શકાયું નહોતું, તોપણ પોતાના દિલની અંદર દંશ રાખી બદલો વાળવાનું તેણે કાતરી રાખ્યું હતું; તે વખત હાલે આવેલો જોઈ અદૃહાસ કરી સિંહની પેઠે તે ગાળ્યો. અને બોલ્યું કે, “અબ શત્રુકોં જોર કરનેકા બખત આયા હય. ઇસ્લામશાહ ! જોર પ્રધાન-જી ! જલદ નગારેકોં ડંકા દીજીએ. જોર અપની નવ લાખ ફાજકોં શરપાવ દેકે કહેના કે, કબી કોઈ સિપાઈ સરદારો •મેંસે’ પિછા પાંચો ન રખે. આગેં બઢનાં મુનાશબ હય. કબી કોઈ પીછા પાંડે રખેંગે તો ઉસેં ઉસી બખતજ કતલ કરા જાએગા !”

મોટાં લશ્કરથી બાદશાહ સુંદરપુરપર ચડ્યો, અને થોડા દહાડામાં ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેનું લશ્કર આવ્યું જાણી

કલ્યાણદેવે એકાંતમાં જઈ માતાજીની સ્તુતિ કરી. દુર્ગામાતાએ દર્શન દઇ તેને અભય કર્યો અને લડાઈમાં ફતેહ મળશે એમ વરદાન આપી અદૃશ્ય થઇ ગયાં.

આદશાહ સુંદરપુરને ઘેરો ઘાલ્યો. અને કોટને તોડી પાડવા સરદારોને હુકમ આપ્યો; તે મુજબ કરવા તેના સરદારોએ ઇલાજ લેવા માંડ્યા, પણ આ અભેદ કિલ્લાની એક કાંકરીને પણ આંચ આવી નહિ તેથી નિરાશ થઈ તેમ કરવાનો વિચાર મુલતવી રાખ્યો. કોટ ઉપરથી કલ્યાણદેવના લશ્કરે તોપોનો મારો ચલાવ્યો કે જેથી આદશાહના લશ્કરના કેટલાક માણસો માર્યા ગયા. આદશાહનો સેનાપતિ ઈસ્લામશાહ દરરોજ સાંજ સવાર કિલ્લાને તોડવા પ્રયત્ન કરે, અનેક તરેહની યુક્તિઓ કામે લગાડે, પણ કિલ્લાને કશી હરકત કરી શકે નહિ. અને કલ્યાણદેવની તોપોના મારથી તેને દરરોજ પાછું આવવું પડે. આમ છ મહિના સુધી આદશાહ બેસી રહ્યો, પણ કલ્યાણદેવના એકાદ માણસને પણ તે મારી શક્યો નહિ. એટલે પોતે અત્યંત ક્રોધયુક્ત થઇ તે કિલ્લાને તોડી પાડવા ચડ્યો. તેણે ઘણી હિંમત કામે લગાડી પણ તે કિલ્લા ઉપર માતા દુર્ગાનો હાથ હતો, તેથી તે તૂટ્યો નહિ. આદશાહ નિરાશ થઇ પોતાના તંત્રીમાં પાછો આવ્યો.

સુંદરપુરનાં વતનીઓ માટે ગામમાં ધાન્ય વગેરેની ગોઠવણ અગાઉથી કરી રાખી હતી, તેથી ત્યાંના લોકોને કોઇ વાતની હરકત હતી નહિ. કલ્યાણદેવ પણ પોતાની પ્યારી મદનમંજરી સાથે સદા ખુશીમાં રહેતો હતો; કારણ કે તેને બરોસો હતો કે, કિલ્લો કોઇ કાળે તૂટવાનો નથી.

આદશાહ અહમદશાહે પાયમાલ થઇ પ્રધાન અભયચંદ્ર તથા ઇસ્લામશાહને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને કહ્યું કે “પ્રધાન ઓર ઇસ્લામશાહ ! અબ ક્યા કરના ? અપને ઈસ

હાથમેં જહોત પાયમાલ હોગયે. યહ જગ્યાપર છે મૈનેસેં પડાવ દાલકે બેઠેહું, મગર વો કલ્યાણુદેવકોં કુચ્છ પરવા નહિહેં. અપના લરકર ભૂખ પ્યાસસેં, ઓર કિલ્લેકી તો-પોકી મારસેં આધા કમ હો ગયે. અખતો હમબી ફિકરમેં આ ગએહેં કે અખ કયા કરના ? મેરે જીમેં આતાહય કે, એક મરીકા કિલ્લા બનાવે, ઓર ઉસમેં કલ્યાણુદેવકા પુત-લા બેઠા કે, ઉસ કિલ્લેકોં જોર કરકે, વો પુતલેકો જામે કરે; કયા સખખ કે મુલ્કોંમેં મેરી હાર હોનેકી ખાત ફેલા ન જાવે. હમ સચ કહેતે હય કિ, યહ અજીત કિલ્લા કબી જીતા ન જાવેગા !

ઇસ્લામશાહે કહ્યું, ખુદાવંદ વો જહોત અચ્છી તદખીર હય. ઉસસેં અપની શરમ બી કમ નહિ હોયગી. મેને અવસ્સેં કહ દીઆય.કિ વો કમબખ્ત કલ્યાણુદેવ કપ્પુ જીતા ન જાયગા ! ઉસસેં યહી કરનાં મુનાશખ હય.

પ્રધાન અબયયંદ્ર આટલા વખત સુધી મહા ચિંતાતુર હતો. પોતે કલ્યાણુદેવના પક્ષનો હતો તેથી તેના ઉપર આવો મામલો જોઇ તે દિલગીર થતો હતો. પ્રથમ તો તેને લા-ગ્યું કે આદશાહના હાથથી હવે કલ્યાણુદેવ અચશે નહિ; તેથી તે ધારતો હતો કે આદશાહ પાસેથી તેણે જે વચન લીધું તે તેણે મોટી મૂર્ખાઇ કરી, પણ જ્યારે છ મહિના સુધી આદશાહથી કાંઇ પણ થયું નહિ, સારે તેની ફિકર ઓછી થઇ. હાલે આદશાહને ઉપર પ્રમાણે બોલતો જોઈ તે ખુશી થયો. અને તેમ કરવાનો તેણે અભિપ્રાય આપ્યો.

આદશાહે તે મુજબ કરવાનો હુકમ આપ્યો એટલે હામ હામથી માણસોએ મોટી લઇ આવીને એક નાનો કોટ બ-નાવ્યો. અને તેમાં કલ્યાણુદેવના પુતળાને બેસાડ્યો. આ વાતની કલ્યાણુદેવને ખબર પડતાં તે દિલગીર થઇ બોલ્યો.

કે, “અરે ! ત્યારે આ કાયા શું સોના રૂપાની બનેલી છે? માટીના કલ્યાણુદેવને મારે ત્યારે તો તે મનેજ માર્યા બરાબર છે.” એમ કહી કિલ્લાના દરવાજા ઉઘાડી તે ખુલા મેદાનમાં આવ્યો. તેને જોઈને તેનું લશ્કર તથા તેના શુરા સોબતીઓ વગેરે તેની સાથે આવ્યા. કલ્યાણુદેવ તથા તેનું લશ્કર વગેરે માટીના કિલ્લાની આડા જઈ ઉભા; અને તેનું રક્ષણ કરવા સાવચેત રહ્યા. કલ્યાણુદેવને આવેલો જોઈ બાદશાહ અત્યંત ખુશી થયો. અને તેણે પોતાના લશ્કરને લડવાનો હુકમ આપ્યો. પ્રધાન અભયચંદ્ર કેટલાક માણસોથી ધૂટી કલ્યાણુદેવને આવી મળ્યો. આટલા વખત સુધી તેને ધૂટવાનો લાગ આવ્યો નહોતો, તેથી તે પોતાના મન સાથે મુંઝતો હતો. હાલે વખત આવેલો જોઈ પોતાની ઈચ્છા મુજબ તેણે કર્યું. મુસલમાન તથા હિંદુ લશ્કર વચ્ચે પરસ્પર યુદ્ધ થયું. તેમાં ઘોડેસ્વારોની સામે ઘોડેસ્વારો, રથની સામે રથ, પાળાની સામે પાળા, એવી રીતે એક બીજાનો નાશ કરવા લાગ્યા, ઠામ ઠામથી મારો! ટાપો! વગેરેના ભયંકર અવાજ થઈ રહ્યા. તેમજ તીર, તરવાર, બરછી વગેરેના ઉડવાથી કોઈના હાથ, તો કોઈના પગ, કોઈનાં માંથા તો કોઈના ઘડ કપાવા લાગ્યાં. ઘણીવાર સુધી યુદ્ધ ચાલ્યું. લોહીની નદીઓ વહેવા લાગી, અને તેમાં મુડાં તથા ધાન્ય માણસો તણાતા ચાલ્યા. પ્રથમ હિંદુ લશ્કર થોડું હોવા સજામે પાછું હટ્યું, પણ કલ્યાણુદેવ તથા તેના સોબતીઓની હિંમતથી પાછું મરણીકિં થઈ મુસલમાનોપર તૂટી પડ્યું.

બાદશાહને શૂરાતન ચડતાં તેણે કલ્યાણુદેવને ઠાંડુ યુદ્ધ માટે બોલાવ્યો. કલ્યાણુદેવને તો એટલુંજ જોઈતું હતું, તેથી તેમ કરવા તેણે ખુશીથી કમૂલ કર્યું; મદોન્મત હસ્તિની પેઠે આ

બે ચોદા લડવા લાગ્યા. તેઓ એક બીજાને જોરથી પ્રહાર કરતા હતા, તથા એક બીજાને મારવા અનેક તરેહનાં અસ્ત્ર શસ્ત્ર કામે લગાડતા હતા. બેમાંથી કોને જય મળશે એમ કહી શકાતું નહોતું. ઘણીવાર સુધી બંધકર યુદ્ધ ચાલ્યું. આખરે કલ્યાણદેવે ક્રોધાયમાન થઇ તિવ્ર ધારવાળી સ-મશેર લીધી. તેનું વીજળી જેવું તેજ આદશાહથી ખમી શકાયું નહિ. માટે યુદ્ધ કરવું મૂકી દઇ નાશવા લાગ્યો. કલ્યાણદેવ તેને મારવા તેની પાછળ દોડતો હતો કે તરતજ દુર્ગાદેવીએ તેનો હાથ પકડી રાખ્યો. અને કહ્યું કે, “પુત્ર બસ કર! બસ કર! આદશાહ પાછળ પડવામાં તને ફાયદો નથી. તું ભાગેલા પાછળ પડેછે, તે તારા ક્ષત્રી ધર્મ પ્રમાણે તને લાજમ નથી; માટે તારી તરવાર મ્યાન કર, અને પાછો વળી જા. તારી પ્રખ્યાતિ આ દુનિઆમાં ઘણી થઇ ચૂકી છે, માટે તારાં માત પિતાને જઇને મળ. તે તારા વિયોગથી અત્યંત દુઃખ પામી મરણતુલ્ય થઈ ગયાંછે.” (એવી રીતે કહી દુર્ગામાતા અદસ્ય થઇ ગયાં; આદશાહનાં લશ્કરને શૂરા રૂજપૂતોએ ઘણીવાર ખુદી લડાઇ કરી હરાવી નસાડયું. “સાં “કલ્યાણદેવનો જય! જય!” એમ ધ્વની થઇ રહી હતી. કલ્યાણદેવનાં લશ્કરના અર્ધાં માણસો આ લડાઇમાં કામ આવ્યા. પ્રધાન અભયચંદ્રના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. પોતાના પક્ષની આવી રીતે ચડતી થએલીને-છ તે અત્યંત ખુશી થયો. કલ્યાણદેવે તેનો ઘણો આભાર માન્યો, અને તેનાં શૂરાતનની તારીફ કરી તેને પોતાના મિત્ર તુલ્ય ગણ્યો. મદનમંજરી તથા અન્નતક્ષેનને આ જ-યની ખબર પડતાં તેને કેટલો હર્ષ થયો હશે, તે કહી શ-

કાનું નથી. રાજા અત્રતસેન કલ્યાણદેવને ભેટી પડ્યો. અને અમયચંદ્રનો ઘણો ઉપકાર માની કલ્યાણદેવની સંમતિથી પોતાનું અર્ધું રાજ્ય તેને આપ્યું. સહુ જણ મહા હર્ષથી વાજતે ગાજતે નગરમાં આવ્યા ત્યાંના રાજ્ય ભક્ત લોકોએ તેઓનાં ઉપર પુષ્પ વૃષ્ટિ કરી આશિર્વાદ દીધો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

રાજા અત્રતસેન તથા કલ્યાણદેવે આ પ્રસંગે સુંદરપુરમાં મોટો મહોત્સવ કર્યો. સાત દિવસ સુધી કોઇ પોતાનો ધધો રોજગાર ન કરતાં દીવાળી કરી સહુ ખુશીમાં રહે, એમ હઠેરો ફેરવ્યો. તેમને માટે કોઠાર ખુલા કરી સહુ સહુની જ્ઞાનવાર સીધાં સામાન આપી દીધાં; અને બ્રાહ્મણ, ભાટ, ચારણ વગેરેને શીખ આપવા ખર્ચનો ખુલ્લો કર્યો. કલ્યાણદેવે આવે પ્રસંગે પૈસો ઉડાડવામાં કાંઈ મણાં રાખી નહોતી; તેથી બંદીજનોએ અત્રતસેનનો જય!! કુમાર કલ્યાણદેવ ધણું જીવો!! વગેરેની ધુન મચાવી દીધી હતી. દેશ વિદેશથી ભાટ ચારણો પણ આશિર્વાદ દેવા આવ્યા હતા. તેઓનો યોગ્ય સત્કાર કરી કલ્યાણદેવે સર્વ જાતનો બદોબસ્ત કરાવી અપાવ્યો હતો. એકંદરે આ સાત દિવસ સુધી હરકોઇ મનુષ્યની ખુશીનો પાર હતો નહિ.

રાજા અત્રતસેનની વૃદ્ધા અવસ્થા થઇ હતી; માટે બાકીનું અર્ધું રાજ્ય કલ્યાણદેવને આપી પોતાની શેષ આવરદા ઈશ્વર ભક્તિમાં નિર્ગમન કરવાની ઇચ્છા તેણે જણાવી. સર્વ જણોએ ખુશીની સાથે તે માન્યકરી વિશેષ આનંદ વર્ત્યો.

બાદશાહ અહમદશાહ બાકી રહેલા લશ્કર સહિત માંડ-માંડ દિલ્લી પહોંચ્યો. કલ્યાણુદેવ સાથની લડાઈમાં તેના મોટા મોટા સરદારો કામ આપ્યા હતા, તેમજ ઘણુંખરું લશ્કર પણ નાશ પામ્યું હતું. તેથી પાયમાલ થઈ જઈ તેણે પોતાના પુત્રને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો. અને પોતે ખુદની બંદગી કરવાના હેતુથી કેટલાક મંત્રિસો લઈને મક્કા, મદીના તરફ રવાને થઈ ગયો.

કલ્યાણુદેવની કીર્તિ ઠામઠામ પ્રસરી ગઈ. બાટ, ચારણો દેશો દેશ જશ ગાઈ તેના પરાક્રમની બડાઈ કરતા હતા. આ સર્વ હકીકતની શ્રીમંતપુરમાં રાજા સુંદરસેનને ખબર પડી ગઈ. જ્યારથી કલ્યાણુદેવ ગયો, ત્યારથી તેની કાંઈ પણ માળ તેને મળી નહોતી તેથી તે ધણોજ ચિંતાતુર હતો. પણ દાલે પોતાના પુત્રની ધણી પ્રખ્યાતિ સાંભળી તે અત્યંત ખુશીમાં ગરકાવ થઈ ગયો. પોતાનું સર્વ લશ્કર તૈયાર કરી તેને તેડવા માટે તે સુંદરપુર આવ્યો. કલ્યાણુદેવે જ્યારે પોતાના પિતાનું આવ્યાનું સાંભળ્યું, ત્યારે એકદમ પોતાના લશ્કરને સાથે લઈ તેને મળવા આવ્યો. પુત્રના વિયોગથી દુઃખ સમુદ્રમાં ડુબેલો સુંદરસેન પોતાના પ્રિય પુત્ર કલ્યાણુદેવને દ્વરથી જોઈ હર્ષિથી તેની સામે દોડ્યો; કલ્યાણુદેવ પણ પોતાના પિતાને નિરખી તેને પગે પડવા જતો હતો, પણ સુંદરસેને ઝડપથી તેને પોતાના હૃદય સાથે ચાંપી તેના ઉપર હર્ષના આંસુ રેખ્યાં. આવો અસરકારક દેખાવ જોઈ બંને તરફના લોકોનાં હૃદય હર્ષાનંદમાં મગ્ન થઈ ગયાં હતાં; અને જાણે પ્રથમની ઓળખાણ હોય, તેમ એક બીજા સાથે મળી જઈ તરેહવાર વાતો કરવા લાગ્યા. કલ્યાણુદેવના સરદારો સમરસિંહ વગેરે રાજા સુંદરસેનને પગે પડ્યા. તેને તે ઉઠાડી

તેના પરાક્રમની પ્રસંશા કરી શાળાશી દેવા લાગ્યો. તેઓના પિતાઓ પણ રાજ્ય સુંદરસેનની સાથે આવેલા હતા. તેથી સમરસિંહ વગેરે તેઓને પગે લાગ્યા. પોતાના પુત્રોની આવી પ્રસંશા થતી જોઈ તેઓ અત્યંત ખુશી થઈ ગયા.

સુંદરસેને કલ્યાણદેવ, સમરસિંહ વગેરેને કહ્યું કે, હે પુત્રો ! તમારી માતાઓ શ્રીમંતપુરમાં તમારા વિયોગથી બહુ દુઃખ પામેછે, માટે સત્વર અમારી સાથે ચાલી તેઓને સુખી કરો. કલ્યાણદેવ વગેરે પોત પોતાની માતાઓને સંભારી બહુ દુઃખી થયા અને ઝડપથી ચાલવા સર્વ તૈયારી કરવા લાગ્યા. સુંદરપુરનાં રાજ્યની બલામણુ કલ્યાણદેવે પ્રધાન અમલચંદ્ર તથા મોતીશાહને આપી. અને પોતે પોતાની પ્યારી મદનમંજરીને લઈ પિતા સાથે શ્રીમંતપુર આવ્યો. કલ્યાણદેવની માતા પોતાના પુત્રને તથા મદનમંજરીને છાતી સાથે આંખી ચુમ્મન કરવા લાગી અને હર્ષાનંદમાં આવી જઈ તેણે કેટલોક પૈસો ગરીબ ગરબાઓ અર્થે ધર્મ દાનમાં વાપર્યો. રાજ્ય સુંદરસેને પોતાનું રાજ્ય કલ્યાણદેવને સોંપી અન્નતસેનની માફક પોતાનું મન પ્રભુ ચરણમાં રાખ્યું.

કલ્યાણદેવે નિતિ ધર્મથી રાજ્ય ચલાવી લોકોને સુખ આપ્યું. પોતાના રાજ્યમાંથી ચોરી, જારી, વગેરે કૃત્ર કરનાર પાપી માણસોને તેણે નાબુદ કર્યા. તેથી સર્વ પ્રજા સુખ શાન્તીમાં રહેતી હતી, પોતાના સોબતીઓને સારે ઠેકાણેથી મોટી ધામધૂમ સહિત પરણાવ્યા. અને તેઓનાં નિર્વાહ અર્થે કેટલોક ગરાસ કઢાડી આપ્યો. આ સરદારો ન્યાંસુધી જીવ્યા, ત્યાંસુધી તેઓએ કલ્યાણદેવની સાથેજ આનંદમાં દિવસ નિર્ગમન કર્યા.

અવસથી ગ્રાહક થઈ આશ્રય આપનાર સદગૃહસ્થોનાં મુખ્યારક નામ.

મુંદ્રા.

- ૫૦ મહેતા ટાકરસિંહભાઈ વિ. જ્યરામ મારફત.
- ૫ ઠકર અબ્બાસભાઈ શવજી.
- ૪ ઠકર કેશવજી દામોદર જ્યરામ.
- ૩ ઠકર હંસરાજ વિ. લેખસી
- ૨ ઠકર કુંવરજી ચાંપસિંહ.
- ૨ દોશી પરસોતમ લાધા.
- ૨ મહેતા હગનલાલ અમૃતલાલ તજવીજદાર.
- ૧ વ્યાસ ધનજી દયારામ.
- ૧ મહેતા જયશંકર વિશનજી.
- ૧ જોશી રામજી માધવજી.
- ૧ દેશાઈ ડોસા નરસિંહ.
- ૧ સંઘવી રામજી વિજપાર.
- ૧ દોશી ભાણુકચંદ નાનજી.
- ૧ શેઠ કલ્યાણજી વિ. ખીમજી.
- ૧ શા. રામજી પુંજી.
- ૧ શા. નાથા લાલચંદ.
- ૧ ઠકર જીવણદાસ પૂંજી.
- ૨૪ મહેતા રતનસિંહ વિ. લાલજી મારફત.
- ૨ રા. રા. બલદેવજીભાઈ વેલજી ન્યાયાધીશ સાહેબ.
- ૧ રા. કેશવલાલ પીતામ્બર અવલ કારકુન.
- ૧ શેઠ પ્રેમજી પારખા કાંઠાના મુ.
- ૧ મહેતા વજેશંકર રૂગનાથજી જીજપરના મુ.

- ૧ ઠાકર હરિશંકર કૃષ્ણજી.
- ૧ વકીલ કુંવરજી કલ્યાણજી.
- ૧ વકીલ રેવાશંકર મયાશંકર
- ૧ વકીલ રૂગનાથજી ગોવિંદજી.
- ૧ વકીલ દલપતરામ કૃપાશંકર.
- ૧ રા. શિવશંકર પ્રભુજી ચિટનીશ.
- ૧ મહેતા વિશનજી મૂળજી.
- ૧ મહેતા જદુરામ અમરજી.
- ૧ મહેતા હરિલાલ પ્રભાશંકર.
- ૧ અધિકારી દયારામ આત્મારામ વકીલ.
- ૧ જાની દેવજી લાલા.
- ૧ વકીલ સુમાર વીરજી.
- ૧ ઠકર લધુ કાનજી.
- ૧ મહેતા ધરમસિંહ નથુ.
- ૧ પીરશ્રી ૭ શાહ મુરાદના મુજાવર ઉસ્માન બાઉમીઆં.
- ૧ ઠકર. દામોદર હરિદાસ.
- ૧ મહેતા જેઠાભાઈ હરિરામ.
- ૧ મહેતા રતનસિંહ વિ. લાલજી.
- ૧૮ મહેતા મેઘજીભાઈ વિ. જયરામ મારફત.
- ૩ મહેતા મેઘજીભાઈ વિ. જયરામ.
- ૧ ઠકર ઘેલાભાઈ જીજી.
- ૧ માઈ વેલજીભાઈ પીતામ્બર.
- ૧ ઠકર નરસિંહ નારાણજી.
- ૧ ઠકર દેવકણુભાઈ ઇબ્રીજી.
- ૧ ઠકર અખેભાઈ આણુંદજી.
- ૧ શા. દેવસિંહ થાવર.

- ૧ મહેતા શિવશંકર નરભેરામ.
 ૧ દેશાધ દેશાભાઇ નરસિંહ.
 ૧ પારેખ લખમીચંદ ધનજી.
 ૧ મા. મૂળચંદ દેવચંદ.
 ૧ ખત્રી કરમસિંહ પ્રધાન.
 ૧ વ્યાસ હરિશંકર હીરજી.
 ૧ ઠકર મુરારજી શીવજી.
 ૧ ઠકર રવજી વિશનજી.
 ૧ અધિકારી મૂળજી અમરજી.
 ૨૬ મહેતા બાણજીભાઈ વિ. જયરામ મારફત.
 ૨ કાઠારી લધા સુંદરજી.
 ૧ માં. પ્રેમચંદ લધા.
 ૧ ચાકી કાળા ઇંદીઆરા.
 ૨ મહેતા બાણજીભાઈ વિ. જયરામ.
 ૧ ખોળ હાજી અબ્દુલ કરીમ ખીનહાજી.
 ૧ મા. અમરજી કાનજી.
 ૧ સોની મમુ વિ. ગોરધન.
 ૧ કંસારા પરશોતમ વિ. ડુંગરસિંહ.
 ૧ ઠકર વિશનજી દામોદર.
 ૧ ઠકર મૂળજી કૃષ્ણદાસ.
 ૧ ઠકર બાણજી ચાંપસિંહ.
 • ૧ મા. વીરજી નાનચંદ.
 ૧ ઠકર ખીમજી જયરામ.
 ૧ ઠકર ગોપાલ ટોકરસિંહ.
 ૧ ઠકર ગોવિંદજી કરમસિંહ નગરીઆ.
 ૧ શા. ખેરાજ ચાંપસિંહ.

- ૧ ખોળ મામદ નૂરમહમદ મુંબ.
 ૧ ઠકર વાલજી ખીમજી.
 ૧ કંદોઈ સાંકળચંદ શંગજી.
 ૧ ઠકર રામદાસ વિ. જીવણદાસ.
 ૧ ભટ મૂળજી સુંદરજી.
 ૧ ખોળ રહેમતલા હમીર.
 ૧ ખોળ નૂરમહમદ કલ્યાણ.
 ૧૨ રા. દામોદર દેવજી મહેતા મારફત.
 ૧ મે. મેઘજીભાઈ જીઠાભાઈ.
 ૧ શેઠ વિશનજી મથુરાંદાસ.
 ૧ અધિકારી નરભેશંકર કેશવજી.
 ૧ મુનશી કરીમાંમદ મહમદઅલી.
 ૧ રા. દામોદર દેવજી મહેતા.
 ૧ રા. મેઘજી દામજી.
 ૧ રા. કેશવજી કાળા.
 ૧ મી. નારણજી મૂળજી મહેતા.
 ૧ રા. મુરારજી રાધવજી.
 ૧ રા. વલ્લભજી વીશનજી.
 ૧ રા. મોનજી મુરારજી.
 ૧ ૧ રા. વિસનજી કેશવજી.

જીજ નગર.

- ૧૬ મહેતા ઇશ્વરલાલ લક્ષ્મીદાસ મારફત.
 ૧ રા. રા. દયારાંકર શામજી ત્રિપાઠી. ડે. ડે. ઇ. સાહેબ.
 ૫ મહેતા જીવરામભાઈ વિ. વેલજી.
 ૧ ગોવર્ધનદાસ વિ. પ્રભુજી.
 ૧ મહેતા મોનજી વિ. રતનજી.
 ૧ મહેતા ઇશ્વરલાલ લક્ષ્મીદાસ.

- ૧ રા. રા. ઘેલાભાઇ વેલજી કોટવાલ તથા ફોજદાર સાહેબ.
 ૧ મહેતા નરભેરામ મૂળજી.
 ૧ મહેતા ગંગારામ વિ. જોડાભાઈ.
 ૧ મી. હીરાચંદ રામદાસ પો. શિરસ્તેદાર.
 ૧ સાંકળચંદ નાગજી. નં. ૨ ની નિશાળના ખી. આ.
 ૧ મુનશી અખ્તુલમજીદ. શાલેમહમદ,
 ૧ વોરા દેવસિંહ વિ. પાનાચંદ.
 ૧ જોશી હરિરામ દોશા.
 ૧ માં. ભગવાનજી વિ. લવજી.
 ૧ જમાદાર ખેગમામદ.
 ૧ દરજી પ્રેમજી મેગજી.
 ૧૫ બાવા શ્રી કલ્યાણજી લાલજી રાજગર.
 ૧ વકીલ ખીમજીભાઈ દોસા ઠકર.
 ૧ મી. શામજી ત્રીકમજી રાજગર.
 ૧ ઠકર વેલજી વિ. શીવજી.
 ૧ ઠકર મૂળજી વિ. લખમશી.
 ૧ ઠકર નારાણજી દેવકર્ણી.
 ૧ ઠકર પ્રાગજી મોરારજી.
 ૧ રાજગર વિસનજી વાલજી.
 ૧ ઠકર ભવાનજી વાલજી.
 ૧ ખત્રી જલદવજીભાઈ.
 ૧ મહેતા હંસરાજભાઈ નં. ૧ લાની નિ. ના આ.
 ૧ ઠકર જીવરાજભાઈ ત્રણાચંદરના.
 ૧ ઠકર પ્રાગજી વિશ્રામ.
 ૧ ઠકર વેલજી રણછોડ સદાવૃતિઆ. તેરા
 અંજાર.
 ૧ ગજધર માવજીભાઈ જયરામ.
 ૧ મહેતા હરજીવન વલ્લભજી.

- ૧ મહેતા લલુભાઈ કચરા.
- ૧ ઠંકર મૂળજી શામજી.
- ૧ ઠંકર મનજી કલ્યાણજી.
- ૯ મહેતા રણછોડ વિ. ત્રીકમજી મારફત.
- ૧ મહેતા રણછોડ વિ. ત્રીકમજી.
- ૧ સોની ભાણજી મનજી.
- ૧ ઠંકર શામજી રામજી.
- ૧ ગુશાંધ દેવગર રણછોડગર.
- ૧ ભટ જોશંકર ઘેલા.
- ૧ સોની માવજી ખીમજી.
- ૧ ઉપાધ્યા વકીલ દલપત જોડા હ. મકનજી દલપતરામ.
- ૧ ઠંકર પ્રાગજી હંસરાજ.
- ૧ સોની બેહેચર મુરારજી.
- ૧૯ ભાઈ હરિદાસ જયરામ મારફત.
- ૧ ગજધર કુંવરજી રૂડા.
- ૧ ઠંકર નારાણજી પુંજા.
- ૧ ઠંકર સુંદરજી પ્રેમજી.
- ૧ ઠંકર લાલજી રાધવજી.
- ૧ ઠંકર લાલજી હરિદાસ.
- ૧ ઠંકર મોતી જીવરાજ.
- ૧ જ્ઞાં. ધરમસિંહ પૂંજા.
- ૧ ઝોઝા વીઠલજી રંગનાથજી વકીલ.
- ૧ મેમણુ ધશાક મહમદ.
- ૧ પુજા કૃષ્ણજી વિ. હેમનંદજી.
- ૧ જમાદાર કરીમામદ હોધી. નોડે.
- ૧ બારડ સોમીર ભદ્ર.
- ૧ મિસ્ત્રી જોડા કલ્યાણજી.

- ૧ ઠકર ઘેલા વલભજી.
- ૧ મિસ્ત્રી દાનાભાઈ નારાય.
- ૧ ઠકર હંસરાજ વલભજી.
- ૧ કોટવાલ પોપટ બેહેચર.
- ૧ મિસ્ત્રી નારાય રઘુ.
- ૧ ભાઈ કારા વિ. આત્મારામ.

રાખર.

- ૪૭ મહેતા જગજીવન હરજીવન મારફત.
- ૧ રા. રા. વીઠલજીભાઈ જીવણુભાઈ વૈવટદાર સાહેબ.
- ૧ રા. રા. હીરજી વિ. ભગવાનજી ન્યાયાધીશ સાહેબ.
- ૧ રા. રા. રવજી વિ. જાદવજી દાકતર સાહેબ.
- ૧ રા. રા. બેહેચર નારાયજી તાલુકારકુલ માસ્તર સાહેબ.
- ૧ રા. રા. ગૌરીશંકર વલભજી અવલકારકુન.
- ૧ રા. રા. ધનજી કાળીદાસ અદાલતના શિરસ્તેદાર.
- ૫ રા. રા. જગજીવન હરજીવન તજવીજદાર સાહેબ.
- ૧૫ રા. જાદવજી વેલજી ઠકર. શલારીના ધુ.
- ૪ મહંત શ્રી અમરદાસજી દરિઆસ્થાનના મહંત.
- ૧ મી. ખીમજી ખેંગાર ઠકર ચિટનીશ.
- ૧ ઠકર અરજી દેવજી વકીલ.
- જાડેજી શ્રી લખાજી ત્રમૌ જાગીરદાર.
- ૧ દેશાધી જગજીવન કરમચંદ.
- ૧ મહેતા માધવજી લાલજી.
- ૧ ઠકર હીરજી દામોદર પેટીના ધુ.
- ૧ ઠકર પ્રાગજી વિશ્રામ વકીલ.
- ૧ પારેખ રામજી પાનાચંદ.
- ૧ ઠકર કાનજી વીરજી.
- ૧ માં. પ્રાગજી પરસોતમ.
- ૧ ઠકર મૂળજી ઉમરશી વેકશીનેદર.

(૯૪)

- ૧ દોશી અત્રલુજ વિ. લધા ઉમેદવાર.
- ૧ ગુંસાર્ઠ રાજગરજ.
- ૧ પંખા કાળીદાસ જીવણરામ ઉમેદવાર.
- ૧ ડીંગારી કાળીદાસ મેઘજી.
- ૧ નારેજ કેશર જીવણ.
- ૧ સાધુ પ્રભુદાસ કહાનદાસ.

ભીમાસર.

- ૧ દોશી દેવચંદ કુંવરજી ધુ.
- ૧ પટેલ મલુ પરમા.
- ૧ સોની દામજી કરશન.
- ૧ જોશી લાલજી અરજણ.
- ૨ માલી ઉકા બાણા.
- ૧ આરોટ વાલજી વળભાઇ.
- ૧ મકવાણા જોશંગ રાયશંગ.
- ૧ મકવાણા રણછોડ વસ્તા.
- ૧ વાઘેલા રવાજી જલમસંગ.
- ૧ વાઘેલા અમેસંગજી દળુજી.
- ૧ ગુંસાઇ નરસંગપૂરી ઉમરપૂરી.
- ૧ સોની મલૂક કરશન.
- ૧ ઠકર શવજી શામજી.
- ૧ મઢેચા તેજપાલ અમરત.
- ૧ મહેતા દાંમજી સાંકળચંદ.
- ૧ તાઇ નાથા જીમા.
- ૧ દવે વસ્તા દુલભરામ.
- ૧ વ્યાસ સુંદરજી વનાણી.
- ૧ ગામેટ દેશ્વરા ગણેશ.
- ૧ વાઘેલા જીવણજી પાંચાજી.

- ૧ નાયક શેરમાંમદ બેગમહમદ.
- ૧ ગુસાંધ મેઘપૂરી કેશરપૂરી.
- ૧ સાધુ પીતાંબર મૂળદાસ.
- ૧ શેઠ સોમચંદ મોતીચંદ નડીઆદ.
- ૧ શેઠ કાળીદાસ ટોકરસિંહ. ખાખરેચી.

ભચાઉ.

- ૧ શેઠ દેવકર્ણુ સૂરજી.
- ૧ ઠકર નરસિંહ વિ. જોઠાનંદ.
- ૧ નેમચંદ ભગવાનજી ઉમેદવાર.
- ૧ મહેતા શામજીભાઈ ધનજી.
- ૧ માં. કરમચંદ વિ. હીરાચંદ વકીલ.
- ૧ માં. સુદરજી લાધા કારકુન.
- ૧ માં. મેઘજી વિ. ઉકરડા પો. કારકુન.
- ૧ લક્ષ્મણ રીણા.
- ૧ ઠકર ઉત્તમરામ વિ. વલ્લભજી.
- ૧ ઠકર વલ્લભજી નથુ વકીલ.
- ૧ ઠકર દેવચંદ મેઘજી શામખીઆલીના વેપારી.
- ૧ માં. લખમસિંહ ટોકરસિંહ વકીલ.
- ૧ મી. પ્રાણશંકર ચન્નભુજ શિરસ્તોદાર.
- ૧ વોરા દુલેરાય વિ. રાધવજી.
- ૧ ઠકર દેવચંદ મેઘજી વકીલ.
- ૨ ઠકર રતનસિંહ વિ. ખીમજી.
- ૧ ઠકર વાઘજી વિ. કાનજી.

ખંભાલીઆ (કાઠીયાવાડ.)

- ૩ ભાઈ ગોપાલજી રામજી.
- ૧ ઠકર ખીમજી રૂગનાથ વેપારી.
- ૧ મહેતા બૂલા હેમરાજ.

(૯૬)

- ૧ ઠકર પરશોતમ કમળસિંહ.
- ૧ લાલજી વિ. દમોદર.
- ૧ જ્યેશંકર કેશવજી.
- ૧ ધજનેર જીવાભાઈ લાલજી.
- ૧ ઠકર માધવજી પ્રામજી.
- ૧ લુહાર દેવા પરશોતમ.
- ૧ મોચી રવા કુરંજી.
- ૧ ઠકર રામજી માવજી.
- ૧ રણુછોડભાઈ કાળીદાસ ઔદીચ.
- ૧ ઠકર જાદવજી દેવજી વેપારી.
- ૧ પોકરણા જીરામ ભીમજી.

સુથરી.

- ૧ દવે વજ્રેશંકર ભીમજી સ્કુલમાસ્તર.
- ૧ શાહ ખીમજી વિ. દામજી આસિસ્ટન્ટ.
- ૧ ઠકર સાંકળચંદ પરશોતમ પેલા મોનીટર.
- ૧ ગુંસાઈ હરિગર ખેતગર ખીજા મોનીટર.
- ૧ શેઠ ત્રીકમજી લાધાભાઈ શાહ.
- ૧ ઠકર વીરચંદ વિ. હરજી વેપારી.
- ૧ ઠકર હરખચંદ પરશોતમ.
- ૧ ઠકર ધનજી કેશવજી.
- ૧ શેઠ નરસિંહભાઈ કેશવજી શાહ.
- ૧ રાજગર લક્ષ્મીદાસ પ્રેમજી.
- ૧ ગોવિંદદાસજી અનંતદાસજી.
- ૧ શેઠ દેવજી લધા શાહ.
- ૧ શેઠ કેશવજી કાનજી શાહ.

ગડી,

૩ નામદાર રાણાશ્રી સરદારસિંહજી જાગીરદાર સાહેબ.

- ૨ ઠકર જુહાભાઈ વિશ્રામ કારભારી.
- ૨ મહેતાજી અર્જુન હરિભાઈ ઠકર.
- ૧ ગુસાંધ ખેતપુરી રણછોડપુરી.
- ૧ કેરડીઆ દીપચંદ જોષતા.
- ૧ સોની જોષતા જવેર.
- ૧ ઠકર જવેર વિ. હીરજી.

દસાડા—(કાઠિઆવાડ.

- ૧૦ કામદાર સાંકળચંદ માલજી મારફત.
- ૪ કામદાર સાંકળચંદ માલજી.
- ૧ વકીલ નાનચંદ માલજી.
- ૧ શા. બીખા તલકચંદ.
- ૧ કામદાર ઓગડ મીઆચદ.
- ૧ વજીર રાજેભાઈ જાફરભાઈ.
- ૧ ભાવસાર રવજી જોડા.
- ૧ જોશી નથુરામ વિ. અંબારામ પંડિત.

માંડવી.

- ૧ સરવૈયર પુરૂષોત્તમ જગજીવન.
- ૧ મહેતા રેવાશંકર વિશનજી.
- ૧ ઠકર વલ્લભજી વિ. પ્રાગજી મોજણીદાર.
- ૧ માણેકલાલ દયારામ મોજણીદાર.
- ૧ ઠકર પરસોત્તમ વિ. રામજી.

ભદ્રેસર.

- ૧ મી. પરસોત્તમ કુંવરજી મારતર.
- ૧ ઠકર પરસોત્તમ નરસિંહ.
- ૧ ઠકર બચા કૃષ્ણદાસ.
- ૧ જાગરિયા ગોવિંદજી દોશા.
- ૧ ઠકર માવજી લીલાધર.

(૯૮)

કીડીઆનગર.

- ૧ વાઘેલા દેવાળ જશાળ.
- ૧ મી. લખમશી ખેરાજ હકર.
- ૧ વાઘેલા જગતસંગળ પ્રાગળ.
- ૧ હકર નાગળ કચરા.

લાકડીઆ.

- ૧ મહેતાળ મોહનળ ટોપણ કારાણી.
- ૧ શા. કરમણ વિ. પાત્રણ.
- ૧ કુબડીઆ પરશોત્તમ વિ. પાનાચંદ આસિટંટ.
- ૧ સંઘવી કેશવળ દેવચંદ.

મોથાળા.

- ૨ મહેતાળ મૂળચંદ જેઠાભાઈ શાહ.

વોંધ.

- ૧ મહેતાળ કાશીરામ વિ. પુરુષોત્તમ.
- ૧ હકર જીવરાજ ખીમળ મોનીટર.

હમીરપર.

- ૧ હકર પ્રાગળ વિ. કરમશીહ.
- ૧ હકર ધારસિંહ ગણેશ.

પલાંસ્વા.

- ૧ મહેતાળ રણછોડ જાદવળ વ્યાસ.

આડેશર.

- ૧ મહેતાળ જાલમગર ગંગાગર ગુસાંઈ.
- દેશલપુર.
- ૧ મહેતાળ મોરારજ અનરાયર દીવેદી.

જુજપુર.

- ૧ મહેતાળ જીવરામ અનરામર ગોર.

(૯૯)

મોરગર.

૨ ઠકર દામજી લાલજી વ્યાપારી.

૧ મહારાજ મકનજીભાઈ.

અમદાવાદ.

૩૬ રા. કમ્પ્લેટ મેડિકલ પ્યુપિલ ઠકર.

ભવાનજી વિ. કરમશી મારફત.

૧ રા. ભવાનજી વિ. કરમશી ઠકર. મેડિકલ સ્ટુડન્ટ.

૧ રા. દુલભજી ભગવાનદાસ. ”

૧ રા. નર્મદાશંકર વાસુદેવ. ”

૧ રા. માધવલાલ ધનેશ્વર. ”

૧ રા. જગેસરસિંહ મહાબલસિંહ. ”

૧ રા. ગંગાશંકર મહાનંદ બટ. ”

૧ રા. ચંદુલાલ ગિહારીલાલ. લાલા. ”

૧ રા. જોસિંગ નગીનદાસ. ”

૧ રા. અમરશી લાલજી. ”

૧ રા. બાપુભાઈ નરભેરામ છાંયા. ”

૧ રા. જમનાદાસ વૃજભુખનદાસ. ”

૧ રા. વિઠ્ઠલદાસ લાલજી. ”

૧ રા. લીલાધર જગજીવન. ”

૧ રા. છગનલાલ આત્મારામ પાઠેક. ”

૧ રા. દલપત મકન. ”

૧ રા. જદુલાલ મોહનલાલ. ”

૧ રા. છોટાલાલ શંકરદાસ. ”

૧ રા. લક્ષ્મીશંકર જોશંકર ઓઝા. ”

૧ રા. સુનીલાલ લક્ષ્મીશંકર મહેતા. ”

૧ રા. ડેવિડ જોસફ. ”

૧ રા. બાવામીયાં મહમદમીયાં કાજી. ”

(૧૦૦)

- ૧ રા. કુંવરજી રસ્તમજી અવારી. મેડીકલ સ્ટુડન્ટ.
 ૧ રા. ગણપતરામ ખાલાજી. „
 ૧ રા. લલુભાઈ ઇશ્વરભાઈ. „
 ૧ રા. રામચંદ્ર ગતુ. નાઈટુ. „
 ૧ રા. રામચંદ્ર માણેકલાલ. દેશાઈ. „
 ૧ રા. ભવાનીપ્રસાદ ભગવાનલાલ. કવેશ્વર. „
 ૧ રા. હરીશંકર મુલશંકર. આચાર્ય. „
 ૧ રા. મોતીલાલ અંબાલાલ „
 ૧ રા. ભીખાભાઈ હરીભાઈ. „
 ૨ રા. મોહનલાલ ત્રીકમલાલ દેશાઈ.
 ૧ રા. માણેકલાલ જોડાલાલ શાહા.
 ૧ રા. ચીમનલાલ નથુભાઈ શાહા.
 ૧ ઠકર. રામજીભાઈ ખંભાળીઆના.
 ૧ સેવક. કલ્યાણદાસ. બેટ શંખોધારના.

